

Vikerkaar

10/1990

Thomas Gray, Victor Hugo, Katrin Väli luulet; proosa: P. S. «Kuidas karastus teras»; Maimu Berg «... tahaks siiski, et eestlased üheksakümnendatel kuidagi teisiti teeks»; katkendeid «Katastroikast»; «Psühholoogi pilgus» manipuleerimise tagamaad; Rein Kruus «Vene kirjanikuks ei sünnita»; Jaan Kaplinski jutustab loo ühest tuntud inimesest

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

Oktoober 1990. Nr 10

Sisukord

Thomas Gray *Hauakiri* 1
Victor Hugo *Õisel matkal läbi metsa* 2
Katrín Väli *Luulet* 4
P. S. *Kuidas karastus teras* 6
Maimu Berg «*Vikerkaare*» proosa 30
Krista Kodres *Jüri Kermik. Valgusepüüdja* 33
Toomas Haug *Taganemine tontide eest* 37
Krista Läänemets *Kirjandus kaubaks* 44
Aleksandr Zinovjev *Katastroika* 52
Mait Raun *Glasnost ja nõukogude klubid* 59
Aarne Maripuu *Tavamoonaklus, hilis-moonaklus, terasmoonaklus* 62
Valeria Ränik *Venelase alaväärsus-kompleksist ja selle mõjust eestlase ise-loomule* 68

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotod: Jüri Kermik ja Margus Haavamägi

Esikaanel: Jüri Kermik «*Passion I—II*». Metall, akrüül. 1989. Jüri Kermiku foto.

Dixi

Rein Kruus *Vene kirjanikuks ei sünnita* 71
Psühholoogi pilk
Maie Kreegipuu *Manipuleerimise kiituseks* 73
Meie intervjuu
Vestlus Linnart Mälliga 77
Müüt, mõte ja meie
Jaan Kaplinski *Ei üks ega teine* 83
Vaatenurk
Mart Helme *Jumalikest demonitest, demonlikest inimestest ja inimlikest jumalatest* 89
Harri Ints *India müütoloogias ja veidi ka Narayanist selle taustal* 90
Märt Väljataga *Bentham lasti tupp tulla* 91
Kaleidoskoop
Astrid Reinla *Katse portreterida vene samizdat'i* 93

Tagakaanel: Jüri Kermik «*Passion I—II*». Metall, akrüül. 1989. Jüri Kermiku foto.

THOMAS GRAY

Hauakiri

Inglise keelest tõlkinud Ants Oras

Siin hingab nooruk: tundmatud ta teed,
ei uimand meelt tal meelituse ving,
kuid vaimus olid varjul luuleeod
ja raskemeelsusele kuulus hing.

Tal siiras oli meel ja sirge tee,
kus võrsus taevaarmu rikas taim:
talt vaesus sai ta aarde — silmavee,
kuid ta sai sõbra — kõik, mis ihkas vaim.

Miks vigu uuriti ta eluloos,
miks voorusi! Oh jätke petlik nõu!
Tal pahed, hüved, armulootes koos:
neid varjab jumala, ta isa põu.

VICTOR HUGO

Öisel matkal läbi metsa

Prantsuse keelest tõlkinud Ants Oras

1.

Lund ja udu, vihma, rahet,
kõikjal mülkaid. Öö on sünk.
Vahul veed täis pöörast tahet,
tahet tõrjub kaljurünk.

Tume kõmin kõlal kurjal
heidab huikeid. Kõrvus taob,
haokubu eide turjal
vehib kätega ja kaob.

Võigas pilt. Öö valgeks plekkind.
Mustendaval maanteel, näed,
inimestel oksad tekkind,
puudel äkki tekkind käed.

2.

Äkki tõllamürin, kuule,
see on tõld, mil juhiks surm!
Kose mõirged läbi tuule.
Tõttab, veereb, tormab torm.

Läbi raju sünge ohke
juhib kutsar öös ja soos
vankrit, milles seltskond rohke —
sääal on kirjut rahvast koos.

Võppub maa — ei kutsar hooli.
Sügismaru tuhiseb.
Range taevaküti nooli
mööda laotust vuhiseb.

3.

«Kust su tee?» — Puu hüüd on valju.
«Kuhu?» küsib vete sööst.
Vaikiv kutsar on kui kalju
ja ta tõld on tehtud ööst.

Ta viib kõik, mis hää ja ustav,
lõbus, lärmav, lohutav.
Tuttav tõld nii öiselt mustav,
hoostepaar nii kohutav.

Puu vaob värisedes rippu.
Püsti löövad kõrkjad vees.
Puhmas ronib künka tippu,
näeb, kuis veereb tõld ta ees.

4.

Rohukõrs kui hirmust löödud,
pilvgi taevas kohkund on —
näevad, vanker, kuis sa möödud,
nagu mööduks Babülon.

Kuna mornina sul viirleb
ähmas öösse hääbuv vorm,
ülal nahkhiir, vari, tiirleb,
keerleb öökull, huikav torm.

Tuul, kuis lõikad vihinaga!
Veereb tõld ning viirgav silm
nelja suure ratta taga
näeb, kui kooljavalge ilm.

5.

Öö, see võigas ime laotab
õudust üle taevalae,
kogu mets nüüd silmi paotab,
kõikjalt langeb unekae.

Nagu linnud, hinged äkki
tõusmas taeva — tuhm ta värv.
Võhumõõgust ilmund näkki
naerab peegeldades järv.

Nuuksub õhk, tuul oigab vingelt,
sää!, kus kustund tähevöö.
Üksteist vaatavad nüüd süngelt
kaame surm ja tume öö.

KATRIN VÄLI

*

Selles oktaeedris, kus ma magan,
on mu kopikad.
Mu taimed on lahatud, vormitavad nagu vaha.
Suhteliselt püsivad on lillad kolmnurgad,
nemad ei reageeri.
Nad tulevad mu võrele vaatama.

*

1. Valgus voolab alla puude ladvust
ja värvib lilled oma värvidega.
Olen keskel
ristatud mõökade varjus
kaaluta olekus.
Niipalju, kui mäletan, olen diagonaal.
Mäletamine on kui vagun
ilma vedurita.
2. Mu maja katab imeilus sammal,
pehme nagu inglī hingeõhk.
Neli karvast vihmapiiska.
Ma kutsun koju punerdava soo,
tulge koju ka sõdurid, siin on parem sõda.

*

Ära ime seda valelikku piima
siis kui sa ei taha.
Ma ise tulen riburada
nagu seemned, eksituses kurvad.
Valge õe halastajakitlis
roomavad väikesed tiigid.

*

Arusaamise mustas augus
joome vallalist viina,
minu vapp on mu käe kolmhark,
laual minu ees ligimese
kaheksanurkne rusikas,
tema austatud kaabu.

*

Tilluke sipelgas ootab oma hinge
miljon aastat.
Sõnad roomavad üle kaljumäestiku.
14-aastase tütarlapse rabalaip Windebyst,
Eckernfröde kreis, SFV (1. sajand).
Sügisel surevad, kevadel ärkavad
uesti ellu.

*

Kaugel eemal langevad tähed,
upub liiva kogu näpatud taevas,
kusagil Lõuna-Soomes võibolla,
oled üha kindel nagu kalju,
oled mineraalvesi.
Oled armastatud nagu male
ja sa tahad lõunastada.

*

Armastan kõrgepingeliini,
mis hüljatuna voolab kõrbes,
kus sipelgad tast üle lendavad.
Hõrenemised ja tihenemised
ja raske vesi ja rasked metallid
ja väike hõre Buddha
ja üks vana ilmakuulus preili
ja eraisiku pooldunud dokument.

*

Sa tunnistad rõõmsalt:
Assüüria ratsanik oma tordist habemega.
Oled liiga usaldav.
Sõnad haavavad sind nagu ussigi,
pannes su ekslema kivikujude vahel.
Või oled sa suhkrust.

KUIDAS KARASTUS TERAS

«Kuule, Rebecca Sharp,» ütlesin ma talle ükspäev.

«Möh,» ütles tema.

«Ei midagi.»

«Ma mõtlesin, et sa küsisid midagi.»

«Ei küsinud.»

«Alatu, kui inimesed ütlevad midagi ja pärast ütlevad, et nad ei öelnud midagi.»

«Alatu jah.»

«Mis sa enne ütlesid?»

«Midagi erilist, ma ütlesin, et kuule, Rebecca Sharp.»

«Ahah.»

Reks on lühike ja kõhn ja tumeda peaga ja ilus. Või mina tean.

Mina olen tavaline. Ainult jalas on mul teksad ja seljas üks ruuduline, mitte ülikonnariidest, aga pehmest riidest pintsak. Asi on selles, et keskkoolis oli mulle pikki aastaid kooliülikonna kandmine vastik, aga siis hakkasin kandma ja harjusin selle vangiriietusega nii ära, et nüüd ma ei oska eriti enam ilma pintsakuta olla. Ja see pintsak on täitsa lahe, pruunist paksust pehmest riidest. Leidsin ta kodust kapist. Vististi minu õhku haihtunud isa omandus.

Meiega juhtus nii, nagu ikka paljude inimesteraiskadega juhtub, nimelt sattusime kokku elama ja siis jälle lahku ja siis jälle kokku.

Ja mis meist edasi sai, seda ma veel ei tea.

Küllap olete meid Tallinnas näinud.

Ja ka meil on mõningaid raskusi nõuk. täiskasvanulikku ellu suhtumisega, võin ma tarmukalt öelda.

Juba siis, kui ma teda esimest korda poes nägin, teadsin ma, milles asi on. «Mida teile,» ütles ta mulle vaikselt, vaevu kuuldavalt ja naeratas. Ega ta ei naeratanudki nii väga mulle. Tal oli peaaegu kogu aeg naeratus näol. Nagu mõnel purjus inimesel. Mulle oli vaja seda ja teist. Ta tõi mulle seda ja teist ja ütles hinna. «Aitäh teile,» ütlesin ma seda ja teist kotti toppides. Mu käed toppisid kotti, aga silmad vaatasid talle silma. See polnud sugugi ebateadlik vaatamine, teadsin väga hästi, mis tegin, vaatasin talle meelega kaua otsa ja see vaatamine oli õudsalt hea ja totra, nõmeda vaatamise piiril. Siis said asjad kotti ja ma pidin edasi minema. Tema pilk ei kiirustanud minu omast lahkuma, ta silmad puhkasid mu näos just niikaua, kui ma neid hoida tahtsin.

Läksin poest välja, kõndisin veidi edasi ja istusin kino ette pingile. Ja teadsin väga hästi, mis see kõik oli. Sellist oli varemgi ette tulnud.

Aga mis sellest kõigest saama pidi, sellest polnud mul aimugi. Seega ma istusin ja lasin kõigel olla, sellel olla, mis äkki oli saabunud, ja esialgu ei mõelnudki, kuidas seda asja edasi ajada.

Ma pidin iga kord tõelise vajaduse leiutama, et sinna poodi minna. Jah, leidsin ettekäändeid, aga need pidid olema väga tõelised, ka enda jaoks usutavad ettekäanded, need ei tohtinud olla niisama. Pool päeva käisin ringi ja mõtlesin, kuidas ma lähen ja kuidas ma teda näen, siis läksin ja püüdsin teha nii hooletut nägu, kui võimalik, ükskõikset, lahedat, ja siis vahel teda ei olnudki letis. Ega ma hommikupoolikul ainult sellele mõtlemisega ei tegelenud, ei, tegin neid asju, mida ikka, aga see istus kogu aeg kuskil südamepõhjas või kuklas, ma ei tea, kus, tuli aeg-ajalt meelde.

Mulle sai probleemiks, mis mul seljas oli ja kuidas ma välja nägin, kui ma poodi läksin. See oli kevad. Suve tulek. Puud ei olnud veel lehes, vahtrad. Toomingad ei õitsenud veel. Ma olin harjunud paksu talvejopet kandma ja tundsin õhukeses jopes ennast veidi halvasti. Sellel olid taskud teises kohas, käed ei tundnud ennast seal mugavalt; ta oli õhuke ja ei ulatanud üle tagumiku.

Millalgi hakkasin ma kartma, et kõik läheb nii. Nii, et ma muudkui käin seal, käin liiga kaua ilma midagi muud ette võtmata. Ja siis on meis juba väga selgelt see suhe, mis on, selline huvisuhe, aga distantsiga, ja siis on nagu tobe püüda midagi muud ette võtta. Ei saa ju mõne vana tuttavaga, kellega on kindel suhe ja distants, äkki armastust ette võtta. Ei saa ju kohtama kutsuda inimest, kellelt sa iga päev juustu ostad ja kellega sa naljajuttu ajad. Mul on enne nii läinud. Kõik sumbub üldisesse lahkusesse, sõbralikkusesse ja kenadusse. (Ja varsti kaob ära, et sa oled armunud. Sa lihtsalt ei võtnud midagi ette. Olid mõku.)

Ja armastusest pole enam haisugi.

Aga mõnele on vist ajaloo armastuse peale keeramine üldse vastik, mõnele õige noorele või siis üsna vanale, need miilustaks muudkui niisama, kuradi tainapead. Võib-olla need ongi need päris kenad inimesed, ega tea.

«Kuule,» ütlesin ma köögilauas võileiba tehes. Ootasin, et emps kuulama jääks, aga ta ei kuulanud kuidagi eriti. Ta nimelt urgitses tikuga hammast. See oli üldiselt väheseid hetki, kui sa võisid köögis ta tähelepanule loota. «Seda et, ma vist registreerin ühe tüdrukuga.»

Ta võttis tiku suust. «Kust see nii äkki tuli?»

«Lihtsalt.»

«Sul on kõik nii lihtsalt. Ei, see on ju tore. Kes see inimene on siis? Kes ta vanemad on?»

«Ei tea.»

Emma säras paras jagu. «Sa mõtle ikka hästi järele. Sellist asja ei või niisama lihtsalt teha.»

«Ära hakka peale.»

Ta viskas tiku taldrikule ja korjas nõud ära. Raputas järelejäänud mögina prügiämbrisse ja hakkas kraanikausis nõudega kolistama.

«Kutsu ta külla.»

Vahtisin aknast välja.

«Mis? Ma tahaks ka taga tuttavaks saada.»

«Ta on siin käinud küll.»

«Kuidas ta nimi on?»

«Ah, on üks nimi.»

«Sa oled nii tõrges. Räägi siis natuke, mis eluplaanid teil on, kus te elama hakkate?»

«Mingeid plaane ei ole.»

«Kurat võtaks, ma võin ju oma poja tulevasele naisele tassi kohvi pakkuda.»

«No võid, noh.»

«Ma olen ikka vististi su ema.»

«Oled või.»

Ujusin oma tuppa ja teadsin, et varsti ilmub ta uksele, et veel infi hankida. Hoidsin ühte kapsast süles ja lesisin diivanil. Mulle natuke meeldis ka talle infi jagada, kuigi mingit infi ei olnudki. Kui ta ainult nii tobedat juttu ei räägiks. Varsti ta seisiski uksele.

«Oled sa vahepeal nikkunud ka kellegagi?»

«Ei. Aga sina?»

«Ei ole. Ei ole juhust olnud. Muidu ma poleks küsinudki. Aga maitseb küll endiselt hea.»

«Ma mõtlesin, et sa nalja teed. Kui harva saab, siis maitseb eriti hea.»

«Mul poleks midagi selle vastu, et natuke tihedamalt saada.»

«Meil võiks siiski mingi väike elamine olla.»

«Ega see liiga ei teeks.»

«Ei tea, kas me lähme kunagi lahku ka.»

«Ei tea.»

«Meil poleks kuskilt seda sadat rublatki võtta.»

«Jah. . . sa vist oled teistega vahepeal nikkunud küll.»

«Võib-olla.»

«Ma ei küsi sult rohkem.»

«Ära küsi jah.»

«Ära võta seda südamesse.»

«Aga kui me meil elaksime?»

«Sinu toas või? See on ju jama.»

«Jama jah. Aga pole ju mingit varianti.»

«Meile sa muidugi ei tule.»

«Ega ei tule. Me võime ju aeg-ajalt siin või seal elada.»

«Jah, võime küll.»

«Kuigi mul on tunne, et. . .»

«Mis tunne.»

«Ah, see ei kuku hästi välja. Siis me ei ela õieti kusagil. Millal sa siis siia tuled ja siit lähed. Ema võiks kuhugi ära evakueeruda.»

«Pane ta mehele.»

«Sa ei tea mõnda vaba ja vallalist meest.»

«Ei tea. Paneme talle kuulutuse tutvumisteenistusse.»

«Ja ei pruugigi see kooselamine nii hästi välja kukkuda, nagu teada.»

«Aga kas sa muidu tahaksid?»

«Tahaks ju kah. See on mitmest halvast vähem halb.»

«Sul on sitapoolne iseloom.»

«On jah. Ega mina teda endale ei valinud.»

«Äkki valisid.»

Tulime saksi trepist alla. Trepp oli keeruga ja saksi maja seest üsnagi uhke, aga see uhkus tundus ebafunktsionaalne, kuidagi papist ja stalinistlik. Reksi plätakad lipsusid vastu trepiastmeid. Tal olid jalas lühikesed punased püksid ja kummist varbavahed. Ees päikesepriilid. Oliigi päikesepaisteline päev. Mina nii ekstravagantne ei olnud. Mul olid jalas persest nõelutud teksad ja seljas ruuduline pintsak, nagu mõni seltskonnast võib-olla juba teab, ehkki päev oli sindrima kuum.

Hiljem ma mõtlesin, et kui me selle saksivärgi üle nii irvitasime, nagu me irvitasime, mida kuradit me sinna lossi üldse siis kippusime. Aga Reks kippus. Elukohajärgne saks oli tal Mustamäel ja mul ühes teises kohas, ma ei teagi täpselt kus, aga tal oli tingimata vaja sinna lossi saada. Võib-olla talle meeldis see maja. Võib-olla sai ta sinna lihtsalt tutvuse kaudu, talle pakuti seda ja ta ei tahtnud tuttava pakkumisele ära öelda.

Meil oli aega. Peegli ees me ennast eriti vuntsima ei hakanud. Olime ainult kahekesi ka. Vanad olid muidugi väga šokeeritud, et neid ligi ei lastud. Meil oli aega ja me vaatasime eelmisi abiellujaid. Pruut õhetas näost, peigmees oli ülikonda keeratud ja paistis, et ta funktsioneeris korralikult; ta jättis nuku mulje. Vaatasime neid Reksiga ja minus ei tekitanud nad mingit tunnet, ei kadedust (natuke oleks võinud ju kadedaks teha, mul polnud midagi selle vastu, kui üks osa minust oleks tahtnud teiste moodi olla) ega teinud ka nalja. Vaatasime neile ukse vahelt järele, kui nad sisse teatud pika laua juurde piinapingile astusid. Bänd mängis ja bänd tegi küll nalja. Nad mängisid võrdlemisi omal viisil. Kaks nägu neist tulid tuttavad ette, nood mängivad õhtuti «Moskva» kohvikus. Põhiliselt ilus oli kontrabassimees, ta oli teistest tunduvalt rohkem täis ja ta hoidis oma pillist kinni ja kõikus koos sellega; enamasti ei viitsinud ta mängida, aga vahel tõstis poogna ja mängis kaasa, mehhaaniliselt ja minu meelest täiesti veatult. Võib-olla mängis ta kogu kambast ainsana õigesti. Ta oli kõhn, halli pea ja tühja pilguga mees ja seljas oli tal erinevalt

teistest üsna korralik frakk. Teised kandsid lihtsaid ülikondi. Neil pidi üsna palav olema.

Eelmised äraregistreeritud õnnitleti üle ja lasti välja. Tüdruk oli nutnud. Vaatasin Reksi poole, et mis tema sellest arvab. Aga Reks ei vaadanudki tüdrukut, mõtles millelegi. Siis tundis, et ma teda vaatasin, ja vaatas mulle otsa. Ta pilk oli hirmunud ja ta paistis välja nagu väike arg tüdruk täiskasvanute maailmas. Ma mõtlesin, kui keegi oleks talle riietuse pärast märkuse kirjutanud, hakanuks ka tema nutma. Ma ei osanud mingit liigutust teha. Pilku nendest hirmunud silmadest ära pöörata ka ei võinud. Nii me vaatasime üsnagi mitu sekundit. Siis ma võtsin ta käe ja silitasin seda. «Kas teie olete nood ja nood,» öeldi meie kõrval meie nimed. Prouakene ei olnud kindel, kas ta meid ära tundis. Küllap oleksime pidanud juba varem kuhugi taha kontoris minema. Meie poolest võis asja ära teha. Eks siis tehtigi.

Seisime väljas saksi ees.

«Proua püüdis iga hinna eest viisakas olla, kole tolerantne proua,» ütlesin ma.

«No kurat, ta tegi seda enda jaoks, et talle endale mingite vördjatega tegelemisest liiga vastikut tunnet ei jääks.»

«Aga ei ajanudki naerma, nagu me enne arvasime.»

«Ei ajanud, lihtsalt nõme.»

«Kuhu me lähme.»

«Kas sul suitsu on, teeme üks suits ja mõtleme.»

«On küll.»

Panime suitsud ette ja vahtisime üht ülejäämist noorpaari «Volgast» välja ronimas. Läksin korjasin muru pealt võilille ja andsin Reksile.

Me irvitasime nende asjade üle, ometi tahtsime mingil moel osalised olla. Ka enda vastandamine on osalemine. Nüüd ma olen rohkem ära vajunud, ei poolt ei vastu, nüüd ei lähe kõik see moos mulle nii korda, ei eesti moos ega nikkumise moos. Ei, läheb ka, aga kõik asjad lähevad nagu üsna võrdselt korda. Laualamp, käärima läinud sõstramoos, Leedu vabadus, mahatulnud küüs, üks koer, keda ma täna nägin, üks teine koer, Kalts, keda ma ammu näinud ei ole, linnulaul, värske õhk, õlu, kilu, vilu; hambavalu ja nõuk. miilits ka.

«Mul on viisteist rubla, pakun välja eriti romantilise käigu «Merepiigasse,» ütlesin jälle mina.

«Tavai lähme. Kas taksoga?»

«Ei, lähme bussiga, siis saab selle raha eest rohkem napsu.»

«Kuule, mind ei lasta taldades sinna sisse.»

«Ah, päevane aeg, lastakse küll.»

Miks me abiellusime — nii ketserlikku küsimust ma polegi küsinud — võib-olla, et vanemate käest putku panna.

Ärkasin pooleldi, kui Reks küünitas üle minu voodist välja astuma. Vaatasin teda pilukil silmi. Ta sai mulle peale astumata voodist välja kalpsatud ja läks joonelt, tagasi vaatamata toast; samuti silmad poolkinni. Üksi oli selles kuramuse poolteiseinimesevoodis hea laiu-tada. Keerasin ennast mugavalt kõhuli ja ajasin vahelduseks jalad laiali, et väikest voodis üksiolemise mõnu saada. Kontides oli hea tunne. Löö või nurru. Tuba tundus õige päiksevalge, aga ma ei taht-nud veel tõusta.

Uuesti ärkasin tundest, et olen voodis üksinda. Sain ühe hetkega virgeks. Silmad vahtisid seina, luitunud tapeedimustrit. Korter oli vaikne. Vaatasin toas ringi; kui pead tõstsin, tundsin, et sai eilegi pisut joodud. Tuba oli õige lagane. Kus see Reks nüüd on?

Läksin kempsu. Köögiuksepilust nägin, et Reks istus alasti köögi-laua taga taburetil. Lasin kempsus värgil tulla ja ümisesin laulujoru, aga õige vaikselt. Keerasin vee kinni ja tõmbasin püksid üles.

«Mis sa ütlesid, ma ei kuulnud?»

«Kas sa kohvi ka tahad,» tuli üsna vaikselt ja jõuetult, mitte ette-heitvalt, aga vaikselt ja jõuetult ja see oli kole.

«Tahaks küll, eriti kui koort on,» ütlesin ma reipalt.

«On küll,» ütles ta peale mõningast vaikust vaikselt. Oli kuulda, et ta istus liikumatult laua taga edasi.

«On sul sant tuju.»

Nüüd kuulsin, et ta lasi vett kannu. See oli õige kehv vastus mu küsimusele, mis polnudki õige küsimus.

Läksin kööki ja võtsin selja tagant ta ümbert kinni. Kartsin, et ta ei lepi sellega ja raputab ennast välja või ütleb midagi tõredat. Ta hoidis käes vett täis kohvikannu. Nägin, et see oli raske kann. Gaas põles juba. Reks hoidis mitu sekundit seda rasket kannu käes. Ja oli alasti. Siis keeras ta end mu käte vahel ringi ja pani pea mulle õlale. Seisin ja ei osanud midagi teha, kuigi tahtnuksin. Korruga hammustas ta mind kaelast. Ja õige valusalt.

«Ai!» Mu pea pörkas tagasi.

Reks irvitas. Oli, tõbras, mind oma sandi tujuga alt tõmmanud.

«Apua, lääkeri. Vampiirid ründavad varahommikul.»

Haarasin tal ümbert ja imesin ennast ta kaela külge kinni. Ta kiljus.

«Palun külma vett mulle mitte selga valada,» ütlesin töö vahele.

Reks irvitas ikka. «Sul kuramusel on ju hoopis hea tuju.»

«Muidugi on.»

Suudlesin teda suule. Mul oli suu veemaitsene ja niiske. Suudlesin aga edasi. Ta pani mu selja taga kohvikannu lauale ja võttis must kõvemini kinni.

«Ai, tissidel on valus, kui sa nii kõvasti surud,» ütles ta, kui suu vabaks sai. Tõmbasin keelega üle tissi. «Oi kui magus. Kas sul on piima-vabrik tööle hakanud.»

«Ma raputasin neile suhkrut peale.»

Siis jäi meie vahel kahtlaselt vaiksemaks. Musitasime edasi. Tund-

sin, et mul venis noku pikemaks. Ajasin käe talle jalgade vahele. Peale joomist on õige mõnus nikkuda, värk ei karga siis seest nii siva välja ja kogu lõbu kestab kauem. Paitasin musitamise ajal ta vittu ja surusin käe siis serviti sinna prao vahele. Ta tõstis teise jala natuke kõrvale. Mul oli noku juba püsti ja ma surusin seda vastu ta puusa. Vitt läks käe all pehmeks ja mahedaks.

«Kas tuppa ei lähegi või,» sosistas Reks.

«Ei.»

«Aga kuidas me siis nikume.»

«Selja tagant. Kui sa tahad nii.»

«Tahan küll. Kui sa tahad.»

Keerasin ta ringi.

«Oota,» ütles ta. «Ma ei taha aknast välja vaadata. Ta pööras teisele poole ja võttis valamuservast kinni. Tahtsin veel küsida, on tal ikka nii hea, aga tundus, et oli küll. Katsusin teda veel käega selja tagant jalgade vahelt ja sobitasin siis noku sinna ilusasse kohta sisse. Väga hästi ei läinud ja ta aitas oma käega ka.

Ei tohi olla liiga õrn. Õrnus ei tohi maneeriks kujuneda. Kallis, kallid, kallid. Selline pealiskaudne õrnus on märk sellest, et sa teisele õieti korda ei lähe. Kui sul pea maha löödaks, ütleks ta: «Oi kui kahju, oi kui kahju,» ja näos ei liiguks ükski lihas. Või nutaks lahinal ja sees ei liiguks mitte miski.

Tulin valgusfoori juures üle tee ja läksin mööda tänavat alla. Käed olid taskus, jalad astusid aeglaselt ja pea tolknes lõdvalt siia-sinna. Tundsin ja teadsin, et ta ootab mind ja läheb löömaks, kui mind näeb, aga mulle on see kuidagi ükskõik ja see ükskõik teeb kuidagi paha tunde, süütunde.

Jalad jäid seisma. Seisin ja vaatasin ettepoole. Võib-olla mõtlen ma liialt järele. Enamasti inimesed teevad vist nii, kuidas parajasti juhtub, ja elavad edasi, nagu parajasti kukub. Mulle vist meeldib kõige juures viivitada, nii hea kui halva juures. Lasta kõigel ise tulla, nii tunneb elu ja sündmuste maiku paremini. Ja tunneb puhast selle sündmuse, selle olemise maiku, ilma isiklike juurdemõtlemisteta.

Tahtsin võimalikult vähe elule juurde mõelda, lasta kõigel olla, nagu on, olin siuke püüdlik positivist; eelkõige tahtsin tulla, olla ja minna lasta sellel meie abielul ja armastusel.

Pöördusin ja seisin nüüd tagasisuunas, selg kodu poole. Seisin ja vaatasin selles suunas. Haigutasin. Küllap vist ärevusest. Seismine oli kunstlik kahevahel seismine ja siis haigutasin, et asja enda jaoks tavaliisemaks ja lihtsamaks teha. Jah, küllap see nii oli. Vaatasin kella, aga sekundi pärast ei mäletanud enam, palju ta näitas. Mõtlesin, et oleks mul taskus tikud, siis võiks trollipeatusesse tagasi minna, mõnelt suitsu küsida, suits põlema panna ja siis pikemat ringi pidi kodu poole minna või siis trollipeatuses veidi istuda ja siis koju

minna. Aga mul ei olnud tikku. Nadi on küsida suitsu ja siis veel tuld. Aga mis siis, mõtlesin, just seda ma teen, olgu mis on, ja läksingi.

Saingi ühe nolgi käest suitsu ja tuld ja istusin peatusse mõtlema ja vahtima.

Kalts helistas ja küsis:

«Kuidas sa elad?»

«Kuidagi ei ela.»

Ma ei teadnud, kas ta helistas niisama või mitte päris niisama. Oli hea meel, et keegi helistas. Kuigi, ta ei helistanud ju sellepärast, et oleks kangesti tahtnud just mulle helistada, vaid sellepärast, et mõtles, kellele helistada, ja hea küll, helistas siis mulle.

Mul pole vist elu jooksul ühtegi sõpra olnud. Aga kuskilt, ma ei tea kust, ma tean või mäletan seda tunnet, et sa oled väike poiss ja sul on sõber. Ja sa võid tema juurde minna ja tema toas lihtsalt istuda, mitte midagi rääkida ja sul on hea.

Kui ma abielluks, siis mõne sellise sõbraga, kellega võiks vaikselt ühes toas istuda, nii et kumbki teeb oma asja, tööd või tegemist ja oleks hea. Nojaa, ma olen juba abielus.

Me hakkame täiskasvanuteks saama. Täiskasvanutel on elumured, neil pole sõpra. Kedagi, kelle pärast võiks igapäevased sekeldused kõrvale jätta. Kust ma võtan, et täiskasvanud sellised on? Kust see täiskasvanumüüt mulle pähe on karanud. Aga tõsi ju, kui sul on sõbrad esiplaanil, siis pole sa enam igapäevastes sekeldustes edukas. Nii edukas, kui võiks olla. Siis pole sa enam kogu täiega oma sekelduste juures. Mina ei ole kogu täiega oma igapäevasekeldustes. Mulle on nad üsna ükskõik. Aga sõpra pole mul ka. Mõni hulguks või hull võiks sõber olla. Neil ei ole kodu, tööd ja asju, mida päevast päeva ajada. Väikesi asju ehk on, õige väikesi asju.

«Kas sa välja ei taha tulla,» küsis Kalts.

«Kuhu välja,» küsisin ma.

«Ma ei tea, linna.»

«Kohvikusse või?»

«Nojah.»

Ma ei tahtnud eriti. Ega ta ei kutsunud ju ka just mind, aga kutsus lihtsalt, et oleks keegi, kellega ühes lauas istuda. Ma teadsin, et kui ma ei lähe, siis istun kogu järgnevagi õhtu niisama ja vaatan aknast välja.

«Hea küll,» ütlesin ma, ««Moskvasse» või.»

«Nojah. Või läheks kuhugi mujale?»

«No kuhu ikka, pole ju kuhugi!»

«Eks vist.»

Nii on see ikka. Millalgi olen ma hakanud iseennast kaotama. Oma sõltumatust. Väiksena ei teinuks ma ialgi sellist asja, mille suhtes poleks kindel olnud, et ma seda teha tahan. Aga nüüd tegin küll. Siis istunuks ma pigem niisama ja teinuks mitte-midagi. Aga nüüd lasin

minna, sest hakkas tulema tunne, et mille jaoks või nimel seda iseennast ikka tugevana hoida. Nagunii ei tule ju elus midagi, elu ei jõua kuhugi. Parem siis juba inimlikumalt elada. Milleks ennast piinata ja pingutada. See vist ongi täiskasvanuks saamine. Iseenda kaotamine. Jääb ainult teistest erinev nägu. Aga seesmiselt oled üsnagi nagu kõik.

Ma ei kustutanud veel tuld ära. Vaatasin lakke ja mõtlesin. Sa olid mu kõrval magama jäänud. Lesisid kerratõmbunult. Siis keerasid unes ennast selili ja tõstsid käe üle pea. Küünarnukk oleks äärepealt mulle näkku löönud. Aga ma jäin liikumatuks, vaatasin üksisilmi. Millegipärast mõtlesin, et nüüd saaks padja võtta, sulle näole suruda ja sind ära lämmatada. Ja ma mõtlesin, et miks ma nii mõtlesin. Ma ei teadnud seda ja ei tea ka.

Ma olen ikka vahel sind magavana vaadanud ja vahel ma mõtlen, et võib-olla see polegi sina, võib-olla sa oled vampiir, ja kui su suu magades lahti vajub, siis ma näen kahte pikka hammast. Ma olen õige vana, aga võin ikka vahel püüda selliste asjadega endale hirmu peale ajada. Et sa oled kuidagi liba ja pärast, kui mina magan, tungid mulle kallale. Kui ma olen õhtul selliseid mõtteid mõelnud, tuleb pärast alati hea uni ja ma ei näe hirmuunenägusid, kuigi kardan, et näen.

Väiksenäe mõtlesin ma une-eelse rahulolemise ajal vahel, et mu vanemad ainult teesklevad, et nad on mu vanemad, ja veel ei ole nad aru saanud, et ma olen aru saanud. Ja varsti tuleb see kõik välja ja siis see praegune olemine lõpeb. Ja nad kas tapavad või söövad mu siis ära. Ehk ei söö ka, ehk lasevad tulema.

Vihma sadas. Naine jooksis trollibussi peale. Ta juuksed olid märjad ja rinnad hüplesid ja ta jalad olid vist märjad. Ta märkas, et ma teda vaatasin, ja ta jooksis mitu sammu mulle otsa vaadates, aga tal oli kiire ja ta ilme ei muutunud.

Kui ma tolle päeva niisama maha olin molutanud, istusin õhtupoolikul köögis taburetil. Kõik ukсед olid vahelt kinni, aga ma kuulsin ikka tuttavaid telekahääli. Tuttavat saundi, kui MTV-s filmi vahele reklaam tuli.

Miks ma köögis istusin.

Ma tahtsin üksi olla. Tulin kööki, et seal üksi olla.

Ja kas ma olin siis üksi? Oma üksiolemise sees, nagu tahtsin?

Ei olnud. Hoopis istusin ja kuulsin telekahääli ja natuke ka läbi akna öiseid õuehääli. Ja tundsin või mõtlesin, et mis sa seal istud ja oled ja telekat vaatad. Ja ei tea, kas sa minu peale mõtled? Et mis ma seal köögis istun ja olen ja teen?

Eks sa vist vaatasid lihtsalt telekat.

Moraalne süüdistus teistele on mõttetü. Ebamoraalne. Väga eripärane, isikupärane moraalne süüdistus võib-olla ei ole.

Mõni inimene näeks korralikku abielu elades välja väga ebanormaalsena. See, kes siis vaba ei ole ja ennast piirab ja sunnib.

See, kellena me siin elame, on ju ainult üks osa meist. Teised osad (näiteks need, mis unenägusid teevad) on kuskil mujal. All või sees või mujal. Moraal võiks ju sellele, kes siin elab, abiks olla. Enamasti ta hoopis segab.

Moraalses süüdistuses, kui tõesti on himu süüdistada, võiks olla ka üks jupp niisamat või kergendust või eneseirooniat või absurdi-tunnet. Muidu saab ta liiga tähtsaks. Ja ebamoraalseks.

Sõimata tohib, aga mitte tõsiselt.

Kell oli ühe paiku. Lasin ukse kinni. Seekord ma ei mõelnudki, kas sa magad või ei maga, lasin ukse vabalt kolksti kinni.

Sul läks toas tuli plõksti põlema. Vaatasin üle ukse. Sa istusid voodis, tissid vahtisid üle tekiserva.

«Krõmps-krõmps jah,» ütlesid sa.

Naersime kordamööda.

Siis pidin ikka tagasi minema ja kingad jalast võtma.

Koridoris rõhitsesin.

Kui ma uuesti tuppa tulin, küsisid sa: «Mis, sa oled vintis või?»

«Natuke olen, mis siis.»

«Ei midagi.»

«Ah et ei midagi,» ütlesin ma mõttes.

Kunstnik Arrak rääkis televiisoris. Teda intervjueriti. See, kes küsis, küsis midagi. Arrak ütles, et mina ju ei tea, mis teie sees, teie hinges toimub, aga minu hing on piltide peal kõigile näha. Et kunst on juba selline asi.

Selle Arraku pilte näidati ka ja need olid täitsa O. K.

Aga kuidas ta hing nende peal näha on? Kes see hing on? Kus see minu hing on?

Kossuvõistlustel istusin ma just vahekäigutrepi kõrval. Reks minu kõrval. Kisati päris kõvasti. Reks hoidis vahel kõrvu kinni. Aga nagu ajaviiteks. Ise ei teinud teist nägugi. Kaks rida eespool puhusid ühed õige suurt pasunat.

Korraga seisis üks pisike poiss minu kõrval trepiastmel. Kõige-pealt tajusin teda, siis märkasin ja siis piilus silmanurgast. See on nii (bussis juhtub tihti), et pöörad pea ja vaatad ja siis saad alles aru, mida sa pöörasid ja mida vaatasid, näiteks kui keegi vahib su poole. Minu meelest oli see poiss, mitte plika. Talle meeldis üks selline asi. Ta riputas oma keelt suust välja. Nii pikalt, kui sai. Ma tundsin, et naeratasin. Piilus silmanurgast. Teise silma teisest nurgast piilus korra Reksi poole. Ja Reks piilus minupoolsest silmanurgast,

et ma piilun. Siin ma vaatasin platsile. Aivar Toomiste — kaheksasteist punkti.

Väike poiss läks astmeidpidi allapoole. Aste oli talle kuni põlveni ja selliseid astmeid pidi on igavene trikk allapoole minna.

Siis ta tuli üles. Oli väga ametis ja aitas kätega kaasa. Tundsin hirmu, et ta kukub, ja mu keha läks pingesse. Poiss istus trepiastmele ja ma piilus järele Reksi poole. Olin ennast naeratama unustanud. Reks vahtis muudkui aga platsile. Tõsine oli ta ka. See tundus nõme ja tobe ja sentimentaalne, aga parata polnud midagi.

«Mis arst ütles.»

«Midagi. Ma ei lähe enam nende kuradi arstide juurde.»

Olin vait.

«Ta ei teadnud mitte sittägi. Küll te jääte, küll te jääte. Ta ei teadnud mitte sittägi.»

«Eks siis tuleb aga usinasti keppi teha.»

«Ma ei tea, mis see on. Olku, misasi see on?»

«Ei tea. Keegi ei tea. Keegi ei tea üldse mitte millestki mitte midagi.»

Miks on nii, et enamus tuttavaid poisse, kes abielus on, vaatab teisi naisi. Isegi need, kes oma naistega õrnalt ja hoidvalt läbi saavad. Mõned istuvad nende teiste naiste või plikadega koos baaris või jalutavad ja muud olulist ette ei võtagi. Mehed nagu ainult taluvad oma naist ja kodu (hoiavad muidugi ka), aga neid kisuks nagu pidevalt kuhugi mujale. Ise olema, vaba olema, tühi olema.

Küllap naised vaatavad teisi mehi ka, aga rohkem silmanurgast, rohkem niisama. Aga mehe vaatamises on see Mees kohe tugevasti sees. Ja üks naise vaatamises Naine.

Plära.

Ja kes ei vaata, kes on usin margikoguja, see paistab kohe õige loll.

Ainult kõrvalt näib, et inimene elab rahulikult. Tegelikult on igas päevas tuhat värelust, tõmmet, poolmõtet siia-sinna, vaatad oma naist järele uue nurga alt, kui kena ta ikka on ja kui kenad need teised ikka on.

Või elabki inimene rahulikult nagu surnu. Või peakski püüdma elada rahulikult nagu Rahumees.

Kui me abiellusime, siis ma nagu ootasin või mõtlesin või ütlesin endale, et näis, millal ma teda petma hakkas. See oli nagu hirm. Et millal see siis kõik untsu ja valede peale läheb. Ma ei tahtnud petta ega arvanud, et tingimata petan, aga kartsin, et üks see halb asi ikka juhtub ja see on siis ju kole. Ja teine hirm oli, et millal sa must natuke tüdined ja millal sa mind natuke salaja petaksid ja kuidas sa seda siis teed.

Ma ei tea, kas sa oled mind petnud. (Nõme, äramäärav väljend.) Ja ma ei taha seda teada saada. Ja see ei ole silmade kinnipigistamine. Pea liiva alla peitmine. See on viisakas ja hoitud elamine. Kui ainult kahtlusemõtted ennast kasvatama ei hakkaks. Ühel hetkel võib see juhtuda ja siis nad vist kasvavad kähku nagu seemed ja varsti on mets seeni kuivalt täis.

Mis kasu sest oleks, kui ma mingi teo paljastaks ja me siis jama ajaksime. Kui tähtis on üks tegu. Ma ei tea. Võib-olla on ka. Aga mõttes oled sa nagunii sada korda tahtnud mind petta. Ma arvan, nii teeb iga normaalne inimene. Ja kõik selle nii vale ja milleski ilmselt ka õige asja pärast, mis on abielu, see inimeste vangla. Üks inimeste vanglatest. Ja üks inimeste kodudest ja päästearmeedest.

Kas mõttes tehtud tegu on sama hea kui päriselt tehtud. Kas piiblis öeldakse nii? Miks ma nagu pelgan seda piiblit ja neid piiblitarkusi. Nad on natuke võõrad ja arusaamatud ja tunduvad tähtsad, nagu ikka mingid pisut arusaamatud või võõra poolt kehtestatud käitumisreeglid. Piibel oleks huvitav ja hea siis, kui ta saaks lihtsaks ja loomulikuks. Kui teda palju loeks. Aga seda ju ei tee, ei hakka ju tegema ja ei tahagi teha. Aga need piiblitarkused keerlevad õhus ringi ja on huvitavad ja natuke kohustavad ja hirmutavad oma autoriteediga. Ei tohi karta asja, mida ei tunne. Ja seda, mida tunned, ei karda nagunii. Kardad just seda, mida ei tunne. Aga ei pruugiks. Ära lihtsalt võta seisukohta, ole ettevaatlik.

Mõttes tehtud tegu ei ole sama hästi kui tegelikult tehtud. Ta ei ole väiksem ega suurem, parem ega halvem, ta on teine asi. Pirn ei ole ploom. Natukene on. Mõnes mõttes.

Jaan ütles uhkelt, et iga kord, kui ta kuskilt kaugemalt tuleb, helistab ta Tallinnast enne koju ette. Viisakalt. Mis ta sest uhkelt räägib. Kah jama ju, kui seda reeglipäraselt teha.

Miks ma üldse ei kipu mõtlema, kuidas abielu ilus, hea, kasulik (traditsiooniline?) on. Mõte kohe ei lähe sellele.

Tahaks vahel mõelda, kuidas elu on ilus ja hea, aga sellised mõtted ei hakka jooksma. Seda tunned, kui tunned.

Proovin mõelda, kuidas elu on ilus.

Ükspäev oli hea olla. Jahe hommikupoolik, päike paistis aknast sisse, olin hommikust söönud ja lõsutasin tugitoolis, pühapäev, mul oli aega, päike paistis laikudena, ka minu peale, aga mitte näkku ja mu jalg oli sirgu ja toetus teisele, madalamale toolile ja ma nägin, et mu sokikannas on auk, ja ma vaatasin seda auku. Siis vaatasin aknast välja, siis toas ringi, siis vaatasin veel sokikanna auku. Sina pesid köögis nõusid.

Selline ongi, et elu on hea ja ilus. Nii nõme. Sellest ei saa eriti või ei ole mõtet rääkida. Ja ilus olla on harva. Ja siis vahel mõtled: miks ei võiks kogu aeg niimoodi ilus ja hea olla, katsuks õige selle olemise ja tunde meelde jätta. Siis võiks seda teinekord ise tekitada. Ehk kogu aeg sellises seisundis olla. Aga nii ei tule midagi välja.

Võib-olla on hea-olemisel füsioloogilised põhjused. Võib-olla küll. Võib-olla ka mitte. Muidu oleks need ammu teada ja me kõik muudkui hüüaksime: küll on mõnus. Ja sureksime ära.

Kui viis korda järjest nikkuda, hakkab nokul vist õige valus. Ei tea.

«Sa oled terve päev nii morn.»

«Olen või,» ütlesin lehe tagant.

Lugesin lehte edasi.

«Kas midagi on pahasti.»

«Ei ole.»

«Anna andeks, ma lihtsalt küsisin.»

Lugesin edasi.

Siis lasin lehe sülle ja vaatasin Reksi. Ta luges raamatut. Mõtlesin, et ma ei tea, mis raamatut ta loeb, ja ei tahagi teada. Õigupoolest ei mõelnud. Võib-olla tundsin midagi sarnast. Läksin kööki, lasin vett klaasi, võtsin lonksu ja läigatasin ülejäänud vee kraanikaussi. Pool sellest pritsis mulle pükstele. Läksin tuppa tagasi, istusin ja vaatasin Reksi. Aga ta ei vaadanud üles minu poole ega rääkinud midagi. Ootasin, et ta vaataks ja ütleks midagi. Siis vastanuks ma midagi tõredat, tahtsin midagi tõredat öelda. Aga Reks istus kenasti ja püsis vait.

Panin koridoris kingad jalga, võtsin jalatsikapist ühe vana mustaks värvitud nahkmütsi ja tõmbasin pähe.

«Lähen linna.»

«Kuhu,» küsis Reks ettevaatlikult.

«Mitte kuhugi. Linna peale.»

«Ahah.»

Ootasin, et veel midagi ütleks. Ta ei öelnud.

«Nägeš,» ütlesin ma siis ise. Seda ütles temagi.

Jalutasin bussipeatusesse. Aga peas kordus üks lause.

«Hirmsasti tahaks võõrast nikku.» Üks naine või tüdruk ütles seda kord. Kuulsin juhuslikult pealt. Ma tean, miks see meelde jäi. Tundus imelik. Või arusaamatu. Tavaliselt nii ei räägita.

Leidsin vana kaustiku. See oli kunagi nagu päevik. Juba tükk aega polnud juhust lahti teha. Juba aastaid. Nüüd tegin ja lugesin juppe siit-sealt. Ja mis huvitav oli. Ma olin neli aastat tagasi täpselt samasugune mats kui praegu. Võib-olla suuri sõnu tuli rohkem ette. Aga arusaamised ja suhtumised olid samad. Ja eluviis üsna sama. Ainult mõtteid, tobedaid ja huvitavaid mõtteid oli rohkem.

Ootused ja lootused.

Siis, kui pole mingeid muresid ja võiks rahu ja hea tulla, ei tule mingit rahu ega head. Hakkab kuidagi igav ja tülpinud, magamised venivad pikaks. Mõtled oma olemise, iseenda ja oma sandi elu peale.

Aga kui tuleb mingi soov, ootus või lootus. See ergastab. Käid nagu loom mööda tuba ja seisad aknal ja mõtled või unistad. Ja vahel

mõtled, kui tobe on mingi järjekordne idiootlik unistus (mida idiootlikum, seda rohkem käivitab). Aga mis see mure siis parem on.

«Kas sulle ei tundu, et see kõik on juba olnud, aga tõelises varian-dis. Nüüd käib mingi lahja variant, mingi kordus, hobuse unenägu. Asja mõte on vahepeal kuhugi kaduma läinud.»

Rüüpasin ja lasin inimesel rääkida, kui ta tahtis.

Hiljem, kui ta veelgi rohkem vinti jäi, tuli ta jälle minuga rääkima. Talle tulnud mingi hea mõte, aga nüüd olla see jälle meelest läinud. Ta rääkis. «Ei ole kadunud, mõte on täiesti olemas. See on neli tähte m, õ, t, e. Ongi kogu mõte. . .»

Oleksin ta persse saatnud, aga ta polnud mingi hea tuttav.

Ei tea, kuidas mõni tühine asi võib n korda rohkem meeles olla kui teab mis sündmused. Vahel võib öö läbi keppida ja pulli teha ja järgmisel õhtul nagu loll mõtlema jääda, kus ma eile olin, mis ma öösel tegin. Mitte et ma nii kange keppija oleksin, aga ikkagi, umbes nii on olnud küll.

Nüüd oli järgmine päev. Ma aitasin Kaltsil puid lõhkuda. Need olid ta vanaisa puud ja see oli maal ta vanaisa juures. Hommikul tundus olemine hapu. Asusime siis puudele peksa andma. Vanaisal oli pruta. See pruta tegi meile veel vägeva vorsti ja munaroa hommikuks. Kui tükk aega oli lõhutud, leidsime siiski, et käiks ära. Kalts tõi mulle kuuri alt ratta ja käskis liikluseeskirju järgida. Kohe, kui sai mõeldud, et toome mõned õlled, läks olemine lahkemaks. Ütlesin, et mul ei ole nagunii rattasõidulube. «Vaata siis mõned landid ka õhtuks,» ütles Kalts. Lubasin vaadata.

Poe seinal oli kuulutus, et õhtul näidatakse kino «Saatuslik eksitus». Pealkiri tegi nalja. Maakuldis kinovaatamisest mõnusamat asja on raske leida. Maapoest samuti. Poes lehvis mõnus lõhn ja mõnus olemine. Ainult et mina olin seal poes võõras. Müüja seisis leti taga. Valjuhäälnel ja võimukas. Jotad seisid vaikselt ja kühmus poenurgas. Perenaisi oli poes ka. Õlut ka.

«Muud sa vist ei tahagi või,» ütles müüja.

«Ei, üks pudel veini ka.»

«Pudel veini. Kui palju kell on?»

«Palju ta siis on.»

«Kaksteist on. Vein käib ainult koos maksavorstiga. Pool kilo vorsti ühe pudeli veini peale.»

«See vorst on sul halvaks läinud.»

«Annad koerale. Sul on ju koer. Kargab nagu lõukoer keti otsas. Ei taha, ära võta. . . Võtad siis või?»

«Pool kilo on pudeli peale liiga palju.»

«Ei taha, ära võta.»

«No eks sa anna siis.»

Müüja kaalus vorsti. See käis kähku. Noad ja vorstijupid lendasid siia-sinna.

«Ma kirjutan sulle kaebuste raamatusse, määrid halvaks läinud vorsti kaela.»

«Sa ei oskagi kirjutada,» ütles müüja kergelt, ei hea-, ei halvatujuliselt.

Linnas oli õudsem suitsukriis. Ja siin müüdi ka ainult sellist kraami nagu «Ljubitel» ja «Belomor». Suitsud kadusid sel suvel kuhugi. Vahel paki «Djubekki» said, siis olid õnnelik. «Õhtulehes» käis ka mingi lugejakirjanduslik suitsuvastane jutt. Ei tea, inimestel on vist midu igav.

Ladusin õllepudeleid letile.

«Võtke kast, pange kasti. Palju teil seal on?»

«Kakskümmend pudelit.»

«Ja mis te tahate.»

«Kast õlut.»

«Kast õlle sisu, seitse rubla.»

«Jaa. . . kaks pakki seda «Belomori», kas teil muud suitsu ei ole.»

«Seitse viiskümmend. Õlu on seal, võtke ise. Järgmine.»

Suur kott sai päris raske. Mõtlesin, kuidas ma rattaga lähen.

Koukisin poe ees suitsupaki lahti. Pole midagi. Oled õnnelik, et sedagi tõmmata on. Polnud aastaid sellist suitsu suhu saanud. Koolipõlves mõned tõmbasid. Siis oli kõike suitsu saada. «Ekstra» kolmkümmend, «Tallinn» nelikümmend kopsi.

Plikad seisid poe ees platsil. Ajasid juttu. Too mees istus jalgrattarestil ja jõi veini.

«Eks see ole hea vein,» ütlesin ma.

«Hapu raisk.»

Mõtlesin, kas teha üks õlu lahti. Himu oli, aga tüdrukute ees ei tahtnud. Otsustasin, kuidas koti ja rattaga teha. Ei istugi selga, panen koti üle lenksu ja lükkan käekõrval ja lähen nagu vana mees. Kott oli igavene suur ja raske ja täitsa võimatu oli nii minna. Aga astusin ikka sirge seljaga tüdrukutest mööda.

«Tere, neiud.»

«Tere ise kah,» vastas keegi kohe vastu.

«Õhtul on kino.»

«Teame isegi.»

«Kinokunst on kõigist kunstidest kõige tähtsam.»

Selle peale ei osanud nad midagi öelda. Eks nad mind lollakaks pidasid. Ratast oli täitsa võimatu lükata. Nii kui käänaku taha sain, tirisin koti maha, panin ratta posti kõrvale ja tegin ühe õlle lahti.

Kott sai märksa kergem. Lenksu külge ma teda enam ei riputanud, hoidsin teda ühes käes, ratast teise käega lenksu keskelt.

Mul oli enne sauna sitahäda. Ma ei mäleta, miks ma siis kohe kempsu ei läinud. Kempas asus neil majas sees, selline ilma veeta kempas. Seal

kempsus oli jahe, vaikne ja ei haisenud üldse. Seinad sees nael ja naela otsas ajalehetükid. Ja veel põrandal maas ajalehepakk ja veel põrandal lahti tegemata rull kempsupaberit või palatjentsepaberit. Akna ees rippusid paljust pesemisest väsinud ja jäigad kardinaad. Aken oli nii kõrgel, et kui sittusid, siis välja ei näinud. Aken oli külgseinas, ülevalpool paremat kätt. Kui maha istusid, tundus prill-laud vastu perset jahe. Siin ei pannud ma prill-laua servale kunagi paberit, ehkki muidu võõras kohas panen. Oli puhas tunne.

Istusin ja mulle tuli meelde, kuidas sa ükskord ütlesid: «Mis sul viga, võtad oma pika noku välja ja lased, aga mina pean külma prill-laua peal kannatama.» Ma olin siin eemal su peale viis korda rohkem mõelnud. Imelik, alles tulin linnast ära ja juba igatsesin su järele. Eks see võõras keskkond. Vaevalt, et sina linnas igatsed, mõtlesin. Oleks nagu tahtnud, et sa teaksid, et ma igatsen. Umbes nagu ma saanuks siis punkte juurde.

Kempstu seinad olid seest vineeriga üle löödud ja vineer inetult heleroheliseks värvitud ja põrand pruun ja lagi valge ja see polnud üldse kena, aga seal oli mõnus olla ja istuda. Ma istusin ja mõtlesin, miks ajalehetükid naela otsa lüüakse, nii läheb hulk pinda kaduma. Ajalehed olid lõigatud kääride või hästi terava noaga, servad sirged ja tükid olid täitsa suured, olen teistes kempsumajades väiksemaidki näinud. Mulle raiskamine täitsa meeldib või lai joon või et ei tunne muret, kui oled ennast ära määrinud ja ei asu seda kohe puhastama, aga seda on juba palju raskem teha, kui kokku hoida. Mina olen nii kasvanud. Ma võin taksojuhile rohkem raha jätta, aga ma ei tee seda mugavalt, ma mõtlen siis alati, et nüüd jätan talle rohkem raha ja kui palju ma rohkem jätsin ja eks juht tunne seda ka. Vahel harva ei arvutagi, kui palju mul enne oli ja kui palju järele jäi, ja mul on oma laia joone üle hea meel.

Pühkisin ära ja läksin kempsumajast välja.

Mul oli juba enne sauna sitahäda. . . Ma ei mäleta, miks ma siis kohe ära ei käinud. Saunas tuli laval istumise ja pesemise ajal häda uuesti peale, aga siis ei saanud minna.

Rong sõitis Tartu poole. Mul oli rahulik olla. Raamat süles, aga ma ei lugenud ega kavatsenudki lugeda. Hoidsin lihtsalt teda süles. See tagas rahuliku istumise, niisama istumine ajanuks võib-olla närvel-dama. Eemal istus nooruke päris ilus tüdruk. Vaatasin teda rahulikult. Ja ei tundnud midagi. Vaatasin nagu eemalt. Kena noor tüdruk. Ja siis mõtlesin iseenda üle. Kas ma olen muutunud, et ma võin teda niimoodi rahulikult vaadata. Ei, see on lihtsalt selline tuju.

Ma ei saa sinna ju parata.

Ma olen sinuga harjunud. Sa oled kena ja armas ja mulle kallis, aga kui ma sind vaatan, siis see ei tõmba mind. Ma lesin voodis su kõrval ja loen lehte ja siis lasen tule ära ja jään sinu kõrval magama.

Ja siis ärkan ja näen, et olen su täiesti voodi äärelle nüginud. Seal sa lonutadki, pool perset üle voodiserva. Püüan sind vaikselt voodile tagasi tõmmata.

«Mis on,» küsid sa läbi une.

«Ei midagi.»

«Misasja,» küsid sa veel.

Sa oled magades armas ja ma annan sulle musi, aga see on sulle vastumeelt ja sa ümised midagi ja ma pööran selja ja panen silmad kinni.

Sul oli tekk pealt ära libisenud ja tiss paljas. Nii tuttav tiss. Aga ei eruta. Armas tiss küll. Mõne pildi peal mõni teine tiss või mõni elus muidu nähtud tiss erutab palju enam.

Käisime koos linna vahel. Tüütab ära koos seal toas olla. Siis läksime kinno või kohvikusse. Kuigi seegi on tüütu. Käisime natuke mööda linna. Mõni inimene tuli vastu. Vahel nad naeratasid ülepingutatult. Mõtles kui tore, noored inimesed on abiellunud ja käivad koos linna vahel. Oi kui tore.

Kuulasin raadiost loominguliste liitude tundi. Need läksid seal õige hoogu ja panid asjale pihta. Istusin ja kuulasin ja tundsin, kuidas jään üha jõuetumaks ja jõuetumaks. Kuulasin tükk aega. Kärbes lendas ja istus, kuhu tahtis, vaatasin teda ja ära ei ajanud. Piip-piip tegi raadio ja hakkas teist saadet mängima. Aga mina lõsutasin sama tui-malt edasi. Ainult vahel torkasin näpu ninna ja kraapisin tatikoorikut lahti ja nipsutasin kuivanud tattit n suunas. Va kultuuritund võttis viimase kui tossu välja. Siis tõusin, et midagi teha, aga käisin mööda tuba ja maigutasin suud.

Nüüd oli toas üsnagi valge. Kardinaid ei tohi õhtul päris ette tõmmata, muidu võib lõunani magada. Lesisime mõlemad, silmad lahti, ja maigutasime magamismaitset suud. Väikesest peast ei olnud hommikuti sellist vastikut maitset suus.

Me polnud veel sõnagi vahetanud ega teineteisele otsa vaadanud. Natuke ma ta poole vaatasin. Ta vahtis aknast välja.

Sirutasin ennast ja keerasin raadio mängima. See oli «Perekond ja kodu»-saade. Täielik sõubitsemine. Kuulad ja hakkab hirmus hea, üks ole. Kangesti turvaline, üks ole. Ainult natuke kõle ja õudne. Kunagi mõjus ta päris hästi. Emaga köögis kuulates. Oma kodus istudes.

«Keera see jama ära,» ütles Reks haigutades.

«Panen siis kinni või?»

«Ei tea, pane miskit muud.»

«Sealt ei tule ju midagi.»

«Mis?» ta haigutas uuesti.

«Said vähe magada või?»

«Liiga palju.»

Kruttisin nats raadiot, Poola pealt tuli möla, Rootsi pealt tuli möla, Soome pealt tuli möla.

«Siit ei tule sittägi.»

«Pane siis kinni.»

Paningi. Ja lesisin edasi. Seadsin padja mõnusalaks. Mõtlesin, et õhtul me ei nikkunud. Ja üle-eelmisel õhtul samuti. Ja eelmisel hommikul ka. Aga üle-eelmisel? Ma ei mäletanudki. Ma isegi mõtlesin eelmisel õhtul natuke selle peale. Ilma erilise himuta. Tuli harjunud mõte. Aga Reks keeras ennast nii mõnusalasti magama, nagu nurrub kass, ma ei raatsinud teda üles peksta. Vahel teen seda kõike peaaegu nagu kohusetundest. Mitte Reksi vastu, ma ei tea kelle või mille vastu. Ikkagi. Mõtlen, et äkki ta tahab ja mõtleb, et ma olen linna peal ennast täitsa tühjaks nikkunud.

See abielu on üks eba värk. Miks ma ei taha nikkuda selle tüdrukuga, kes mulle muidu peaaegu et üle kõige meeldib. Vahel kujutan ette, kuidas Reks paistaks, kui teda kuskil kõrtsus eemalt näeks. Siis ta ju meeldiks. Ja tõmbaks. Aga nüüd ei.

Ükskord, kui kohusetundest nikkuma hakkasin, ei tõusnudki. Kole lugu. Mis ta mõtles? Miks ma talle siis ligi pugesis.

Mingit kuramuse distantsti oleks vaja. Erinevaid magamistube või nii. Hea, et see ükski urgas on.

Raadiopurk rääkis, et paljud nõuk. naised ütlevad, et nende intiimelu seisneb kodusel teel ühistamises. Entseveliidu elu. Ei ole. Lihtsalt tsiviliseeritud elu.

«Lähme kohvi jooma või,» küsisin nüüd mina haigutades.

«No lähme. . . kas enam ei nikutagi või?»

«Nikutakse ikka. . . sa kah hea mees, kuidas me saame nikkuda, kui sa niimoodi küsid.»

«Ma niisama küsisin, ega vist ei saa jah.»

«Ma just mõtlesin sellele, ma ei mäletagi, millal me viimati nikkusime.»

«Ma ka ei mäleta.»

«Kuradi jama.»

«Jama jah.»

Lesisime veel ja olime vait. Ja ma tundsin, et ei saa nüüd ju heast peast peale hakata, kui nii on räägitud.

«Mis sa punnitad, lähme parem kohvile.»

«Ei lähe,» ütlesin ma kangekaelselt.

«No mis siis.»

«No lähme siis. Jah, ju me siis lähme,» ütlesin ma kurvalt.

«Olku,» ütles Reks ja tuli minu vastu. Ta tahtis, et ma ei kurvastaks. Ma ei kurvastanudki eriti.

«Võib-olla see on vastik või tobe, aga mulle tundub, et mul noku tõuseks kümme korda enam igasugustes eriolukordades, vannitoas ja kas või bussis enam kui siin.»

«Sellest pole midagi,» ütles Reks.

Hakkasin sind kiusama. Mul oli hommikul millegipärast hea tuju. Sa olid jälle kuidagi tusane. Ehk sellepärast hea tuju, et ma polnud juba tükk aega kuskil ringi hooranud ja joonud ja laaberdanud ja olin puhas ja puhanud. Sina polnud ka hooranud. Istusid ka kodus. Juba nädal otsa. Aga sind tegi see hapuks ja väsitas ära.

Istusime hommikusöögilauas ja mul oli hea tuju ja rahutus ja ma hakkasin sind nokkima. Sa jäid vait ja vaatasid üha enam aknast välja. Ma ei saanud kiusamist järele jätta. Mul oli rõõmus ja kannatamatu tuju. Ja miks sa siis olid selline viril ja muudkui venitasid ja kiskusid oma virinat.

«Nüüd sa veel loksutad kohvi lauale ja ajad näpuga kohviloiku suuremaks ja vahid lauale ja lased pisaratel sinna sisse tilkuda,» rääkisid ma.

Sa rüüpasid parajasti kohvi. Sa võtsid tassi suult ja vaatasid mulle korraks otsa ja sul oli selline piinatud vaade. See ärritas mind. Väga on vaja nüüd piinatut mängida, mis ma sulle teinud olen, mis sul viga on, mitte midagi. Mu nägu irvitas endiselt, kui su silmad mulle otsa volksasid vaadata, kõhus oli küll hirmus või hõre tunne, et nüüd juhtub midagi halba. Sa vaatasid ainult hetkeks mulle silma. Siis pani su käsi kohvitassi lauale. Su käsi värises ja beeži piimaga kohvi loksus lauale.

«Peaks vist alustassid uuesti kasutusele võtma,» ütlesin ma vaikselt. Enam ma ei irvitanud. Püüdsin olukorda nagu kergemaks teha.

Vaikus kestis mitu pikka sekundit. Mul oli tunne, et me oleme näidendi seda stseeni juba mitu korda harjutanud. Ometi ei osanud ma teha muud, kui kõige halvemat, nagu iga kord varemgi. See näidend oli juba nii kirjutatud.

Peale mitut sekundit ütlesin ma: «Mis on, Reks.» Ja sirutasin käe, et su juukseid puudutada. Need juuksed langesid su silmade ette. Kellelegi ei meeldi, et vaadatakse ta silmi, kui ta ei taha, et ta silmi vaadatakse.

Sa tõusid ja läksid joonelt tupp. Ma istusin edasi. Ja vahtisin ja molutasin. Ja võtsin kohvitassist veel ühe lonksu.

Näitasime mõlemad visadust üles ja istusime tükk aega köögis ja toas. Lõpuks ohkasin, tõusin, pesin tassi puhtaks ja läksin kempsu. Istusin sittuma.

Umbes veerand tunni pärast tõmbasid sa ust.

«Mis sa istud seal või.»

«Jah.»

«Ma tahan ka kempsu tulla.»

«Ma tulen kohe välja.» Tõmbasin püksid üles. «See kemp on vist mingil määral täis tossutatud,» ütlesin ma välja tulles.

«Ahah.»

Kammisin koridoris peegli ees juukseid. Siis seisin kempsu ukse juurde ja laulsin tasa:

«Uhti uhti uhkesti
viisk läks Tartust Viljandi
kaasas põis ja õlekõrs
õlekõrs kui sääseõrs.»

Kuulatasin. Läks tükk aega ja sa ütlesid: «Mis nad seal Viljandis tegema pidid.»

«Seda ma ei tea, nad uppusid Emajõkke ära.»

«Kurb lugu.»

«Jah.»

«Saaks nüüd natuke rahulikult pissida.»

Kui me selle ateljeetoa saime (Gunnar läks jälle vahelduseks oma naise juurde), siis tundus mulle täitsa hea, et saame elamise nagu ajutiseks ja see polnud päriselt meie oma. Meil oli luba ateljeed ümber teha, aga me ei teinud suurt midagi. Plaane tegime küll. Plaanid, see oligi halb. Aga mõnus on unistada. Rõõmustasin, et ei saanud mingit kapitaalset oma elamist ega teinud kapitaalset remonteerimist. Sest vaat kui pärast ei olegi seal oma unistuste korteris hea. Siis on ju jama.

Aga ka nii polnud hea. Võõras toas, kus peale unistamise pole midagi teha. Unistamine väsitab ära ja teeb jõuetuks. Muudkui unista ja seda igavat igapäevaelu ei viitsi elada ja tõsiselt võtta.

Läksin «Moskvasse» sisse. R ajas palitut selga.

«Tere. Mis teed.»

«Midagi.»

«Sa vastad alati samamoodi.»

«Vastan jah. Mis seal üleval müüakse.» Võtsin jope ära.

«Mingi kleepuv segu oli. Ma igatahes ei joonud.»

«Tuttavaid ka on üleval või.»

«Mõned olid. Su naine on ka üleval.»

«Ahah.»

Läksin veel kempsu, et aega venitada. Polnudki vist Reksi näinud sestpeale, kui me oma ateljeekonkust jalga lasime. Aga mis seal ikka. Ära minema ma ei hakanud. Ega polnudki mingit tüli. Lihtsalt. Kes mul keelab «Moskva» kohvesse minna. Keerasin vee kinni ja kuivatasin käsi vastu püksireisi, kätekuivati olid seinalt hoopis maha võetud. Õige kah. Mis siin ikka käsi kuivatada. Millegipärast vaatasin veel peeglisse, et kas näen hea välja.

Trepil jäin korraks seisma. Äkki ta polegi seal üksi. Äkki on hoopis koos mõne säinaga. Hakkasin juba alla tagasi keerama, aga siis saatsin mõttes pikalt. Ah, olgu, kui on, oma asi. Läksin laudade vahelt läbi baari poole. Ta istus seal oma selle sõbrannaga, kelle nime ma ei mäleta. Me mõlemad nagu ehmatasime korraks. Jäin laua juurde seisma. Sõbratar vahtis meid naisõiguslase erutusega.

«No tere,» ütlesin.

«Tere jah. Kuidas sul läheb?»

«Kuidas mul ikka läheb.»

Ei osanudki midagi öelda.

«Siia ka tuled istuma või.»

Seal oli kohti küll.

«Ma pärast võib-olla korraks tulen.»

«Hea küll.»

Seisin veel mõne viivu.

«No hea küll siis,» ütlesin.

«Hea küll.»

Läksin edasi. Ta välimusel pole ikka viga. Me lihtsalt ei viitsinud asutada koduperekondlikku majandusüksust, mis meid koos hoidnuks. Ja rääkida? Oli meil kunagi millestki rääkida? Ma ei oska kellegagi millestki rääkida.

«Siin ei ole ju midagi süüa.»

«No ma lähen siis poodi.» Mõtlesin parajasti ühte neljateist tähega eesti klassiku teost. Närisin pliiatsit ja muudkui mõtlesin.

«Kas sa viitsid?»

Mida pingsamalt ma mõtlesin, seda vähem klassikute teoseid mulle meelde tuli. Olin isegi üllatunud, et teadsin umbes kolme eesti klassiku teost.

«Ma võin ise ka minna.»

«Ei, ma lähen,» lasin ajalehel diivani kõrvale liuelda. «Mis ma seal toon?»

«Mina ei tea, mis seal on.»

«Ma toon siis umbes. Piima ka toon või?»

«Ma ei tea, too.»

«Saia-leiba on või?»

«Pool leiba võiksid võtta.» Kui ma uksele seisin, tulid sa mu juurde. «Ma oleksin ise võinud ju ka minna. Sa lahendasid ju seda ristsõna.»

«Me arvestame teie suuremeelset valmisolekut.»

«Võta kohvikooort ka palun,» hüüdsid sa ülesminekutrepist paistvatele jalgadele järele.

«Hästi,» vastasin ma oma jalgade eest.

Poes nägin kuramuse saba, aga mul oli hea tuju ja see ei häirinud mind eriti. Päike nimelt paistis õues.

«Noh, aeti poodi või,» küsis üks tuttav mees.

«Nojah,» ütlesin ma.

«Ole mõnus, põder,» ütles ta ja kadus poest välja.

«Ole ise kah, põder,» ütlesin talle järele.

Tõstsin riulilt kraami korvi. On ikka siga põder. Tuleb ja viskab mingit üleolevat teksti näkku. Umbes selline lause, mille ta võis kaugeimal mind märgates valmis mõelda. Või tulistati teda ennast kunagi sellise lausega. Aeti poodi, jah? Rõõmus meel vajuks piimakastide vahele laiali. Eriti tigidaks ma ei muutunud. Tuli käegalööv vaikne olemine peale. Siiski ei tõstnud ma korvi tüütuid igapäevaseid poriseid piimapudeleid ja koorepakke, vaid õige helgeid igapäevaseid

poriseid pudeleid ja pakke. Ja pruune puhtaid leibu ja saiu nende kõrvale.

Tahtsin head ka osta, aga head eriti ei olnud. Uurisin kahtlevalt ühte keeksitükki. Keegi seisis mu kõrvale ja hakkas teist keeksitükki uurima. Viskasin oma keeksi korvi ja astusin edasi.

Tõstsin käega su tagumikku ja toppisin sinna oma padja alla. Siis kui puusad on kõrgemal, pääseb noku kaugemale selle ilusa asja sisse.

«Su padi saab märjaks.»

«Saagu.»

Tahtsin nikkuda aeglaselt ja mõnutesedes, aga sellest ei tulnud midagi välja. Ei saanud ennast pidama. Kütsin muudkui aga edasi, kuni lõpp oligi käes.

Lesisime ja puhkasime nagu peale jooksmist.

«Käis see sul aga kähku.»

«Oli liiga kähku või?»

«Ei, lihtsalt kähku käis.»

Ma lesisin; mõte käis mitmel pool ära ja tuli siis padja juurde tagasi.

«On sul veel padjapüüre või? Puhtaid.»

«Vist on.»

«Mis, see padi on sul ikka alles perse all või?»

«Ei, võtsin ära.»

Tahtsin katsuda, kas padi sai väga märjaks, aga ei viitsinud.

«Kuule, kas see oli ikkagi liiga kähku sinu jaoks või?» küsisin millegipärast uuesti.

«Ei olnud midagi. Täitsa okei oli, ole rahulik. Alguses võiksid ju seda asja aeglasemalt ajada.»

Panin käe talle vitu peale.

«Vana hea vitt.»

«Ainult natuke läbi ligunenud.»

Lesisime edasi.

«Mis me nüüd teeme,» küsisin natukese aja pärast.

«Ma ei tea. Mida sa teha tahad.»

«Ma ei tea. Ma panen natuke muusikat peale.»

«Pane.»

Keerasin raadio lahti ja otsisin jaama. Kõik rääkisid jälle juttu. Vaatasin kella. Just täistund läbi. Kõik lugesid uudiseid.

«Miskeelseid uudiseid sa kuulata tahad.»

«Läti.»

Keerasin raadio kinni.

«Tead, kõht on tühi.»

«Kõik, mis meil süüa on, on siin voodis.»

Tundsin, ah soo, ah et ma olin nii kaua ära, jah?

«Ah soo,» ütlesin ma ja pugessin voodisse tagasi.

«Mul ei olnud lihtsalt üldse raha. Et toidukappi midagi osta.»

Sa võinuks ennast veidi teisiti väljendada. Või seda üldse mitte öelda.

«Oled kuri, et ma nii kaua ära olin.»

«Ei ole.» Sa tulid hästi mu vastu. «Aga igav hakkas.»

«Mis, sa ei söönudki siis midagi või?»

«Ei, sõin küll, kapis oli mitu asja, aga siis need said otsa.»

Kallis ei ütle sa mulle just tihti ja põsele musi ei anna ka just tihti ja see tundus võõras ja distantse tekitav. Ma lesisin muudkui aga edasi ja ei mõelnud nüüd midagi. Molutasin ainult.

«Palun, kas sa ei keeraks raadiot vaiksemaks,» ütlesid sa veel.

Eks ma siis keerasin.

Ja ma ei tea, kuidas see juhtus, aga ma ohkasin korra. Täitsa kogemata. Ja ma ei tea, kuidas see juhtus, aga mõne hetke pärast sa turtsatasid vaikselts. Ja rohkem me ei suhelnudki.

Lesisin ja pikapeale tulid mõtted tagasi ja nii ma mõtlesin veel mitu tundi.

Hommikul oli see õhtune värk mul seest nagu kadunud. Hommik tundus täitsa kena. Tegin köögis võileipse. Siis ajasid sa ka ennast kotilt, kohmerdasid natuke ja tulid kööki pesema. Ja kohmerdasid veel ja tulid neid võileibu sööma. «Oi, võileivad,» ütlesid sa teist korda kööki tülles. Ehkki sa märkasid neid võileibu juba siis, kui esimest korda köögis käisid. Ma tegin veel kohvi ja käisin pliidi vahet. Vaatasin su kühmus selga.

«Miks sul tissihoidjat all ei ole,» küsisin, et mingit kerget juttu ajada.

«Üks mees seisis seal akna taga ja tahtis mu tisse vaadata, ma siis näitasingi.»

«See pidi küll väga lühike mees olema.»

«Oligi hästi lühike mees.»

«Mis ta siis vastu lubas.»

«Igasugu asju lubas.»

«No mida,» käisin ma peale.

«Kommi ja. . .»

«Mida veel?» käisin millegipärast peale.

«Nikku ja. . .»

Ma ei osanud korruga enam midagi öelda. Sõimegi siis vaikselts. Pesin oma tassi ära ja läksin tuppa tagasi. Keerasin raadio mängima ja võtsin ühe jutuka. Sa jäid kööki.

«Kuule, ma käin poes ära.»

«Ahah,» vaatasin ma üles. Küllap mul oli loll nägu ees, sest sa tegid välisukse lahti, panid kinni, tulid siis saabastega minu juurde ja tegid pai.

«No mis on!»

«Anna musi.»

Ma ei saanud midagi öeldud. Sa kummardusid, võtsid mul kaela ümbert kinni ja andsid üpris suure musi. Ja vaatasid mulle tükk aega otsa. Millegipärast pidin ma pilgu ära pöörama. Sa vaatasid tükk aega

teraselt mu silmi ega öelnud midagi. Ma vaatasin mujale. Ega ma tegelikult ju ei arvanudki, et sa eelmisel õhtul kellegagi ringi hoornud olid, aga igasugu mõtted tulevad ju ise pähe. Eks igauks rehkenda iseenda järgi, eks ole.

«No ma läksin,» tõusid sa püsti.

«Okei,» ütlesin ma ja sain nüüd su silmade poole vaadatud. Aga enam sul polnud minuga asja. Nüüd sa läksid.

Sa polnud eelmisel õhtul ära mulle kättemaksmiseks või õpetuse andmiseks.

Tegelikult olen ju mina see, kes tükiks ajaks ära jääb. Ja mitte ainult üheks õhtuks, aga vahel mitmeks päevaks. Kui äraolemine käib, ei saa hakata mõtlema, et kas sa ootad mind ja kuidas sa ootad. Siis tuleks juba kohe koju minna.

Mina ei tea, kuidas elada. Võibolla me ei armasta teineteist piisavalt. Kas armastus võib olla tahtlik tegu? Oleme me süüdi, et ei oska või ei viitsi paremini armastada? Jama.

Üldse. Need armastuse jutud ei kõlba mitte kuhugi. Mina seda looma küll elus näinud ei ole.

Mulle ei meeldi ka see normaalne — ebanormaalne jutt, aga siis ärgu tuldagu mind kohustama armastama oma naist või eestimaad või nõukogude liitu või issandat jumalat või ükskõik mida.

Ma armastan elevante.

Ma ei pea mitte midagi, ütlen ma vahel endale. Ma ei pea hea olema, ma ei pea vooruslik olema, ma võin varastada, kui ma tahan.

Ma tahan teada, mida ma ise tahan. Kui hea ma tahan olla, kui halb ma tahan olla.

Ma tahan koos olla sellega, kes must midagi ei taha ja kelle suhtes ma midagi ei pea.

Vahel tuleb selline malbe tuju. Istun, vahin niisama. Kui puud pliidi all põlema panen, ei taha neid enam segada. Ainult vaatan, kuidas nad lõpuni põlevad. Sütt võib-olla segan. Seda tuju tahaks hoidagi. Aga ei saa.

MAIMU BERG

«VIKERKAARE» PROOSA

Möödunud suvel, seoses «Wellesto» esinemisega Käärniku Metsaülikoolis, peatusin ülevahtlikult viimasel ajal «Vikerkaares» ilmunud noorimal lühiproosal. Noorimal mitte niivõrd autorite vanuse põhjal (selle kohta pole mul andmeid) kui just esinemisuuksuse järgi. Nüüd seda pilguheitu jätkates olen vaadeldavate autorite valikul püüdnud lähtuda enam-vähem samadest kriteeriumidest — ilummiskoht «Vikerkaar», autoriteks need, kellel oma raamat mõlgub alles mõtteis, ootab lausahtlis või eksleb labürindis kirjastus—trükikoda. Mõned vaadeldavatest on, tõsi küll, kirjastuse lahkkel kaasabil hakkama saanud ka debüütkogukestega, otsekuu tõestamiseks, et kirjastus «on alles veel».

Toona sai kurdetud vana nutulaulu, et poliitika röövib nii tegijate kui ka osasajate aja, huvi ja jõu. Selles mõttes pole asjad kuigivõrd muutunud. Siiski, ei aasta tagasi ega nüüd julgeks ma meie praegust poliitikabuumi pidada tõsiseks takistuseks hea kirjanduse tegemisele või kirjandusse tulemisele — uudne, isepäine, tugev anne murrab ikka välja ja suudab endale tähelepanu tõmmata. Nii säravat komeeti ei sähvatanud aga «Vikerkaare» noore proosa lehekülgedel ei möödunud aastal ega hiljemgi. (Muide, keda eelmisel aastal pakutud käsitlus huvitab, see leiab selle «Aja Kirjas» nr 54 ja kogumikus «Eesti edasivaates»). Kokkuvõtvalt võiks ehk meenutada, et üldmulje noorest lühiproosast oli siis kui hämaras toimuvast ja valgustkartvast röömutust nähtusest, kus inimsuhted enamasti sassis, tegelased aga hulkumas surnuaedades, külmetamas kütmata korterites jne. Esiletõstetud autoriteks olid Peeter Sauter, Mart Susi, Valentin Kuik, Tarmo Teder, Avo Üprus ja daamid (Viires, Kotter, Laurits), viimased kolm küll rohkem oma sooliste kui kirjanduslike iseärasuste tõttu.

Tänavu juuni alguses oli mul taas võimalus «Vikerkaare» noorimast proosast juttu teha, sedapuhku Oulus eesti kultuurist huvitatutele mõeldud kursustel. Härra Langemets, kes esines enne mind, oli kuulajatele just maalinud üsnagi sünge pildi eesti proosa madalseisust ajakirja «Looming» kogemuse põhjal. Vastukaaluks sai minu lühike sõnavõtt optimistlikum, kui olin kavatsenud või kui asjad tegelikult on. Seda aitas pisut võimendada ka agar noor ajakirjanik, kes

refereeris toda pisukest etteastet ajalehes pealkirja all «Noored oskavad kirjutada, aga teemasid ei ole». Oskamisest rääkides pidasin küll eeskätt silmas kirja-, mitte kirjutamise oskust, sest pilt, mida pakub «Vikerkaare» noor proosa ajavahemikul juuni 1989 kuni juuni 1990 ei ole sugugi kobedam kui eelmises käsitluses vaadeldud juuni 1988 — mai 1989. Mõned nimed tasuks küll juurde lisada, eelkõige Jüri Ehlvest ja Agu Tammeveski. Ehlvesti «Rääkiv inimene» (90/5) on sõnade ja mõistete vohamisele, varjatud ja avalikele laenamistele vaatamata või miks mitte suurelt osalt just kõige selle tõttu tähelepandavaim algupärane jutt, mis kõnealusel ajavahemikul «Vikerkaares» ette sattus. Selles on vaimukust, süzeelist põnevust, arukust, parasjagu irooniat, isegi armastust, mida viimase aja noored prosaistid, kui nende loomingu järgi otsustada, ei näi tundnud olevat. Ehlvesti võib julgesti kirjanikuks nimetada, ja kui ta edasi kirjutab, siis eks ta varem või hiljem saa selleks nagunii. Tema «Spiraali lagunemise» kohta (89/11) on raskem nii ühest hinnangut anda, see koosneks otsekuu mitmest loost, millest osa kehvad, osa head.

Agu Tammeveski oma «sentimentaalse fantaasiaga» «Siin on tuhk» (90/4) jätkab hea detailikirjeldajana Undi poolt täiuslikuks lihvitud liini, lobiseva vaimukuse poolest ei jää aga suurt alla noorele Mutile (ja miks ta peakski). Nii et peale kasvamas on uus eesti tüüpi jutukirjanik. Tegevusruum on avar — ookean, Vahemere-äärne, New York — ikkagi fantaasia. Siin ei ole küll ahistatust ega suletust või ängi, olgugi et mitmed reaaliid — talongid, järjekorrad — peaksid normaalsetele inimestele ikka veel ängistavalt mõjuma. Tammeveski suhtub neisse pigem nukra (?) huumoriga. Katkendi põhjal jääb siiski selgusetuks, milleks see lugu on kirjutatud. Kui kirjutamisoskuse näitamiseks, siis on ta oma eesmärgi igatahes täitnud.

Peeter Sauter on üks «Vikerkaare» lemmikautoreid (esinemissageduse järgi otsustades). 1989. a 8. numbris on talt julgelt tundeline lugu «Kunagi ammu», vaimuka groteskiga, hästi kirjutatud jutt. Sauteri täp- sus ja konkreetsus ärastad varemgi tähelepanu, kiitust väärrib ka ta dialoog — mitte kahekõne kahekõne pärast, vaid pinget ülalhoidev dialoog, millega ei liialdata. Ikka

tahaks Sauterit kellegagi võrrelda, eelmises ülevaates meenusid Vahing ja Hemingway, nüüd Salinger. Muide Vahing meenub ka Sauteri näidendi «Teele» lugemisel (89/11). «Kolm isikut» (90/4) langeb eelpool kiidetud stiilist kohati välja. «Liialt sõnu,» ütleb Peeter Sauter ise, ja see käib ka tema kohta — vähemalt nimetatud loo alguses liialdatakse sõnadega. Sellest on kahju, Sauteri suuremaid võlusid on just tema napp laad. Kui rääkida mingist kaasaegsusest, mis hetke üldisesse meeleollu kõige paremini näikse sobivat, siis kõnealustest kirjutajatest tundub Sauter kõige kaasaegsem.

Tegelikult võiks siin kohal ka punkti panna või vähemalt kriipsu vahele tõmmata — kõik see, mis ülespoole jääb, mahub enam-vähem kirjanduse mõiste alla ära, ah jaa, ehk ka veel Tõnu Önnepalu «Mu kodu on surm» (89/7) — oma elamuste kirjapanek, nagu nüüd sageli kombeks. Noh, Önnepalu on ju ka «tuntud tegija». Siitpeale aga algabki see kirjanduse, kohustusliku koolikirjandi, maneerlikkuse, iga hinna eest kirjanikuks saada tahtmise, vasaku jala varbaga viskamise jmt segu, mille puhul tihti-peale on raske leida mõistlikku põhjust, mistarvis niisugused lood kirja pannakse. Kõige suurem probleem on teemade ja aine puudus — pole palju, millest kirjutada, või ei osata seda üles leida, või ei juleta kirjutada igapäevastest asjadest, silme ees Kaugveri või Rannetite troostitu saatus nn elitaarse lugeja-hindaja käes. Kaugverini tuleb enamikul tänastest noortest kirjutajatest aga veel kaua rabelda (iseasi, kas tasub), sest sõnadetagust tühjust ei aita varjata ei ropendamise ega impressionistlikud hetkevõlgatused. Viimased on eriti iseloomulikud Jaak Kärdivile, kelle «Valitud unenäod» II (89/12) ongi pelk impressioonide rida. Need mõttetuna tunduvad lood oleksid nagu siit-sealt loetud muljetest kokku klopsitud, ei oska näha vajadust nende järele ei kirjandusel, ei lugejal. Oma mõjult võiksid nad ehk meenutada mõningaid värvikaid pilte noortenäituselt, aga värve ju pole ja puudub ka pildi dekoratiivne funktsioon.

Pärast Piret Viirese raamatukese ümber tekitatud imelikku poleemikat teadvustus Jüri Kaldmaa nimi, ta jutt «Öökuninganna tibukollased majad» (milline peakiril) «Vikerkaar» möödunud aasta viimases numbris tundus küll igav ja konstruitud, ega päästnud seda ka võro kiil. Kui kõneldakse massikommunikatsioonist, siis on kentsakas sealsamas lugeda ajakirjanike sulgede krabinast, aga üks taolisi vastuolusid paku meie Ida ja Lääne, rikkuse ja vaesuse piiril virelev isamaa rohkemgi. Ega ole vist palju kirjandusi, kus emakeelse konteksti

vahele passitatakse ühtviisi loomulikena nii vene- kui ka ingliskeelseid fraase.

Priit Uring oli varem jätnud päris põneva mulje, praegu aga oleks ta nagu takerduma jäänud. «Merekohina rauguses» ja «Käed ümber kaela» (89/10) on pildikesed, mis näikse pretendeerivat inimsuhete avamisele, ent kõik jääb siiski vaid pindmiseks kergeks puudutuseks, kahjuks ka ilma erilise elegant-sita. Sügavused jäetakse kellegi teise (lugeja? kriitiku?) avastada, aga kas ongi neid sügavusi? Tundub, et autor vihjab — nad võiksid olla, kui keegi nad leiaks. Mina kahjuks ei leidnud. «Mõttelend koidukumasse» (sealsamas) on vist pisut müstikasse kalduv lugu, milles parim on moto Betti Alveri sõnadega surivoodil. Kaks täpset ja südamest tulnud lauset tapavad oma mõjuga Uringu teksti, meenutades geniaalse võimalikkust. Uringut ei tahagi enam seepeale lugeda ja paraku ei ole tema juttudes ka enam seda pinget, mis omal ajal värskena mõjus.

Rein Tigane on augustinumbris ilmutanud jutu «Valikuvõimalus», aga Aimée Beekmani valikutega pole siin midagi pistmist. Jutt on n-ö kultuurne, kirjanduslikule küljele pole erilisi etteheiteid teha, ladus, kirjaoskaja, asjatundlik. Üks harjumuspärane jutt, nagu neid meil ikka on ilmunud, ei jää millegagi meelde ega ärrita ka eriti, sarnaneb paljudes ja peegeldab tasakesi autori soovi kirjutada. Kas sellest piisab? Võib-olla. Minule igatahes mõjub hirmutavana järjekindlus, mida oma debüütogus avalikustas Rannar Susi: «Ma olen selline optimistlik tubuke. Eks ma teen ja pakun edaspidi jälle» (R. Susi «Neli lugu», lk 100). Vähe-malt aus grafomaani ülestinist, mis peaks kirjastajaid valvsaks tegema. Äkki hakkab meie kirjandus nüüd tõesti nende «optimistlike tubukeste» najal edasi rügama.

Üks jutt, mis sümpaatiat äratas, oli Mart Kivistiku «Semm» (90/3), tiinekatte lugu päris hea dialoogiga ja tugevalt visuaalne, midagi jäi siiski nagu puudu, aga üheainsa loo põhjal on raske järeldusi teha (nii Kivistiku kui teiste kohta). Nii et ärgu võetagu siinseid arvamusalaldusi mingite lõpptõdedena, see on vaid üks pilk asjadele. Kui oleksin Ehlvestilt lugenud näiteks ainult ta «Armuavaldust» (89/7), küsiks ka, milleks selline jutt?

1990. aasta veebruarinumbris leidis nimi Sverre Lasn ja selle all jutt «Sellel maal ei ole Mekat». Korralik lugu, niisuguseid kirjutasiid venelased kuuekümmendatel aastatel. Millegipärast tahaks siiski, et eestlased üheksakümmendatel kuidagi teisiti teeks.

Nagu eelmiselgi korral, nii jätaaksin ka nüüd daamid lõpetuseks, vahet soo järgi ei tee üksi mina, «Vikerkaar» kipub ka tegema. Nii esinevad 1989. aasta juuninumbris koos

Viires, Tropp, Kotter ja Laurits (lisaks veel «naispoetessid» Mikhelson, Hansen, Laur, Jaaska, Kauksi Ülle), üheksandas aga Kärt Hellerma ja Aita Kivi. 11. numbris tuleb Kerttu Rakke välja jutuga «Let's go», mis alguses oma naiivse võitu «elulisusega» meenutab «Noorusele» saadetud kirju, edasi aga pakutakse julgalt seksi jmt igasugu filoloogiliste nohide ja tädikete pahviks-lõõmiseks, aga juba hilja — «Eesti Naine» ja muud pornod on viimasel ajal olnud üldkättesaadavad. Ja kirjanduses peaks ikka olema see miski, mis ka oma isiklike keppimiselamuste ülestähendamise kirjanduseks pühitseks, praegu on see toores kirja-paneik.

Erootika või midagi selletaolist näibki olevat rohkem naiste asi, seda tõendavad ka Aita Kivi lood. Need kalduvad jälle teise äärmusse — epateerivasse literatuur-susse, mille alltekst äratuntav — näete, kus ikka panen. Niisugune suhtumine pole ju iseenesest veel paha, ainult et erootikast kirjutamine (hästi kirjutamine) on vist üsna peen kunst ja enne selle juurde asumist tuleks hästi kirjutama õppida.

Kärt Hellerma «Kiri Lesboselt» meeldis aga eelpoolnimetatutest veelgi vähem, meenutades millegipärast literatuurseid ponnistusi omaaegsete naistelehtede jutulisades. Eks tal ole oma publik, mina ilmselt ei oska haakuda selle ilutsemisega, mis parata.

Liiu Kotter jättis eelmise ülevaate tegemise aegu päris hea mulje. Nüüd aga? Ma pole koolilaste kirjandusvõistluste žüriides olnud, ent millegipärast tundub mulle, et sinna laekub taolisi töid nagu «Naised ei nuta», «Kuninglikud unenäod», «Üks kesk ust elu» või «Tappa igavus». Viimane, tõi küll, oli eelmistest parem, kui mitte muu, siis selle telefonis oma hääle kuulamise tõttu. Teiste juttude seast kerkis esile ka feministlik-humoristlik tuleviku (?) lugu «Õine nõudepõisija», tuues meelde Mihkel Muti vaimuka «Joodik naise» ja isegi «Loomade farmi» (Orwelli oma mudugi). Kotteri parim asi oli aga möödunud detsembris ilmunud «Eriti taevalik taevas» — hetkeks hõljus õhus koguni midagi thomasmannilikku, aga see kadus kuhugi kulunud fraaside ja väljendite taha.

Möödunud aasta juuninumbris esineb veel Piret Viires jutuga «Siin Kalamajas». See on üpriski naiivse kahekõnega lugu, kus usuline ärkamine pole kuigi veenev.

Mare Tropp (sealsamas) ei tee ka mingit imet — arutlused naiivsed, dialoog manneta, taotlus udune, teema nämmutatud, sõrendatud sõnad hakivad tarbetult teksti — kui kõik nii oluline tundub, oleks võinud kogu loo sõredalt trükkida. (Möeldud on juttu

«Jääkarude ninad on mustad»). Arvan, et võib küll kirjutada jõhkralt ja robustselt, nagu seda teeb näiteks Günter Grass, aga see jõhkru ei tohi olla maneerlik ja võlts. Tropilt ilmus 1990. aasta märtsinumbri ka jutt «Minekud 1984. aasta sügisel» — impressionistlik pala, mis näitab autori vaieldamatult head kirjutamisoskust. Ehk edaspidi tulevad ka tänuväärsemad teemad.

Süü veel Leelo Laurits oma Lu-lugudega, mis kohati meenutavad möödaniiku armsate arvukate kirjaneitsete katsetusi. Võib-olla on autor väga noor? Meeleolu neis lugudes ju on, aga see tuleb raskelt kätte. Isiklikult mulle on niisugune stiil vastuvõtmatu, aga olgu peale. On ka keegi Cerly, kellelt 1990. aasta veebruarinumbris on ilmunud lapsik lugu «Vaikeku raadioga». Äkki on paroodia?

Lubatagu mul üle libiseda Trubetsky-Habichti rock-romaanist «Igavene suvi», mis iseenesest on üpris tore, kuigi meie elu-olu arvestades ehk pisut kunstlikult tekitatud. Aga kunstlikult tekitatuse tugev maik on kogu vaadeldud literatuuril man, sisemisest vajadusest on vähe välja kasvanud. Eelmise ülevaate lõpetuseks avaldasin kahtlust, kas suur vabadus õelda seda, mida mõeldakse, ei paljasta kahjuks sedagi, et mõni ütleja ei ole suuteline mõtlema. Mõtete puudumist või nappimist on tänapäeva noor haritud kirjutaja õppinud varjama ja peitma, seda on õpetanud kogu meie esineine kogemus. Teemad minu arust ebaloomulik valik katsutakse aga kinni mätsida küll keerukate käikude, jõhkrate ootamatuste või barokse mulinaga. Probleem paistab ikka olevat selles, et ei ole või ei leita, millest kirjutada. Äkki pole midagi südamel? Tahtmist teha aga on, oskust enamasti ka. Jutte, mille kirjutamiseks nagu õiget põhjust polegi, teevad meil ka professionaalid. Kardan, et see on aja vaim ja just nn stagnaaja vaim, millest pole üle saadud. Vabaduse vaimu on vähe, seda ei tunta veel. Julge ropendamine on ainult üks võimalus, teised kõik või peaaegu kõik on kasutamata. Kirjutamisalane haridus võib ju üpris kõrge olla, aga üldisest haritusest jääb puudu, see pole üksnes noore põlvkonna häda. Julgust ja enesekindlust on (peabki olema), luules muidugi enam kui proosas. On sündinud «Hirohall» — andekate ja huumorimeelega noorte ühendus. Kahjuks jääb enamik prosaiste sellest välja-poolle ja ega nad sinna sobikski. Väga kõvasti ei maksa siiski hädaldada, et kirjandus on omadega hunnikus, midagi ja kedagi pole peale tulemas ja kõik tugevamad jõud on kirjandusest poliitikasse pagenud. Ju neil siis polnud enam kirjanduslikku jõudu. Ridade vahelt oma ande ilmutamise ajad on

möödas ja see on nii mõnelegi vanale tegijale saatuslikuks saanud. Tühja kohta kauaks ei jää, varem või hiljem hakkab kirjanduses uus tõus. Meie omapärane poliitiline situatsioon võib pikapeale ette valmistada

ka omanäolist ja põnevat kirjanduslikku pinnast. Kes tänastest noortest autoritest seal priskelt oma juuri ajama hakkab, seda näitab tulevik. Eeldusi on mõnelgi.

KRISTA KODRES

JÜRI KERMİK. VALGUSEPÜÜDJA

Jüri Kermik on nagu kahe näoga Janus. Koolituselt sisearhitekt-ruumikujundaja, kelles ratsionaalne, struktureeriv mõttelaad pidevalt konkureerib teise, loomuomasema (?) poeetilise algega. Selles konkurentsipöörab end vaataja poole kord üks, kord teine nägu, kuid alati on need — nagu Januselgi — ühe kaela otsas ja korraga kohal, st toitudvad ühest südamest, täituvad samast vereringest. See on kummaline, kuid mitte erandlik, enamal või vähemal määral on taoline dihhotoomia olemas meis kõigis. Küsimus saab olla vaid selles, kumb nägu ja millal prevaleerib ning kas ja kuidas ühe kogemuse kortsuke teist mõjutab. Sellest lähtuv analüüs võiks olla kunstniku loomebiograafilise arengu jälgimise üks võimalusi. Võimalus, mis ei välista teisi — ajataustale projitseerivaid, ontoloogilisi, kriitikukeskseid või neid kõiki kombineerivaid võimalusi.

Siinkirjutajat meelitab praegu siiski kõige enam alguses mainitud Januse-kontseptsioon ehk lugu Jüri Kermikust kui kahepalgelisest tegutsejast. Aga muidugi ei pääse kusagile ka ajast, mille pendli dispositsioon nagu ikka kõike sündivat salapäraselt mõjustab.

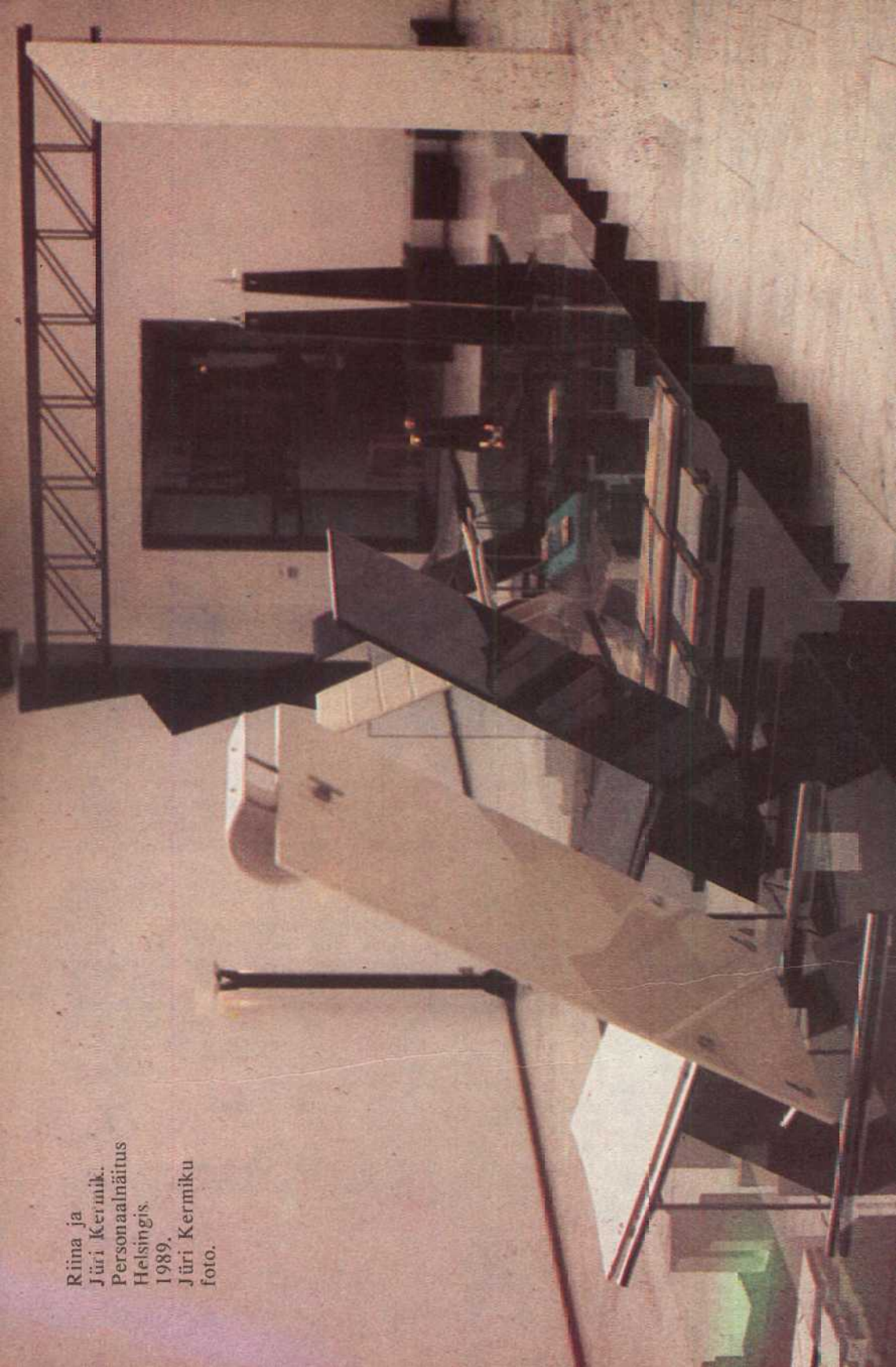
Jüri Kermik kuulub 80ndate keskel Eesti kunstiareenile asunute hulka. «Insta» ajal oli ta «Pära-Trusti» mees, st mees bändist, mille lugude vaimukat nihilismi ja muusika monotoonset disharmooniat peeti kõigele sülitavaks, mida see ka oli. Antikunsti viljelemine ja selle kunstiline esitamine on 20. sajandi üks paradokse. Mis kõik Kermikule «Pära-Trustist» külge jäi, pole selge, aga tundub, et üheks kaasavõetud kogemuseks oli intellektuaalsuse austus, sõnajõu tajumine, väljendustäpsuse omaksvõtt. Võib-olla seetõttu (ja muidugi mitte ainult seetõttu) sai Kermikust peale kunstitegija ka kunstist

kirjutaja ning almanahhi «Ruum» üks toimetajaid. Sellisena on ta üks meie teistest kahe näoga Janustest (Lapin, Keskküla, Kurvits, Muru jt).

Poeetiline Kermik on midagi sootuks muud (ning ometi sama). Selle Kermiku üheks juba mitmeid aastaid kestnud huviks on valguse modelleerimine. Õigemini öeldes valguse püüdmine ja selle esitamine kvaliteetides, mis annavad aimu valguse tegelikest võimalustest. Oleme ju valgusega nii võrd harjunud, et unustame tema ülimalt suure potentsiaali, tema tähenduse ja sisu. Muidugi oleme unustanud ka selle, mida märkas näiteks keskaegne esteetika, käsitledes valgust kui kauneimat kaunimate seas: valgus on kaunis iseenesest, sest ta loomus on lihtne ja kõik muu kaunis on tema sarnane (Robert Grosseteste oma 13. sajandil ilmunud «Hexameronis»).

Selleks et avada valguse potentsiaali, kätkeb Kermik ta mingisse vormi ja kaotab ta ümbert muu valguse. Kunstiline tulemus puudutab meie aistingute süvakihte, luues iseäralikke ühendusi kusagile koopaega ja Prometheuse-usku. Oma valgusvormidega rõhutab Kermik eriti valguse müstikat ja müütilisust, universaalsust ja igavikulisust. Neid ideid toetabki vorm, mis varasemates töedes «Geomeetria» I—III (1986) esitab arhetüüpseid geometrilisi kujundeid — ringi, ruutu ja kolmnurka, läheb siis üle avalikumale sümbolismile — «Vilniuse pühakud» (1987) ja «Isis» (1987) ning lõpetab tundeliselt kirgastuva «Passion'iga» (I—II, 1989). See rida näitab, et Kermiku sidemel oma valgusega on teatud sakraalne iseloom. Tõenäoliselt ei võrdu sakraalne siin religioosusega, vaid pigem just «pühaduse» rõhutamisega selle igavikulises mõttmes, valguse kui kõigi asjade alguse kummardamisega. Sel-

Riina ja
Jüri Kermiku
Personaalnäitus
Helsingis.
1989.
Jüri Kermiku
foto.

Jüri Kermik,
Rühmanäitus
Tallinnas,
1986.
Margus
Haavamäe
foto.

lele ei osuta enam pelgalt teoste vorm — püramiid kui kultuuri hällile viitav kujund või spiraal oma viiepega lõpmatusse — vaid ka nende teoste assotsiatsioonirikas nimevalik. Ent pühadus ja sellega kaasnev ülevus ei kaldu Kermiku valgusobjektides ekstaasi. Neis on piisavalt palju kargust, naiivsustki ning nende efektsus on mahe. Puudub ka irooniline plaan, mis on muidu nii iseloomulik temaealisele näituseseliskonnale. Põhjus võib peituda selles, et Kermikul on aina olnud võimalus tegelda ka oma väga tõsise päris-erialaga, ruumide kujundamisega, reaalse arhitektitööga. See oleks siis jälle too teine nägu.

Aga tagasi valguse juurde! Esitatud valgusobjektide ritta mahuvad ka valguslaud («Virus» varietee baar, 1986) oma puhta geomeetrilise silindervormiga ja koonusjalt selle põhja «uppuva» valgusega ning varasematega mentaalselt haakuv rühmanäituse kujundus (Kunstisalong, 1986), milles ekspositsiooni üle kummus ülalt valgustatud tähis-taevast.

Kermiku kargelt lüüriline looming on Eesti tänases kujunduskunstis üsna erandlik nähtus. Kui nüüd projitseerida Kermiku tegevus 1980. aastate üldisele kunstisituatsioonile, siis paigutub ta siin kahe mõjukama voolu — postmodernismi ja neomodernismi — piirimaile. Postmodernismi mõjutused on muidugi ilmsemad: kalduvus sümbolismi, vormi kontekstuaalsus, müüdiühendus, viited arhetüübile. Postmodernismist eemale viivad Kermiku teosed pealetükkivuse ja šoki-efekti puudumine, vähene mängulisus. Need omadused lubavad Kermikut kvalifitseerida ka põhjamaise postmodernismi esindajaks, kelle loomingus puudub italo («Memphis»-amerikanistlik hullus. Lähedus neomodernismile on eelkõige ideeline. Selle vahekorra avamiseks sobivad suurepäraselt itaalia neomodernistlikku disaini esitava «Zeus»-grupi liikme Roberto Marcatti sõnad: «Memphise» objekt on oma taotluselt naudinguline, efemeerne, moekas, pealiskaudne, kallid ja amoraalne... «Zeusi» oma — vähenõudlik, moraalne ja potentsiaalselt müstiline. «Memphise» postmodernismi versiooni aga ei maksa siiski võtta nii lihtsustatult. Ka postmodernismi tervikuna ei peaks me suhtuma kui mingisse kunstnikkonda hetkeks haaranud surmapattu. Praegu, mil meid postmodernismi sünnist lahutab juba teatud ajaline distants, võime väita, et nagu kõik radikaalsused, suutis ka «Memphise» Ettore Sottsass oma kaaslastega oluliselt mõjutada viimase kümnendi kunstilist mõtlemist, seda eriti aga arhitektuuri ja ruumiga seonduvaid kunstialadel. Nende suurimaks teeneks tuleb ilmselt pidada tähelepanu osutamist ruumis

asuvate objektide iseväärtusele, nende võimalusele olla kunst ja mitte ainult tool või lamp. Siit on vaid üks samm taaskordse tõdemiseni (ei tea mitmendat korda juba kunstiajaloo), et ruum pole ainult arhitektuur, vaid süntees temasse kätkevad asjadest, objektidest, kunstist ja inimestest. Tähelepanu inimesele avaldub ümbritseva individualiseeritud (mitte masstoodangulises) kujunduses. Sünteesiidega liitub loomulikuna ka tähelepanu niisuguste seni ikka kuidagi tähtsusetuiks tõrjutud ruumiliste elementide kujundamise vastu nagu pörand ja lagi, detail üldse, ka valgus. Väga tuntuks on selles kontekstis Jaapani arhitekti Tadao Ando mõtted: «Valguse ilme muutub aja jooksul. Minu meelest ei piirdu arhitektuuri aines puu ja betooniga, mis oma olemuse tõttu loovad materiaalseid vorme, vaid need ulatuvad kaugemale, hõlmates ka vaid aistingutega hoomatavat valgust ja tuult... Kõige tähtsam identiteeti eviv element on detail» (1981). 1980. aastate lõpp on näidanud, et uute kvaliteetide loomine on võimalik aga ka modernistlike-historiseerivaid vormisitaate eirates ja ometi oma kohta ning aega vormisse kontsentreerides.

Mida teeb Jüri Kermik niisuguses olukorras? 1989. a oli tal personaalnäitus Helsingi mainekas Kluuvi galeriis (koos nahakunstnikust abikaasa Riina Kermikuga). Kas vahepealne «vahepealolemise» aeg on läbi? Kas Kermiku lüüriline näopool on asendumas teisale pööratuga? Muidugi mitte ja samas ometi. Tema kunstnikukeel on teine. Kluuvi näituse kogu kujundus (milles kogu ekspositsioon oli tõstetud hiigelsuurele klaaspinnale ja mille «mustrid» moodustavad kummulid keeratud, paarikümne sentimeetri kõrgused «raudkated») ning kõik sellel väljapandud esemed osutavad juba enamasti loobumisele postmodernistlikust vormist, kuid väljendavad siiski samu probleeme, millega Kermik alustas 1980. aastate keskel. Seega on Kermikule endiselt tähtis kõige vahetum suhe oma objektiga ja samas neist distantseerumine. Otsesed viited alateadvuses tuttavale, kohe end ilmutavale sümbolile on aga asendumas abstraktsematega. Kermik on tagasi tulemas oma «Ruudu», «Kera» ja «Kolmnurga» juurde, kuid seekord komplitseeritumal tasemel («X»—I—II). Viimatimainituga koos valminud «Passion» oma liigensuaalse kujundiga teeb selles suhtes sammu tagasi — Kermik pole kunagi olnud nii magus kui selles valgusobjektis.

Kuid siiski ja veel kord: Sven Grünbergi muusikast saadetud Helsingi-näituse pealkiri oli «Helsinki — toinen tunne». Näib, et selle «teise tundega» hakkabki Kermik oma mõlemat nägu vaataja poole pöörama.

TOOMAS HAUG

TAGANEMINE TONTIDE EEST

August Gailiti romaani «Üle rahutu vee» kirjanduslooliseks käsitlemiseks traditsioonilises mõttes ei ole praegu küllaldaselt sekundaarainest, seda kirjandusloolist ollust, mis käib kaasas kirjanike ja nende teostega. Nii pole õnnestunud leida ilmumisjärgseid retsensioone meie seni veel ebatäielikest pagulasajakirjanduse kogudest; ei ole käepärast autori enda võimalikke kommentaare kas sealsamas ajakirjanduses või näiteks kirjavahetuses oma lähema sõbra Henrik Visnapuuga, mis peaks asuma välismail. Eesti kirjanduse siinses ruumis olija ei tunne teise ruumi kirjanduselu suulist pärimust: mida Gailiti teosest on arvatud ja miks just nii või teisiti. Ei oska ta ka midagi öelda teose valmimiskäigu kohta ega tea põhjust, miks 1947. aastaga dateeritud romaan tuli trükitist alles aastanumbri 1951. Teame ainult, et teos on ilmunud Göteborgis kirjastuse «Orto» väljaandel mainitud aasta algul, millega märgiti autori 60. sünnipäeva. Aga ei oska öelda, miks ajakiri «Tulimuld» on selle sünnipäevakingituse arvustamata jätnud, pöörates kogu tähelepanu samal aastal hiljem ilmunud romaanitriilogia «Kas mäletad, mu arm?» esimesele osale.

Ühes hilisemas lühikäsitluses märgib Arvo Mägi, et kõnealuse romaani tegelased on kõik kaugel «sellest ideaalkujust, mida pagulase südametunnistus ja avalik hääl on tahtnud pagulasele iseloomustavaks pidada.» Kas on Gailit romaani «Üle rahutu vee» liiga ebakonventsionaalselt käsitlenud valuliku teemat, nii nagu ka 15 aastat varem ilmunud Vabadussõja-romaanis «Isade maa»? Vahest võiksime arvata, et teoses sisalduvad viited Eesti Vabariigi juhtide reeturlikkusele ja paguluse traagikale ei sobinud hästi aluseks, millele tuli üles ehitada eestluse jätkuvus väljaspool kodumaad. Kuid Gailit on ülepea ebakonventsionaalne nähtus eesti kirjanduses, kes pidas kinni «Siuru» päevil väljakuulutatud individualistlikust loomeprintsibist ka siis, kui käsitles teemasid, mille kohta ühiskonnal on tavaliselt kindlad arvamised. Kirjanik «püüab oma laostunud minale ja rahutule verele leida mingit tasakaalu, sünteesi,» ütleb Gailit ja kahtlemata on seesugune tasakaaluotsing ka ülimalt tasakaalututes oludes sündinud romaan «Üle rahutu vee».

Teos käsitleb ühe paatkonna põgenemist

üle tormise Läänemere 1944. aasta sügisel; lugu algab mereleminekuga ja lõpeb, kui Rootsi valvelaev päästab juba lootusetult lainetel rulluva inimestest täiskiilutud kala-paadi.

August Gailiti enese põgenemisteedekond ei kulgenud nii dramaatilisel. Tema perekond pääses põgenema Haapsalust väljunud eestirootslaste laevaga. Gailit lahkus Eestist Tallinna Miinisadamast väljunud laevaga 20. septembril, kirjanikest olid seal veel August Mälk, Jaan Lattik, M. Under ja A. Adson. Meenutuste kohaselt oli ilm nende põgenemisteedekonnal veel küllalt ohutu, tormid algasid kohe pärast seda ja piitsutasid hilisemaid põgenikke, ka neid, kellest on juttu kõnealuses romaanis. Siiski tabas ka Gailiti laeva mootoririike ja, nagu Lattiku mälestustest loeme, pidasid kolm eesti kirjanikku — Gailit, Mälk ja Lattik — hirmunud rahvale julgustavaid ning patriootilisi kõnesid. Lõpuks lauldi täiest hingest hümeni. Kahtlemata on Gailiti toonases kõnes ka tema tulevase romaani lähtekoht, ehkki me ei tea, mida ta pidas vajalikuks kaaspõgenikele öelda. Lattik kõneles nähtavasti Piibli ainetel, rääkides valitud rahvast, kellele Issand avab tee läbi mere minekuks. Võib-olla sai Gailit sealt meeldejääva motiivi ka oma romaani jaoks, kuigi seesugused paralleelid tekisid nagunii. Igatahes on Gailit pessimistlikum, kui laseb laevajuhil Martin Vaidel enne väljasõitu mõelda: «Ei, nemad polnud valitud rahvas, seda kindlasti mitte. Mitte selline, kelle ees veed taganeksid ja kellele imed ulatatakse pihku. /.../ See maa on ikka olnud suurrahvastele äranaermiseks ja vägistamiseks, ja ometi on elatud ja üha ja jälle jumala abile loodetud. /.../ Kas langeb ta nüüd, metsiku ida sisse voolates, lõplikult ja tõusmata?»

Ja nopime veel ühe tsitaadi romaani esimesest peatükist Martin Vaide mõtisklustest: «Eks olnud nüüd rohkesti paate siit väljunud, oli neid, mis jõudsid üle vee, kuid oli ka teisi, millede kohta ei saanud ühtki teadet — nood olid leidnud ühise haua. Ja seepärast tunduski Martin Vaidele, nagu oleksid nad siin ühine kogudus kirikus, kas mõtted ja lootused vaid Kõigevägevamale.»

Eksistentsiaalne küsimus oma kodumaa ja iga üksiku elust ning surmast iseloomustab Gailiti romaani põhisituatsiooni. Loomulikult tõstetakse niisuguses olukorras pilk

Jüri
Kermik
«Vilniuse
pühakud».
Metall,
akrüül.
1987.
Margus
Haavamäe
foto.

Riina
ja
Jüri
Kermik.
Personaalnäitus
Helsingis.
1989.
Jüri
Kermiku
foto.

taeva poole ja nii või teisiti selgitavad oma suhteid Jumalaga kõik romaani-tegelased.

Gailit ei ole religioosne kirjanik, nagu seda erineval viisil on näiteks Ain Kalmus ja Karl Ristikivi. Ta on rõhutatult inimesekeskne. Nagu suured humanistid ikka, on Gailit igavese inimese apologet. Romaanis «Üle rahutu vee» öeldakse, et «Inimene on loomisest peale jäänud samaks ning kogu ta areng on vaid pisike sammuke metsast kotta. Ta vaid petab end kinnitades, et on geniaalselt leiuatustega ja avastustega jõudnud täiuslikkusele lähedale, — on küll arenenud ta aju, kuid süda on jäänud samaks, mis oli juba esimesel inimesel. Samade kirgede, eksimuste ja nõrkustega, samade igatuste, lootuste ja usuga.»

Kõnealus eksistentsiaalses situatsioonis on aga Gailiti inimene Jumalale lähemal kui kunagi varem. See on dramaatiline ja poleemiline vahekord, mida võiks ehk iseloomustada kõige paremini Vana Testamendi Iobi raamatu näitel. Ühelt poolt tõuseb paadisolijate hingest mässuline kaebus, heidetakse ette ülekohtuste abistamist, igatsetakse taga õnneaega ja kurdetakse viletsuspäevi. Teisalt süveneb veendumus, et ilma Jumala vaimuta oleks inimene vaid põrm. Romaanis öeldakse: «Meid on põrmu tallatud, kuid me tõuseme jälle, meie rahvale on tehtud suurt ülekohtu, kuid me tahame sigitada uue, veel kangema rahva, ning selleks on meil jumalat tarvis, keda saaksime nimetada oma heaks isaks ja abistajaks. Usku ja palvust on meile vaja, mitte meie jumalale, sest kuidas mujalt küll suudaksime ammutada ülestõusmise tugeva jõu?»

Romaanis «Üle rahutu vee» ei liigu Gailiti kangelane Lõuna-Eesti suvisel kuppelmaastikul, mida looritab kurbmagus kaduvuse vari ja kus taevasse heidetakse üksnes vabandav pilk enne aidauksest sisseastumist. Siin on kõne põrmu tallamisest, hauast ja uuestisünnist. Siin ollakse kogu aeg silmitsi kas lõplike, hukutavate või ideaalsete, loovate mõistetega — ollakse sõna otseses mõttes põrgu ja taeva vahel. Gailit on taotlenud anda oma meetodi poolest tuttavale inimesekujutusele vanatestamentlikku mitmekülgust ja monumentaalsust.

Gailiti inimesekujutuse peamine vahend on teatavasti sisemonoloog, mis võib areneda pikaks traktaadiks, mille jooksul ähmastub tegelase ja autori vaatepunkti vahekord. Ka «Üle rahutu vee» on kirjutatud sisemonoloogi ja episoodromaani tehnikas, kuigi situatsioon on rohkem ühteliitev ja siduv. Arvo Mägi üldiseloomustusega võime meilgi ühineda: «Gailiti stiil on siin eriti äge, sõnad otse purskuvad paberile, nagu kihutaks

neidki metsik tuul soolaste ja rahunete lainete kombel taga. Autoril on palju öelda ka peale tegelaste iseloomustamise, ta võtab neilt tihti sõnajärje enda kätte. . . Mõistusega tabamatut katastroofi tuleb katsuda mõtestada, arusaamatut lahendada. Oht, mille eest põgenetakse, võtab prohvetlikult maailmakaatastroofi kuju, millegi ilme, mis ei taba ainult autorit ja tema tegelasi, vaid puudutab iga üht, kuigi paljud väljaspool seda veel ei aima.»

Romaan jaguneb 18-ks peatükiks. Esimeses 11-s esitletakse tegelasi, edasi järgnevad dramaatilised sündmused. Tõuseb tuul, paadi mootor lakkab töötamast, puruhaigeid inimesi haaravad hallutsinatsioonid, keegi sureb, keegi kukub merre. Kohtutakse tühja triiviva paadiga, kust laine on sõitjad merre pühkinud. Juba täiesti lootusetus olukorras saabub päästelaev. Ehkki Gailiti enda kogemused polnud nii rängad, põhineb ülesõidu kirjeldus arvatavasti tõeliselt toimunud. Traagilistest põgenemisteedekondadest on avaldatud kirjeldusi, toome nende hulgast ära ühe, mis sündmuskäigu poolest enam-vähem sarnaneb Gailiti romaanis kujutatuga (B. Kangro. Eesti Roots. Lund, 1976, lk 40—41).

«Pealelaadimine oli alanud juba 25. septembri õhtupoolikul. Kuigi algava tormi märgid olid ilmsed, tüüris laev pärast keskööd merele, sihtkohaks Gävle. Vana kõrgel istuv kerge lastiga transpordilaev sattus avamerel täiesti tormi võimusesse. Laeva mootorid olid viletsad ja lakkasid peagi töötamast, laev liikus tuuletriivis põhja suunas 70 miili kahe ööpäeva jooksul. Ta oli inimesi puupüsti täis — naised-lapsed all lastiruumis, osa inimesi tihedasti laevalael istumas. Laine käis tihti üle parda, viies arvatavasti kaasa reelingu ääres konutavaid merehageid. /.../ Umbes lastiruumis oli teekonna kestel surnud kaks last. Laevalael kaotas üks mees närvid ja laskis enda maha. Ta laip lamas presendiga kaetuna ligases vees kuni Örnsköldsvikini, kuhu 27. septembri õhtul jõuti.»

V. Uibopuu märgib, et Gailitit on alati huvitanud n-õ absoluutne inimene, mõiste, mis sisaldab väga erinevaid kvaliteete. Põgenikepaadi seltskond on otse groteskselt kirev ja erisugune. Absoluutne inimene on paradoksaalne nähtus, kelle esitlemisel sugeneb Gailiti teksti tammsaarelikke reminitsentse, nagu üldse hea eesti romaania kirjanikus ikka mingil viisil seostub Tammsaare või Piibliga. Samas on ka erinevused silmanähtavad. Kui Tammsaare inimesekujutust ja psühholoogiauringuid võiks võrrelda intellektuaalse graafilise joonisega, mis tavaliselt jääb lõpetamata, siis Gailiti kujutusviis sarnaneb rohkem jõulise ja selge pintsli-

löögiga, mida kohtame näiteks Eduard Ole maalidel. Ühesõnaga, Gailiti tüübid on eredad ja lihtsakoelisemad.

Nõnda kalur Martin Vaide, paadiomanik, aus mees, kes jätab maha varandusi, et peale võtta rohkem põgenikke. Teekonnal sureb ta väike poeg ja pärast pääsemist võtab mees ka endalt elu.

Pastor Enn Tormet, kes on ausasti teeninud oma Issandat, kuid leidmata temalt kaitset ja seletust bolševike hirmutegude aegu, on taganenud oma usust ja hakanud joomariks ning võrgusulaseks. Eluvaatlus läbi erinevate rollide on Gailiti lemmikvõteteid, ning Tormeti rollid on olnud küllalt erinevad, et pidada pikki filosoofilisi traktaate inimesest ja tema saatusest.

Lesknaime Aasa Leet, kelle pere on hukkunud Tallinna pommitamisel ja kes esindab humanismi ning kodumaatruiduse ideed.

Andrus Sipria, hüüdnimega Nāru, kes põhimõttelagedana on töötanud NKVD huvides; tema esitab romaanis nn väikese inimese apoloogia.

Noor neiu Inge Purre, kes kannab endas armastust oma paadikaaslase Peeter Rooduse vastu. Linn see, idarinde võitleja, löödud sõdur, kes on täitnud kohuse oma rahva ees ja loodab nüüd tulevasele õiglusele.

70aastane mutike Nānu Vare, kes ainsana oma perekonnast on pääsenud paadile ning on nüüd valmis elutungi ajel hülgama kõiki teisi.

Anni Maide oma kuue pojaga kuulub Gailiti paljulapseliste emakujude galeriisse. Ta mees on langenud kodumaad kaitstes, nii nagu ka kõiki teisi on tabanud kaotused küüditamiste, hukkamiste või lihtsalt lahkumiste läbi.

Mihkel Kurba, paadi motorist, väiklane inimene, kelle ärisobingu tulemusel on bensinipaaki sattunud vett, mistõttu paadimootor seiskub ja sõitjad jäävad saatuse hooleks.

Kõik tegelased esitavad oma monoloogi, oma elunägemuse või -õigustuse, millesse põimuvad värsked mälestused kannatava kodumaa viimastest aastatest.

Kuid teoses on veel üks nähtamatu tegelane, kelle ümber sageli keerlevad rahutud mõtted — rahvas, samasugune lootja ning kannataja nagu paadisõljaladki. Nüüd asub kogu rahvas samasuguses eksistentsiaalses olukorras: ühel pool sõduri veendumus, et võitluseta oma riigi käest andnud rahvas jääb nii tühihingeliseks, et ei suuda ka aastasadade järel sirgu tõusta, teisel pool kujutuspildid lõpmatuseni sünnitavast naisest, kes kasvatab uusi sõdureid ja ausaid Eesti riigi kodanikke.

Gailit kirjeldab kõiki võimalusi, ohte ja

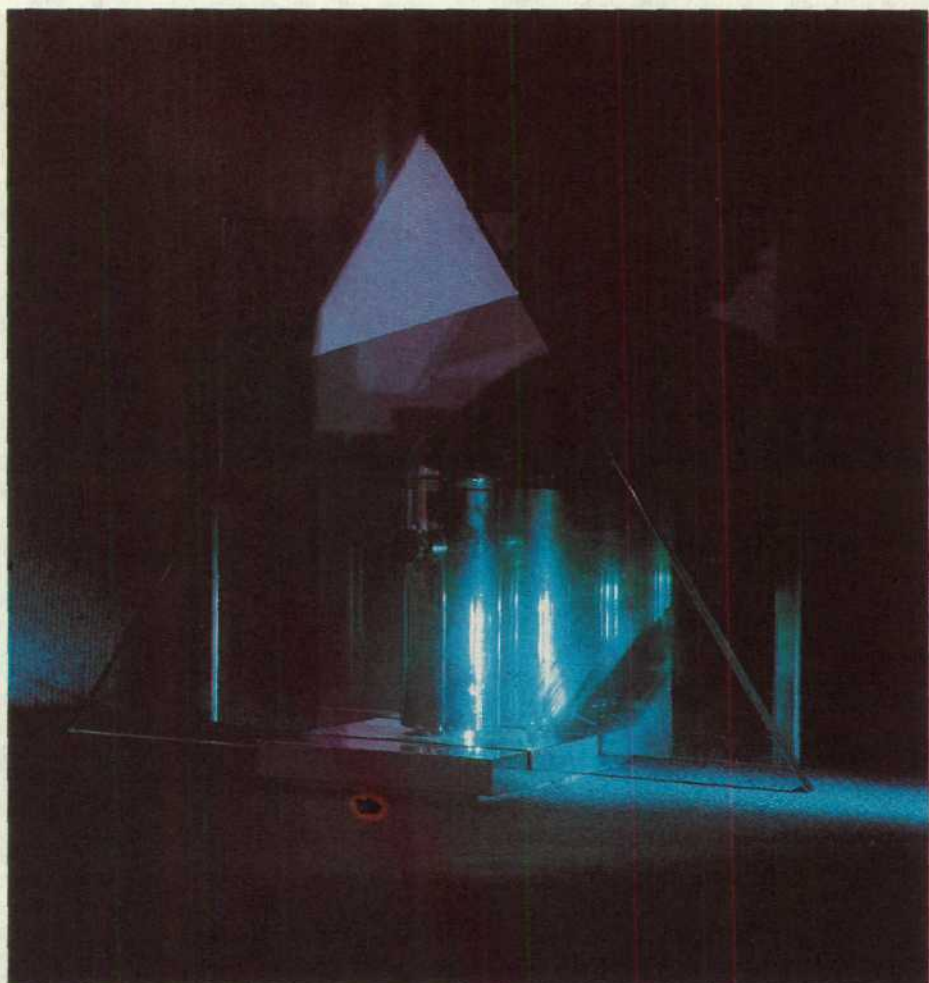
unistusi. Eksistentsiaalses situatsioonis muutuvad mõisted nagu rahvas, kodumaa, inimkond eriliselt läbipaistvaks ja kadumisoos olevaiks. Inimese senine ajalugu ja väärtuste süsteem näib kokku varisevat. Ehk nagu ütleb Arvo Mägi: paadisõljalate kannatused võtavad maailmakatastroofi kuju. Selle katastroofi estetiseerimisel, mis on nii iga üksiku kui ka kogu rahva ja inimkonna õnnetus, on Gailit kõnealuses romaanis kahtlemata saavutanud tähelepanuväärse tulemuse.

Rahvas kollektiivse tegelaskujuna, isesuguse esteetilise kujutlusena tõusis esile juba Gailiti eelmises romaanis «Leegitsev süda» (1945). Gailit ei oleks Gailit, kui ta positiivne programm ei seisneks kunsti või laiemalt loovuse kuulutamises elupõhimõtteks. Ka romaanis «Üle rahutu vee» on juttu Tallinna pommitamisel hukkunud kunstnikust, taas kordub «Leegitsevast südamest» tuttav motiiv kunstnikust kui rahva loovuse kehastusest.

Tuttavaid motiive on teisigi, eksistentsiaalne põhisituatsioon heidab neile aga uut valgust. Nagu Gailiti loomingus sageli, osutuvad kangelasteks naised, nii oma eluvaate sõnastamisel kui ka kehalise jõu poolest, kui on tarvis uppumisoos paati päästa. Naise kui sünnitaja maa motiiv on seekord välja arendatud viimsete konsekventsideni. Meestega on lood halvemad, kui nad pole just kunstnikud. Nad reedavad riigi, hiljem ka kaaskodanikke, nad kipuvad äritsema, pusivad universumi matemaatilise mudeli kallal ja otsivad viinapudelit. Näib, Gailiti arvates tabab just mehi elu põgususe ja kaduvuse tunnetus. Kuid nad väärivad lugupidamist näiteks sõduritena või talupoegade-na. Viimaseid esindab paadisõljalatest Jaanus Aalandi, kellele toimuv tundub absurdse unenäona, millest ta loodab ärgata, et haarata pihku adrakured ja jätkata tööd oma põlisel maal. Gailiti käsitus on talu rahva eluallikas, mis sümboliseerib põhi-väärtusi. Ta laseb Jaanus Aalandil mõelda: «Talu on otsekui jumal, kes ei jäta küll pisematki pattu nuhtlemata, on surmvali ja nõudlik, kuid ometi on kõigi käed ta poole välja sirutatud lootuses, usus ja armastuses.»

Gailiti armastus oma rahva vastu on nõudlik, vahel ka kibe ja murelik allakäigu-nähtuste pärast, kuid ometi on ta silme ees suur harmooniline ja värviküllane maaling, kuhu kuuluvad võrdseina ja loovaina nii talupoeg kui ka kunstnik, kujutus, mis ei võinud veel kerkida Tuglase pähe «Felix Ormussoni» kirjutades.

Kuid romaan «Üle rahutu vee» kõneleb siiski eeskätt põgenemisest. Väliselt on see põgenemine Ida metsikute hordide eest, keda

Jüri Kermik
«Geomeetria I». Metall, klaas. 1986.
Jüri Kermiku foto.

Jüri Kermik
«Geomeetria II». Metall, klaas. 1986.
Jüri Kermiku foto.

Gailiti oli mõjuvalt kirjeldanud juba romaanis «Isade maa», kuid kes nüüd on tulnud lõplikult. Kuid see on põgenemine ka igaihe hinges seniste väärtuste varisemise kaose eest, mis inimesi meelitatavalt haarab, ja uue hingerahu ning tasakaalu otsingu.

Teose üks võtmekuju on pastor Tormet, Jumalast ärapöördu, kes on saanud hüüdnimeks Taganeja. Paadireelingu ääres seistes kangastub talle pilt tontidest ja tondikestest, kes saadavad põgenejaid. Kuid need ei ole idast sissevalgunud vägevad saatanaid, vaid väikeriigi ja väikerahva kuradid. Ning põgeneja, «kelle käest on kistud tema maa ja õigus ning heidetud jumala tuultesse, muutub hoopis vastuvõtlikumaks kurjale ja rumalusele ning kõik see, mis aastasadade jooksul sadestunud ta alateadvusse lõplikuks pehkimiseks /.../ tõuseb uuesti üles, saab elavaks ja võtab reaalse kuju.»

Gailiti romaani moraal — kui seda otsida, aga võrdlemisi moralistlikud on selles nii mõnedki tiraadid — võiks olla see, et ka rasketes ja loomastavates oludes ei tohi inimene minetada oma jumaliku palet. Taganejate tee osutub tagasiteeks vaimus oma kodumaa ja Issanda juurde: nõnda käis ka Iiobi käsi. On iseloomulik, et selle tõdejaks saab romaani lõpuridades naine Aasa Leet.

Inimlikkus, kristlus, võrdsus, vabadus on muutunud tühjaks fraasiks, mõtleb löödud sõdur Peeter Roodus. Oma riigi ja seniste väärtuste varemeil tontide eest taganedes on eesti kirjanikud selle maailma tühja fraasi suutnud täita ehtsa inimsuse, kristluse ja vabaduse ideega. Seepärast lubatagu mul need märkmed ja kõnealuse romaani filosoofiline paatos kokku võtta Uku Masingu värsiridadega, kuigi Masingu ja Gailiti maailmamõistmises ei pruugi muidu olla palju ühist.

*Pillipuhujad oleme need, kellelt kodu võet,
naine ja laps...*

/---/
*Metsad põlevad kuklate taga ja lõõmendab
viljatu nurm,
seda tunne hästi, et jälgib meid tontide
kuningas Surm.*

/---/
*Mis siis sellest, et ees on vaid ootus ja järgi
suitsune tuul,
sest me sydamed kunagi õitsvad ju Jumala
jäädaval puul.*

Konverentsil «Eesti kirjandus kahes ruumis» 11. XII 1989 peetud ettekanne.

KRISTA LÄÄNEMETS

KIRJANDUS KAUBAKS

Tänapäeval on triviaalkirjandus arenenud fenomeniks, millest ei saa mööda vaadata, niivõrd lai on tema levik. Ometi ei taha paljud kriitikud ja kirjandusteadlased endiselt selle nähtusega tegemist teha. Väga tugevasti on juurduvad hoiak, et kirjandusteadus peaks tegelema ainult väärtkirjanduse uurimisega. Juba aastal 1870 ironiseeris Karl Krumbacher oma «Bütsantsi kirjanduse ajaloo»: «Kui mõni loodusuurija teataks, et tema soovib tegeleda ainult lõvi ja kotka, tamme ja roosi, pärlite ja kalliskividega, mitte aga ebameeldivate või koledate asjadega nagu ämblik, takjas või väavelhape, päästaks see valla pilgete ja naeru tormi. Filoloogias on reeglilik sellised maiasmokad, kes ei pea küllalt väärikaks raisata oma

hinnalist jõudu millelegi muule kui majesteetlikule kuningkotkale või õhkörnale roosile — ja meie ei ole veel õppinud nende väärikate üle muigamagi...»¹

Ometi on see iseseisva väärtuse, spetsiifiliste funktsioonide ja eriliste struktuuridega kirjandus. Uurimist väärrib tema laialdane levik, edu, mõju lugejate ühiskondliku arvamuse kujundamisele ning esteetilisele maitsele ja kõlbeliste ettekujutustele. Loomulikult on see ka kirjandusliik, millel on oma kaugeleulatuv ajalugu, nimelt algas rahvaliku ajaviitekirjanduse areng praktiliselt trükkunsti leiutamistest, laiem levik küll alles

¹ Gelesen und geliebt. Aus erfolgreichen Büchern 1750—1850. Hrsg. H. Kunze. Berlin, 1963, lk 13.

18. sajandi keskpaiku. Areng on toimunud üle euroopaliku rüütli- ja röövliromaani tänapäevasemate vormideni, mis käesoleva sajandi 60. aastail tekitasid saksa kirjanduses tõelise buumi.

Meil on uurimusi triviaalkirjanduse kohta ilmunud väga vähe ja osa neist vähestestki kipub olema tendentslik. Eriti just nõukogude kirjandusteadlased on armanud jätta muljet, nagu ilmuks «sopakirjandust» ainult «pahas Läänes», meil väljaantud samasse žanrisse kuuluvaid romaane võib nimetada märksa leebemalt — ajaviitekirjanduseks. Tõepoolest on terminil «triviaalkirjandus» (mis saksa kirjandusteaduses on kindla terminina kasutusel aastast 1923) veidi pejoratiivne kõrvalmaik nii klassifitseerivas kui esteetiliselt plaanis.

Alati on eksisteerinud ja nüüdsekski pole kadunud teatud vastuolu eliidile loodava kõrg- ehk kunstilise kirjanduse ja massidele mõeldud triviaalkirjanduse vahel. Ometi ei ole see vastuolu absoluutne ja Saksamaa LV on olnud vist ka ainus kapitalistlik riik, kus lõhe nende kahe kirjandusliigi vahel on nii märgatav. On selge, et liigne vastandamine on kurjast, ei ole ju õige triviaalkirjandust kirjanduse kompleksist kõrvale jätta. Jagan meelsasti saksa kirjandusteadlase H. Kreutzeri arvamus, et triviaalkirjandus ei olegi mingi iseseisev žanr, vaid «teoste kompleks, mis kuulub samadesse žanritesse kui kirjandusteosed (nt romaan, draama, luuletus jne)».²

Kirjanikke on kirjandusteaduses ikka hinnatud eelkõige nende teoste kunstilise väärtuse, mitte aga mõju ja leviku põhjal. Ometi rahuldavad miljonid inimesed ka tänapäeval oma vajadust kirjanduse järele enamalt jaolt just selliste romaanidega, mille autorite nimised ei leia ühestki kirjandusloost. Paljude inimeste jaoks on triviaalkirjandus üheks astmeks nende kirjandusliku arenemise teel, suurele hulgale jääb see aga ainsaks kokkupuuteks raamatuga üldse. Saksamaal läbiviidud küsitlused on näidanud, et ca $\frac{2}{3}$ sakslastest kas loeb raamatuid sporadiliselt, ei loe üldse või kui, siis ainult triviaalkirjandust. Väärtkirjanduse lugejaid olevat vaid 6 protsenti elanikkonnast.

Triviaalkirjanduse olemuslikuks jooneks on, et ta toimib ühiskonna suhtes passiivselt. Ta tahab küll meeldida, kuid mitte inimeste südametunnistusele koputada. Ta tahab kirjeldada nii, et lugeja võiks end oma lektüüris õnnelikult ära tunda ja lugemist lõpetades romaani rahulikult kõrvale panna,

² H. K r e u t z e r. Trivialliteratur als Forschungsproblem. In: Deutsches Vierteljahresschrift, 1967, H. 2, lk 175.

tundmata end kuidagi puudutatuna. Selline kirjandus on suunatud eelkõige lugeja tunnete, rahuldades seega konkreetseid emotsionaalseid vajadusi. See omakorda mõjutab ka lugeja maailmapilti.

Lugeja ootab triviaalkirjanduselt eelkõige meelelahutust ja lõdvestust. Ta vajab «kergeid narkootikume», et puhata ja seista siis jälle silmitsi karmi reaalsusega. Triviaalkirjandus juhib lugeja mõttet ta enese hirmudelt ja pettumustelt kõrvale, maandab agressiivseid pingeid. Lugeja saab teatud rahulduse, lugeses neist otsatutest õnnestustest, mis meid kõiki igapäevaelus ähvardavad. Psühholoogid väidavad ka seda, et normaalne, igapäevane, keskpärane elu tänapäeva tsiviliseeritud maailmas nõuab inimeselt nii vähe emotsionaalsete põhitungide rakendamist, et on tarvis kõrvalisi ärritusi, mida võib pakkuda näiteks triviaalkirjandus.

Miks on triviaalkirjandusel lugejatele nii tohutu mõju? Oma kirjutises «Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust» väidab Uku Masing, et nn «lihtne inimene» tahab igast raamatust leida nelja põhielementi:

1. eksimust kehtivate moraaliireeglite vastu;
2. seksuaalsuhete enam-vähem selget kirjeldamist;
3. vähemalt ühe figuuri sadistlikku käitumist;
4. vähemalt ühe figuuri tapmist või piisavalt inetuks tegemist.

Kui üks neljast elemendist puudub, on raamat «lihtinimese» jaoks kesine, kui ühega on teise arvel liialdatud, ei saa ta iialgi bestselleriks. Niisiis on oskus õiges kombinierimises.³

Poola kirjandusteadlane Norbert Honsza on eristanud terve rea triviaalromaanide iseloomustavaid jooni:

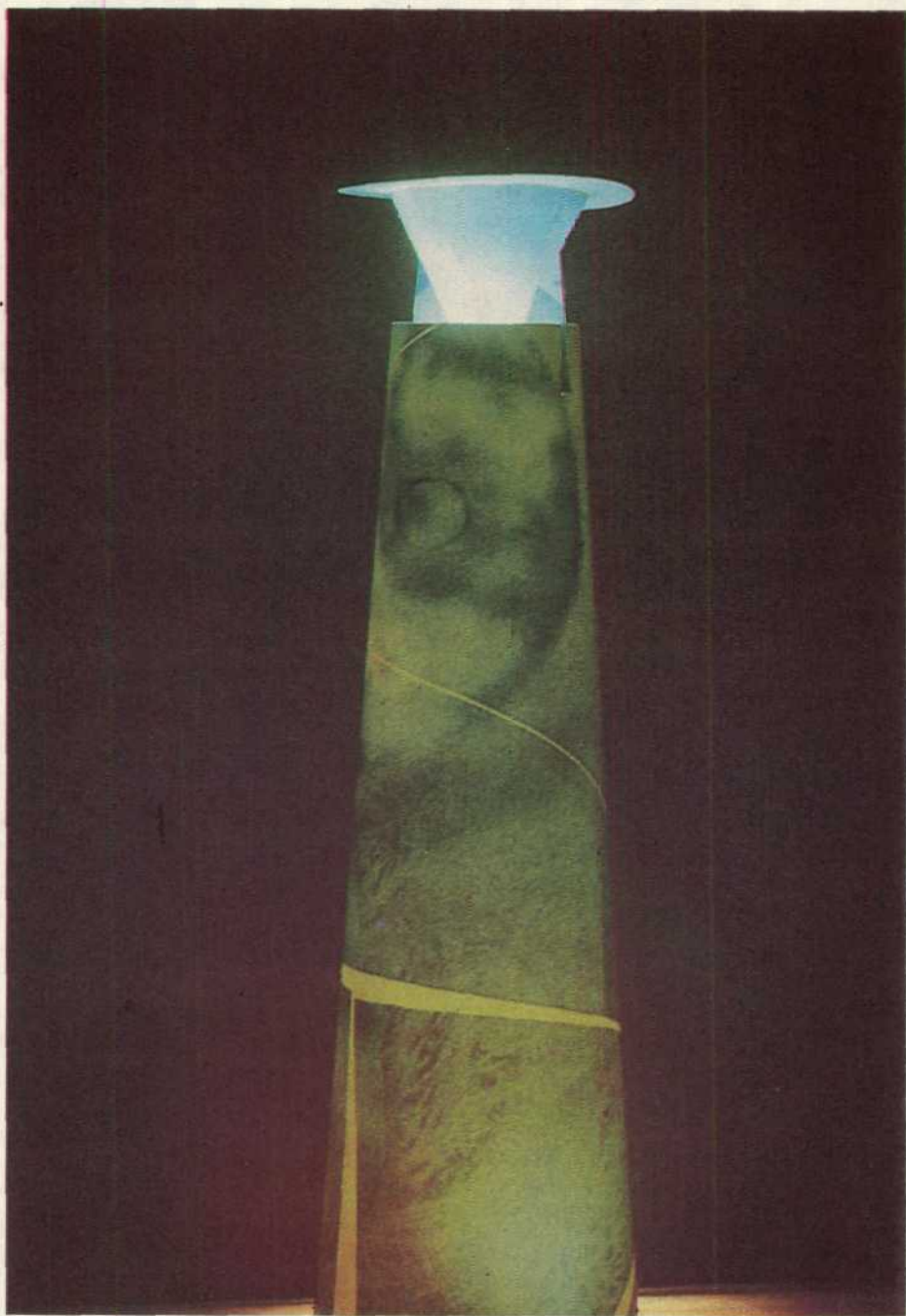
1. tegevustiku skemaatilisus;
2. keele konventsionaalsus;
3. karakterite šabloonsus;
4. ühiskonnapildi moonutamine;
5. sensatsioon omaette eesmärgina.⁴

Pannes nüüd kokku need kaks loetelu, saame üsna selge pildi, mis meid ootab, kui avame «klassikalise» triviaalromaanid.

Enamasti kasutatakse triviaalromaanides igapäevast kõnekeelt, mis lihtsustab lugemist ja on eelduseks sellise kirjanduse laiale levikule. Kirjanduse triviaalsus on ju ainult osaliselt sisuprobleem, suurelt jaolt on see siiski seotud ka keelelise vormiga.

³ Vt «Akadeemia» 1989, nr 1, lk 210.

⁴ N. H o n s z a. Zur literarischen Situation nach 1945 in der BRD, Österreich und in der Schweiz. Acta Universitatis Wratislaviensis Nr 214, Wrocław, 1974, lk 47.

Jüri Kermik
«Valgusti». Makett. 1989.
Jüri Kermiku foto.

Jüri Kermik
«Valgustid seeriast ISIS».
Metall, akrüül. 1987.
Margus Haavamäe foto.

Lugeja ootab kirjanduselt ka informatiivset ja mitmesuguste probleemide käsitlemist. Üks triviaalkirjanduse edu saladusi ongi ehk selles, et ta suudab seda pakkuda igapäevateadvuse tasemele transformeerituna, arvestades lugeja hariduse ja maitsetaset, jutustades samaaegselt ka inimlikult liigutatavatest ning haaravatest saatustest. Mitmesugused probleemid (nt poliitika, religioon, kasvatus jt) tulevad küll riivamisi jutuks, kuid lähemalt neid ei lahata, pigem leiab lugeja kinnitust oma senistele veendumustele.

Sisu on seotud vormiga, vorm struktuuriga. Triviaalromaanide puhul on valdavaks lineaarne struktuur, sündmus järgneb sündmusele, domineerib ajalisel ja ruumilisel piiritletud tegevus, enamasti kantud tugevatest vastuoludest. Mõtisklustel on teisejärguline roll. Konfliktidelgi puudub psühholoogiline dimensioon. Tähtsaimaks kirjanduslikeks kujutusvahendeiks on tegelaskujude tüpiseerimine ja vastandamine.

Siinkohal on paslik tuua ära mingisugune triviaalromaanide sisuline liigitus. Erinevad kirjandusteadlased on seda pannud kirja erinevalt ja ma ei julge väita, et ka sinne loetelu hõlmaks eranditult kõiki alaliike.

1. Naisteromaan:

- a) saatuseromaan (rikas krahv+lilleneiu; või tänapäevavariant: rikas ärimees või miljonär+vaene sekretär);
- b) arstiromaan (kuulus kirurg+heasüdamlik õde);
- c) küla- või mägilasromaan (noor saksa insener või üliõpilane+kohalik kihlatud karjusneiu);

2. Detektiivromaan (üks selle alaliike on spiooniromaan).

3. Metsiku Lääne romaan.

4. Teaduslik fantastika.

5. Sõduriromaan.

Olgu siin senise jutu ilmastamiseks esitatud näitlik kokkuvõte tüüpilisest saksa triviaalromaanist. Valik langes naisteromaanile, sest see on olnud Lääne-Saksamaa populaarseim triviaalkirjanduse liik (ca 50 protsenti kõigest seal ilmunud triviaalromaanidest on naisteromaanid).

Sellise romaani kangelannaks on enamasti noor kaunis naine, kes on abielus rikka ja kergemeelse mehega. Peagi kohtab ta mõnd mõistvat hinge — näiteks kunstnikku või poeti. Toimub kõige harilikum abielurikkumine, mida aga romaanis õigustatakse, sest kangelanna abikaasa on ju alatu olend, kes on oma naist halvasti kohelnud ja seega karistuse igati ära teeninud. Abieluvälist armastust kroonib *happy end*. Kuri ja paha abielumees lahku elust ja armastajad tohi-

vad nüüd rahumeeli, ilma lahutusega, loomulikult ning ametlikult (viimane on väga oluline!) astuda vastu imekaunile tulevikule.

Kangelased, miljöö ja *story* — kõik on tüpiseeritud, üldpilt on must-valge. Kogu lugu on kirja pandud kindlakskujunenud eeskujude põhjal, skeemi järgi. Sellest kõrvalekaldumises näeks lugeja oma maitse solvamist. Lihtne inimene, kes pole eluski luksust näinud, ei kannataks, et tegelasteks oleksid «harilikud inimesed». Nad peavad ikka olema paremad, kõrgemad. Ka armastus peab olema eriline, väga kirglik.

Tähtsad on isegi romaanide pealkirjad. Populaarsemad on sentimentaalse varjundiga sõnad nagu *armastus*, *unelm*, *süda*, *õnnelik*. Näitena olgu toodud mõned M. L. Fischeri romaanide pealkirjad: «Rahutud südamed», «Kui süda kõneleb», «Rohkem veel kui unenägu», «Tunnen sind oma veres», «Armastuse pärast süüdi» jne. Kangelannade nimedestki on eelistatumad õrnakõlalised: Claudia, Monika, Maria-Anita, Eva-Maria. Meestegelaste nimed lasevad juba kaugel otsustada, kas kuju on positiivne või negatiivne. Positiivsete meeste nimed on näiteks Bernd, Stefan ja Klaus, negatiivsete omad seevastu Oskar, Melchior, Archibald jne.

Tuleb veel lisada, et *happy end* tähendab naisteromaani jaoks sama mis mõrv kriminaalromaanis ja peab juba seepärast olemas olema, et mitte teose tasakaalu rikkuda.

Kõnelgem siinkohal veidi ka triviaalautoritest. Enamasti ei saagi lugeja teada, kes peitub kõlava autorinime taga. Pseudonüümid kuuluvad sageli kirjastusele nagu käsikirjadki, mida autorid kirjutavad kirjastusega sõlmitud lepingu põhjal ettenähtud tähtajaks. Kirjastusel on õigus oma äranägemist mööda käsikirju parandada ja ümber teha, isegi erinevate autorite käsikirju ühise pseudonüümi all välja anda. Sageli avaldavad just kõige produktiivsemad autorid (15–20 romaani aastas) oma teoseid erinevate pseudonüümide all. Individuaalsus on seega kirjutamisel välistatud. Sageli moodustab grupp autoreid ka ühise *team'i*, kasutatakse ratsionaalset tööjaotust. Üks kirjutab dialoogid, teine tunneb näiteks New Yorgi (kriminaalromaanide lemmiktegevuspaik) topograafiat jne. Sageli on kirjastus värvanud ka grupi reatarbijaid (ca 40 inimest), kes loevad romaanid läbi enne nende trükkiminekut ja ütlevad oma arvamuse. Tuleb üsna tihti ette, et romaanid tehakse selle ekspertide grupi arvamuse põhjal ümber.

Kirjastus annab kuus välja teatud hulga triviaalromaanide, mille liik, süžee, stiil, keel ja koguni maht (enamasti 250–272 lk) on

rangelt reglementeeritud. Autorid saavad kirjastuselt juhtnöörid, mida neil tuleb kirjutades silmas pidades. Nõutakse, et kirjanik sisendaks lugejale aukartust valitseva korra ja traditsioonilise moraali ees. Triviaalkirjandus on konformistliku kirjanduse ideaalne mudel.

Mingeid erilisi kunstilisi väärtusi autorid ei taotlegi. Kogu loominguprotsess on allutatud tootmise nõuetele. Katkend intervjuust ühe triviaalautoriga: «Ma olen sellest täiesti teadlik, et toodan turukaupa. Mul ei olegi kirjanduslikke ambitsioone. /.../ Minu lugejate jaoks on see kirjandus, ja kui neile anda kätte kolm raamatut, näiteks Thomas Manni, John Steinbecki ja minu oma, siis haaraksid nad kindlasti minu raamatu. Mispärast? Sest et see on nende maitse ja seda maitset on tabatud — juba raamatu kujunduses.»⁵

Honorar kõigub autori kuulsust ja produktiivsust arvesse võttes 250 ja 3000 DM vahel, keskmine honorar romaani pealt on ca 1200 DM (1960. aastate andmetel).

Üldjoontes võib triviaalautoreid jagada kolme gruppi:

1. Küünikud. Nad ei häbene, et toodavad kitsi. Oluline on seejuures hästi teenida. Kõik muu ei lähe neile korda.

2. Mässumeelsed. Ei pea end triviaalautoriteks, vaid rahvalikeks kirjanikeks. Nad väidavad, et kirjutavad terve maitsega lihtsatele inimestele.

3. Oma elukutsest lugupidavad. Teavad hästi, et nende romaanidel ei ole midagi ühist tõelise kirjandusega. Ärgu siis ka otsustatagu nende teoste üle selle kirjanduse reeglite järgi. Nad peavad end ausateks käsitööliseks, kes toodavad ostjatele head kaupa, millega viimased rahule jäävad. Nad arvavad, et neil pole põhjust oma elukutset häbeneda.

Nimetaks siinkohal ka mõned populaarsemad tänapäeva autorid: Marie Louise Fischer, Heinz Günther Kosalik, Jan Fleming, Alistair MacLean, Johannes Mario Simmel jne. Mitme puhul neist ei olegi teada, kas tegemist on autori kodanikunime või pseudonüümiga. Näiteks Marie Louise Fischer (sünd. 1922), üks praegusaja tuntumaid saksa naiskirjanikke üldse, avaldab kõik oma teosed ilmselt küll enda nime all. Tegemist on väga mitmekülgsest haritud daamiga, kes on kogu maailmas tuntuks saanud oma suurte perekonnamaanidega. H. G. Kosalik on aga ühine pseudonüüm kolmele autorile, kes kirjutavad eelkõige sõduriroomaane, milles on tajutav ilmne poolehoid neonatsidele.

Alates käesoleva sajandi 60ndatest aastatest hakkas triviaalkirjandus Saksamaal eriti kii-

resti levima. Sellele aitasid kaasa massiteabevahendite areng, kirjastustegevuse kontsentreerumine, kasumijaht jne. Samal ajal kerkis aga üles küsimus, kas raamat ikka on turukaup. See ei ole ju praegugi veel päris selge, kuid praktiliselt allub kogu massikirjanduse tootmine turukaubanduse üldistele seaduspärasustele. Kirjanduskriitik Rolf Michaelis kirjutas 1981. a 1. mai «Zeit'is»: «Raamatutega kaubitsemine on põhimõtteliselt midagi muud kui teiste kaupade müük. Kuid tundub, et neil, kes elatuvad raamatuärist, on see teadmine kaduma läinud.»⁶ Sama lugu pole mitte ainult kirjastajate ja raamatukaupmeestega, vaid ka suure hulga triviaalautoritega.

Sellisel kirjanduse masstootmisel on kirjanduse kui kultuurisündmusega väga vähe ühist. Kirjanduse tootmise mehhanism töötab täistuuridel ainult siis, kui kirjandus saab turukaubaks. See ongi eesmärk — teha kirjandussündmusest kaup, turusündmus. Muidugi ei ole suursündmused turul sageli kirjanduslikeks suursündmusteks. Triviaalkirjanduse tootmist iseloomustavad kaks peamist pürgimust:

1. turustada ühte teemat, ühte ainekku nii kaua, kui see veel kasumit annab;

2. turustada kõike, mida sel eeldusel turustada annab.

Saksa kirjandusteadlane Heinz Ludwig Arnold väidab, et kirjanduse tootmise printsiip on oportunism. Kirjanduse tootmine on ühiskonna produkt ja seega ka peegelpilt. Ühe oportunism on identne teise omaga.⁷

Triviaalkirjanduse edu mehhanism on teatavasti väga lihtne. On juba ette teada, et kõigele kirjutatule leidub ka ostja. Tarbija ja tootja vahel valitseb täielik harmoonia. Edukad raamatud on lugejate arvamuste kirjanduslik kaja, nende salajaste soovide ja unistuste väljendus, ühiskonna tegelike kommunikatsioonistruktuuride peegeldus. Kirjanik tabab miljonite lugejate maitset, kui ta ei kõneta neid, vaid räägib neile. Üks triviaalautor on öelnud: «Ma ei põlga selliste raamatute lugejaid. Nende maitse on just selline. Goethe on nende jaoks midagi niisugust, mida peab koolis õppima. Aga lugeda?»⁸

Triviaalromaanide kirjastamine on koonduv võimsate kapitalijõuliste suurkirjastuste kätte, mis moodustavad ainult 2—3

⁶ Literaturbetrieb in der Bundesrepublik Deutschland. Ein kritisches Handbuch. Hrsg. von H. L. Arnold. München, 1981, lk 7.

⁷ Vt samas lk 8.

⁸ K. Ziermann. Romane vom Fließband. Die imperialistische Massenliteratur in Westdeutschland. Berlin, 1969, lk 106.

⁵ N. Honsza, lk 43.

protsenti senise SLV kirjastustest. Nimekaim neist on Bertelsmanni aktsiaselts, mis ajuti hõlmab 1/4 kogu SLV raamatutoodangust (annab aastas välja ca 24 miljonit köidet) ja on oma 4 miljardi DM aastakäibega maailma suurimaid massiteabekontserne üldse.

Kontsentreerumisprotsess kirjastustegevuses (nagu ka kõigis teistes tööstusharudes) on majanduslike seaduspärasuste väljendus. Ainult kõige võimsamad kirjastused suudavad välja anda üha rohkem ja rohkem raamatuid, nii et nende müügist saadavad sissetulekud teevad tasa üha kasvavad tootmiskulud, reklaamile ja turu-uuringutele kulutatavad summad. Loomulikult annavad kirjastuskontsernid välja väga erilist kirjandust, millest triviaalkirjandus moodustab ainult ühe, kuid vaieldamatult end hästi äratasuva osa.

Valdav osa kirjastuskontsernide poolt väljaantavast triviaalkirjandusest realiseeritakse raamatühingute kaudu. Raamatühingud on kaubanduslikud ettevõtted, mis täidavad vahendajarolli lugeja ja kirjastuse vahel. Nende kaudu jõuab lugejani umbes 80% Lääne-Saksamaal väljaantavast ilukirjandusest. Selliseid ühinguid on umbes 40. Peaaegu iga kolmas läänesaksa perekond tellis veel väga hiljuti oma raamatud raamatühingu kaudu. Suurim saksa raamatühing on ikka jälle seesama Bertelsmann (ühtedel andmetel 2,5 miljonit, teistel 3,3 miljonit liiget). Triviaalkirjandus moodustab keskmiselt 59% selle ühingu kaudu pakutavast kirjandusest.

Raamatühingud viivad kirjanduse ka niisuguste inimesteni, kes iialgi raamatukauplusi ei külasta ja kelle kodudes võib leida väga vähe raamatuid. Sealjuures ei ole raamatühingud mitte ainult ärilised, vaid ka kultuurpoliitilised ja ideoloogilised organisatsioonid, mõjutades tugevasti oma lugejate maitset ja suhtumisi. Igakuine liikmemaks on 7,5—10 DM. Selle raha eest omandab alaline liige teatud hulga raamatuid, mille hinnad on reeglina 25—30% kaanehinnast odavamad. Hinnaalandus on võimalik seetõttu, et raamatühing garanteerib kirjastusele suure tiraaži.

Raamatühingud on loomulikult oma lugejate lektüüri kujundajad — raamatuid saab soodsalt valida ainult ühingute nimekirjadesse kantute hulgast. Nimekirjad pannakse kokku asjatundlikult — triviaalkirjanduse kõrval leidub seal ka väärtkirjandust, kunstialbumeid, teatmeteoseid jne. Praktiliselt igast raamatust saab vajaduse korral teha bestselleri.

Tähtsat osa etendavad raamatuturul taskuformaadis väljaanded. See on suurepärase võimalus anda välja raamatuid suures tiraa-

zis ja odavalt ning viia lugejaskonnani teadus- ja teatmekirjandust ning ilukirjandust, sealhulgas muidugi ka triviaalkirjandust. Ühe taskuväljaande hind — 2,40—2,80 DM — on märksa madalam sama teose raamatväljaande hinnast ja isegi raamatühingute alanud hindadest. On välja arvatud, et iga päev müüdi Lääne-Saksamaal 60 000—70 000 taskuväljaannet. Kui keskmine raamatutiraaž on 5000—10 000 eksemplari, siis taskuväljaannetel on see 25 000—35 000 eksemplari. Sellele vaatamata ei ole taskuväljaannete massiline produtseerimine toonud endaga kaasa oodatud revolutsiooni raamatuturul, kirjanduse tootmise põhistruktuuris ei ole toimunud otsustavaid muutusi. Laiade massideni ei ole odavatele hindadele vaatamata jõutud. Taskuväljaandeid ostavad eelkõige intelligendid, üliõpilased ja keskkooliõpilased, kes saavad nõnda odavalt kätte maailmakirjanduse väärtteosed jm. Viimasel ajal on triviaalkirjanduse osa taskuformaadis raamatute hulgas veelgi kasvanud. Kõige edukamad ongi taskuväljaannete produtseerimisel just need suurkirjastused, mis panevad rõhku triviaalkirjandusele (Goldmann, Heyne, Bastei jt). Tavaliselt on igal kirjastusel oma spetsiaalsed triviaalsarjad (kriminaaljutud, vesternid, teaduslik fantastika jne).

Saksa triviaalkirjandusest rääkides ei saa mööda minna ka personaalsetest laenuraamatukogudest ja spetsiaalselt nende jaoks produtseerivatest kirjastustest. Tootmine käib siin kindla plaani ja lepingute alusel. Sellisel kirjastusel on kindel arv autoreid, kes saavad kirjastuse lektoraadilt romaani pealkirja ja süžee ning kirjutavad sellele siis romaani ümber 2—3 päevaga. See on tõeline vabrikutootmine, mis on organiseeritud peaaegu täiuslikult ja mille kõrval kõik eelpoolkirjeldatud «tootmisvormid» jäävad üsna kahvatuks.

Lääne-Saksamaal ja Lääne-Berliinis on kokku ligi 28 000 laenuraamatukogu. Triviaalkirjandus moodustab nende fondidest 97—99%, väärtkirjandust on seega vaid 1—3%. Kokku on neis raamatukogudes üle 100 000 000 triviaalromaan. Iga raamatukogu kohta tuleb aastas keskeltläbi 11 450 laenutust, kõigi peale kokku üle 300 miljoni laenutuse — see teeb 6 laenutust iga täiskasvanud läänesakslase kohta. Nii palju kasutatakse laenuraamatukogusid eelkõige nende odavuse pärast. Raamatud on ju muidu suhteliselt kallid, siin saab aga ühe romaani kaanehinna eest läbi lugeda umbes 50 romaani. Lugejate hulgas domineerivadki eelkõige vaesemad inimesed, pensionärid, aga ka koduperenaised. 28 000 laenuraamatukogust on ainult 3000 spetsialiseerunud üksnes raama-

tute laenutamisele, ülejäänud 25 000 saab osta ja laenutada ka kõiki teisi mõeldavaid kauppu.

Triviaalkirjanduse levik ei piirdu ainult raamatute väljaandmisega, tema kõige massilisemaks levikualaks on tänapäeval ikkagi ajakirjandus.

Üks triviaalkirjanduse traditsioonilisi vorme on ajalehepaberile trükitud pehmes köites ja taskuformaadis romaanivihikud. Ühe vihiku hind on 70—80 penni. Aastas trükitakse ca 357 miljonit raamatuvihikut, see teeb iga läänesakslase kohta 7 eksemplari aastas või iga lugeja kohta 1 vihiku kuus.⁹ Romaanivihikuid saab osta ajalehekioskitest ja ei ole hirmugi, et nad sinna seisma ja kolletama jääksid. Sisuliselt ei erine vihik-romaanid teistest triviaalromaanidest. Ka siin on oma seriaalid, et lugeja suudaks pakutava mitmekesisuses kuidagi orienteeruda. Igal seriaalil on oma embleem ja kõlav nimetus. Kõige populaarsemad on armastus- ja perekonnaromaanid. Romaanide kirjutamine on organiseeritud läbimõeldult ja enamasti tööstusliku tootmise põhimõttel.

Sageli seisneb vahe taskuväljaannete, romaanivihikute ja kirjastuskontsernide toodete vahel tõepoolest ainult paberi kvaliteedis ja raamatukaante paksuses.

Triviaalromaanid ilmuvad järjejuttudena ka suurtes illustreeritud ajakirjades ja ajalehtedes. Järjejutu valikust sõltub suuresti ajakirja edu võitluses oma konkurentidega. Ühe numbri hind ulatub 80 pennist ühe margani. Väljaandmise kulud numbri kohta on küll umbes 80% müügihinnast kõrgemad, kuid selle vahe teevad tasa firmade reklaamkuulutused. Firmad aga valivad oma reklaami jaoks välja kõige suurema tiraažiga ajakirjad. Nii on tiraaž iga ajakirja jaoks eluküsimus. Järjejuttudeks sobivaid romaane kirjutab ajakirjadele enamasti just triviaalkirjanike eliit. Hiljem annavad nad samad romaanid loomulikult ka raamatutena välja. Ajakirjade toimetustele on kuulsad nimed oma väljaande veergudel mõistagi väga meeltnööda. Autoritele on jälle meeltnööda suured honorarid, nimelt maksavad ajakirjad 2—3 korda rohkem kui kirjastused. Osa sellest suurest rahast tuleb autoritel siiski maksta kirjastamisasju ajavatele vahendajatele. Loomulikult esitatakse ka järjejuttudele oma nõuded — jutt peab olema ikka nii haarav, et lugeja ostaks ka iga järgmise ajakirjanumbri.

Ajakirjaromaane peetakse nende tohutult laia leviku tõttu tänapäeva juhtivaks triviaalkirjandusharuks. Veel kuni 20. saj alguseni oli see positsioon ajalehesabas järgnevate

romaanide käes. Läänesaksa päeva- ja nädalalehtedes ilmub aastas kokku üle 10 000 romaani ja jutustuse, peaaegu eranditult triviaalkirjadust. Esmatrükke satub nende hulka aga haruharva.

Pole mõtet vaielda, kas triviaalkirjandust on vaja või ei. See on olemas ja selle vastu ei saa. Tsiteeriksin veel üht saksa triviaalautorit: «Neid romaane kritiseerivad inimesed, kes ei pea neid romaane lugema, sest neil on «parem» maitse. Mind jahmataks minu töös üks asi, nimelt kui triviaalromaanide lugejad hakkaksid äkki kirjutama: «Jumala pärast, säästke meid ometi sellest jamast, sellest kitsist!» Et nad seda ei tee, näitavad igapäevaste laenutuste arvud laenuraamatukogudes.»¹⁰

*

Siinkohal võikski ehk käesolevale ülevaatele punkti panna, aga kuidagi ei suuda vastu seista kiusatusele tõmmata mõned paralleelid eesti triviaalkirjandusega. Ei hakkaks üldse esitada küsimust, kas meil seesugune kirjandus eksisteerib — triviaalromaanid ilmub meil ju massiliselt, nimetagem neid siis kuidas tahes. Meil ei ole vahe elitaarse kirjanduse ja kitsi vahel ehk nii märgatav. Ilmselt ei ole selle vahe tegemine ka ei kirjanike ega luuletajate huvides — millisele kirjamehele meeldiks olla tembeldatud vaata et sopakirjanikuks, milline lugeja sõandaks tunnistada, et hindab ainult kitsi? Võib-olla ei tule meil kirjanduse niisugune klassifitseerimine üldse kõne allagi, sest «...igähel on oma kirjandus; nii väikeses kollektiivis ei saagi teisiti olla, mõni valdkond jääks muidu tegijata. Ja kui üks teeb just temale omast kirjandust, siis mõnel teisel seda teha ei õnnestuks, sõdgu või seepi; ja ükski siis seda endale nii ligi ka ei lase, et püüaks teist lõpuni mõista. Teise oma ei saa järele teha ega paremini teha. Ise pead sa olema kõige mõõt ja ühtlasi hulk, ka siis, kui see kõik sind surmani ära tüütab...»¹¹

Eespool sai läänesaksa triviaalautorid jagatud kolme rühma. Kui püüda eesti triviaalkirjanikele selles liigituses kohta leida, tundub, et nemand kuuluvad vist küll «mässumeelsete» hulka. Keegi ei taha tunnustada, et kirjutab ajaviitelektüüri või kirjutab ainult hea raha pärast vms. Küllalt sageli tuleb ette, et triviaalse süzee vahele põimitakse «teine liin» vallast, kus konkreetne autor end tugevana tunneb, näiteks seega siis kas —

¹⁰ Vt. K. Ziermann, lk 107.

¹¹ H. Kiik. Mind armastab jaapanlanna. Teine raamat. Tallinn, 1990, lk 152.

⁹ Vt. K. Ziermann, lk 112.

dendroloogiast, ajaloost, mesindustest vm. Tihti peale on just need lõigud ühtlasi teose parimad. Vahest ehk töötavdki mõned meie kirjamehed printsiibil «igäühele midagi» — realugejale (kui seesugune ikka olemas on) haarav süžee, elitaarsemale lugejale filosoofilised mõtisklused, arutlused, kirjeldused jne? Viimatinimetatud komponendid ei tee triviaalromaanist muidugi veel väärtkirjanduse teost.

Ükski meie autoritest ei ole spetsialiseerunud ainult triviaalkirjandusele, peaaegu igäühe loomingust võib leida ka mõne kandvama teose. Oma tööstiililt näib Lääne treenitud autoritega kõige kõrvutatavam vahest Raimond Kaugver, kes umbes ühesuguste vaheaegade järel suudab avaldada ühtmoodi hästi loetavaid romaane, tuues neisse oskuslikult sisse ka hetkel kõiki erutavaid, tabu piiril seisvaid (poliitilisi, ajaloolisi, eetilisi

vms) teemasid.

Triviaalkirjanduse tootmismehhanism on meil juba arenemas. Peale «Eesti Raamatu» ja «Olioni» annavad edukad kirjanduskoooperatiivid «Kupar» ja «Õllu» muu kõrval nii oma- kui võõramaist triviaalkirjandust välja kümme korda suuremates tiraažides, kui oli kõige minevamalt kitširoomanidel senises SLVs. Samas tundub taas kummaline, et meil triviaalkirjanduse tootmise protsess üldse funktsioneerib ja kõik need mammuttiraažid ära ostetakse — vaatavad ju enamikust eesti romaanidest lugejale ikka vastu needsamad olme probleemid, millega niigi iga päev tuleb tülgestuseni silmitsi seista. Kas see ehk ongi eesti triviaalkirjanduse omapära, mille tingib kurvavõitu nõukogude tegelikkus? Või on asi hoopis selles, et kuni pole paremat kitši, ostetakse ära praegunegi?

ALEKSANDR ZINOVJEV

KATASTROIKA

Jutustus perestroikast Partgradis
Katkendid

Proloog

Varem oli Partgrad välismaalaste jaoks suletud linn. Selleks oli kaks põhjust. Esiteks ei olnud Partgradis midagi niisugust, mida oleks pidanud välismaalastele näitama. Siin olid mõned kirikud, kuid neil polnud vähimatki ajaloolist või arhitektuurilist väärtust. Pealegi olid kõik kirikud peale ühe, kõige niruma, suletud. Oli vana klooster. Kuid selles asus religioonivastane muuseum. Partgradis ei tehtud isegi kirjatud lusikaid ja kausse või matrjoškaid, mida Läänes peetakse vene rahvusliku kultuuri tipuks, kuigi kõiki neid valmistatakse juba ammu Soomes. Kogu Partgradi peale oli ainult üks samovar ja seegi koduloomuuseumis.

Teiseks põhjuseks, miks Partgrad oli välismaalastele suletud, oli see, et siin oli palju seesugust, mida ei võinud üldse välis-

maalastele näidata. Siin oli arvukalt sõjatehaseid ja sõjakoole, keemiakombinaat, kus ei valmistatud mitte niivõrd pesupulbrit, kui võrd salastatud relva, ülisalajaste uuringutegelev mikrobioloogiakeskus ja dissidentide hulgas halva kuulsuse omandanud vaimuhaigla. Linna lähikonnas olid töö- ja kasvatuslaagrid, mis dissidentide ringkondades olid samuti tuntud, aatomiettevõtte, mis oli küll ette nähtud rahumeelse toodangu valmistamiseks, kuid oli muutnud kogu rajooni kõrgendatud radiatsioonitase-mega piirkonnaks. Ja peamine, mida ei võinud välismaalastele näidata, olid viletsad elamud, tühjad kauplused, pikad järjekorrad ja kõik muud vene provintsi elule iseloomulikud atribuudid.

Gorbatšovi «perestroika» algusega muutus olukord põhjalikult. Olukord ei muutunud selles suunas, et riigi väljanägemine ja inimeste elu oleksid paremaks läinud (need läksid hoopis halvemaks), vaid selles mõttes, et kõrgema juhtkonna arvamus riigi ilmes ja inimeste elust läks halvemaks. Lõppes nõukogude ajaloo esimene periood: puuduste

A. Zinovjevi kohta vaata «Vikerkaar» 1990, nr 4, lk 79 ja «Loomingu» Raamatukogu» 1990, nr 12—13, lk 105—107. Tervikuna ilmub «Katastroika» «Loomingu» Raamatukogus» käesoleval aastal.

varjamise periood. Algas uus periood: puuduste tunnistamise ja päevavalgele toomise periood. Kusjuures puudusi ei hakatud päevavalgele tooma mitte niivõrd enda kodanike jaoks, kes teadsid neist puudustest ka ilma ülemuste näpunäideteta, kui just Lääne jaoks. Võiks öelda, et algas oma mädapäisete imetlemise ja nendega Lääne ees uhkeldamise orgia. See murrang langes ühte murranguga Lääne suhtumises Nõukogude Liitu. Läänes ei tuntud enam huvi selle vastu, mida oli nõukogude eluviis halba, vaid fakti vastu, et Nõukogude Liidus tunnistati ametlikult halva olemasolu, ning just seda ülestunnistust hakati pidama nõukogude eluviisi suurimaks saavutuseks. Nõukogude võimude omaksvõttu, et Nõukogude Liidus aetakse asju halvasti ja inimesed elavad halvasti, peeti Läänes kinnituseks väitele, et Nõukogude Liidus ei arene asjad sugugi halvasti ja inimesed ei ela hoopiski nii halvasti. Läänes andestati Nõukogude Liidule kõik see kuri, mis seal oli juhtunud tema enda süül, andestati, kui ta oli omaks võtnud selle kurja tühise osa.

Nõukogude inimeste hulgas tõttasid lääneriikidesse, ülistades «perestroikat» ja omandades samal ajal Nõukogude Liidus defitsiitseid esemeid. Läänes hakati Gorbatšovi võrdlema Peeter Suurega ja omistati talle soov lüüa ukseid Läände pärani. Gorbatšovlik juhtkond otsustas kindlustada seda Lääne avalikus arvamuses toimunud murrangut ning organiseerida Lääne inimeste voolu Nõukogude Liitu. Sel eesmärgil võttis NLKP Keskkomitee vastu otsuse teha Partgradist perestroika seisukohast näidislinn (perestroika majakas) ja avada linn välismaalastele. /---/

Kaadri sepikoda

Partgradi oblasti peamiseks tootmisharuks oli saanud juhtivtöötajate kaadri tootmine. Heitke pilk nõukogude kõrgemale juhtkonnale, NLKP Keskkomitee ja KGB aparaadile, kõrgematele riigi- ja kultuuriasutustele! Keda te seal näete? Eelkõige inimesi, kes on pärit sellistest kohtadest, nagu seda on Partgradi oblast. Stalini ajast peale haaravad kõrgeima võimu riigis alati inimesed, kes on pärit provintsis, mis on kooskõlas kommunismi enda provintsliku olemusega.

Paljud nõukogude väljapaistvad partei- ja riigitegelased on pärit Partgradist ja selle ümbruskonnast. Seletuse sellele fenomenile andis meie hulgast hiljuti lahkunud endine NLKP Keskkomitee sekretär Mitro-

fan Lukitš Portjankin, kelle särav tõus võimu tippu algas Partgradis.

«Sellel on oma põhjus,» ütles ta pidulikul miitingul, mis oli pühendatud tema pronksbüsti avamisele Partgradis, «ja nimelt see, et Partgrad asub inimhulkade keskel, masside sügavuses, rahvasummas.»

Mitrofan Lukitš ütles, et ega Partgradis lihtsalt kasvatata partei- ja riigitegelaste kaadrit. Siin sepistatakse seda kaadrit. Nii et Partgrad on eelkõige partei- ja riigitegelaste kaadri sepikoda ja alles seejärel riigi piimaait. Väljendi «piimaait» mõtles välja Maotsedunka analoogia põhjal mõnede teiste oblastitega, mida nimetatakse riigi viljaaidaks. Aruannete järgi joodab Partgradi oblast kogu maad piimaga ja Stavropoli krai varustab kogu maad leivaviljaga. Partgradi oblast joodab sama viletsalt kui Stavropoli krai toidab. Muuseas, Stavropoli krai on Gorbatšovi juhtimisel muutumas riigi viljaaidast parteikaadri sepikojaks ja konkureerib sel alal Partgradiga, on koguni Partgradist ette läinud.

Partgrad annab meie maale nii juhtimistöökäprade kui ka teoreetikuid. Just siin sündis vormel, mis üldistab kogu nõukogude võimu olemasolu kestel omandatud rahva juhtimise kogemusi. Selle ütles välja Pjotr Stepanovitš Suslikov ise, kes tuli Partgradi oblastikomitee esimese sekretäri kohale Mitrofan Lukitši asemel ja kellest sai hiljem NLKP Keskkomitee sekretär.

«Meie suurimaks saavutuseks,» ütles ta kõnes parteikonverentsil, kus ta valiti NLKP Keskkomitee sekretäriks, «on see, et mitte ainult meie, partei juhtivad tegelased, oleme õppinud juhtima oma rahvast, vaid ka see, et meie rahvas on õppinud laskma end juhtida.»

Kuulujutt aga pajatab, et selle vormeli olevat välja mõtelnud ikka toosama Maotsedunka. Pärast kümnendat viinapitsi olevat ta öelnud, et meie rahva juhtimise kõige tähtsam reegel on: mitte takistada rahval ennast juhtida lasta.

Samal parteikonverentsil peetud kõnes tõi Suslikov ära järgmised andmed Partgradi parteikaadri sepikojade võimsuse kohta. Nõukogude võimu aastate kestel oli Partgradi oblastis sepistatud kakskümmend viis tuhat kolmsada nelikümmend kuus rajoonitasandi, kuusteist tuhat ükssada kolmkümmend üks oblastitasandi, viis tuhat ükssada nelikümmend viis vabariikliku tasandi ja ükstuhat üheksasada üheksakümmend üheksa üleliidulise tasandi parteijuhti. Nii et kui kommunism peaks võitma kogu maailma ulatuses, naljatas seltsimees Suslikov, võib ainuüksi Partgradi oblast varustada kõik maailma riigid parteikaadriga. Toosama

Maotسدunka ütles pärast kahekümnendat viinapitsi, et parteilisi lobisejaid sepiستادا on hoopis hõlpsam, kui kartulit või sigu kasvatada, parteikaadri kasvatamises anname me kellele tahes silmad ette.

Partgradist ja teistest sarnastest Venemaa kohtadest pärit inimesed toovad endaga võimu keskaparaati kaasa võitvat vääramatult kaitsta Oktoobrirevolutsiooni saavutusi. Kuid nad teevad seda niisugusel kujul, et see näeb välja nagu progress, noorte, algatusvõimeliste ja haritud «tuvid» võitlus vanade, tagurlike ja kirjaoskamatute «pistrike» vastu. Kui aga provintsi «tuvid» end kesk-aparaadis sisse seavad, muutuvad nad ise pealinna «pistrikeks».

Ajalooline õiend

Kõige silmapaistvamad Partgradi kaadri sepikojas sepiستادatud isikud on kahtlemata Portjankin ja Suslikov. Kunagi kirjutatakse neist omaette raamat, sest nad on seda väärt. Siinkohal piirdume vaid lühikese õiendiga nende kohta.

Mitrofan Lukitš Portjankin. Pärit talupoja perekonnast. Haridustee: veterinaaria-tehnikum, noorempolitrukkide kursused, NKVD kool, oblasti parteikool, NLKP Keskkomitee juures asuva Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond. Partei liige 22. eluaastast. Sõja ajal oli politrukiks partisanisalgas, mis kavatseti luua juhul, kui sukslased oleksid oblasti okupeerinud. Sakslased Partgradini välja ei jõudnud. Sel ajal oli Portjankin garnisoni sauna ja täitpla ülem. Kuivõrd Partgradis formeeriti väeüksusi rindele saatmiseks, etendas saun tähtsat osa. Portjankin korraldas kõrgemale sõjaväelisele juhtkonnale sauna eriosakonnas joominguid koos «eitodega» (st sides, õhutõrjes ja sanitaarteenistustes töötavate plikadega), tänu millele sai armeetõõtajate seas väga populaarseks. Portjankini saunas käis korduvalt vihtlemas Brežnev. Sõja lõpuks oli Portjankinil kümme-kond ordenit ja alampolkovniku aukraad. Pärast sõda oli ta parteitööl. Tõusis partei oblastikomitee esimeseks sekretäriks. Riigile piimasaaduste müümise plaani eduka täitmise eest sai sotsialistliku töö kangelase nimetuse. Kuulujutt teadis rääkida, et ta olevat selleks ostnud kokku võid naaber-oblastitest ja andnud selle riigile ära oma oblastis toodetud või pähe. Teda kavatseti selle eest kohtu alla anda, kuid miskipärast skandaal summutati. Portjankini ajal läks oblastis lahti suurejooneline ehitamine, rajati ka juba nimetatud «Aatom» ja meie maa suurim keemiakombinaat. Portjankinil endal

polnud selles mingeid teeneid, kuna ehitused olid üleliidulised. Kuid autasustatute hulgas oli ta alati üks esimesi. Saanud partei ja riigi etteotsa, meenus Brežneville, kuidas ta oli Portjankini saunas leili visanud, ja ta võttis Portjankini tööle NLKP Keskkomitee aparaati, kus viimasest sai osakonnajuhataja, sekretär, Poliitbüroo liikmekandidaat ja liige. Oli regulaarselt valitud Vene NFSV ja NSV Liidu Ülemnõukogusse. Teda on autasustatud arvukate ordenite ja medalitega. Raamatu «Vaenlase tagalas» eest sai ta riikliku preemia. Saksamaa üle saavutatud võidu kolmekümnenda aastapäeva puhul sai temast Nõukogude Liidu kangelane suurte teenete ja isikliku vapruste eest sõja ajal. Postbrežnevlikul ajal ei suutnud ta situatsioonis orienteeruda, toetas Tšernenkot ja sattus tagurlaste hulka. Gorbatšovi ajal süüdistati teda korruptsioonis ja bürokraatias ning saadeti pensionile. Tema raamat andis ainet följetoniks, mis lõppes küsimusega: keda nimetas Portjankin vaenlasteks, kui võtta arvesse, et Partgradi oblast, kus ta kõik sõja-aastad maha purjutas, ei olnudki sakslaste poolt okupeeritud? Pärast seda suri Portjankin infarkti ja insulti ühekorraga. Maetud ei ole ta isegi mitte Novodevitšje, vaid Donskoi kalmistule.

Pjotr Stepanovitš Suslikov. Pärit töölisperekonnast. Haridus: toiduainete tööstuse tehnikum, põllumajandusinstituut ja Kõrgem Parteikool. Sõja ajal oli üliõpilane. Komsomoliaktivist. «Organite» informaat. Paljastas õpinguakaaslaste «lühüasaamise pooldajate» ringi, mille eest teda autasustati medaliga «Vapruse eest». Abiellus Portjankini tütreaga, Portjankin oli tollal partei rajoonikomitee sekretär. Kahekümne nelja aastasel astus NLKPsse. Piima- ja lihakombinaadi insener, seejärel parteikomitee sekretär seal-samas. Läks üle parteitööle. «Aatomi» ehitusorganisatsiooni palgaline parteisekretär. Seejärel õppis Kõrgemas Parteikoolis. Pärast viimase lõpetamist oli linnakomitee teine sekretär ja seejärel oblastikomitee teine sekretär ning tõusis oblastikomitee esimeseks sekretäriks. Tutvus Andropoviga, kes ravis end oblasti kuurordis. Tutvus Gorbatšoviga, kellega sõbrunes. Soode ülesharimise eest (millest oli eespool juttu) autasustati teda sotsialistliku töö kangelase Kuldtähe ja Lenini ordeniga. Viidi üle tööle NLKP Keskkomitee aparaati, kus temast sai peagi osakonnajuhataja. Gorbatšovi ajal valiti Keskkomitee sekretäriks ja Poliitbüroo liikmekandidaadiks. Uutmise aktiivne poolehoidja, Gorbatšovi «vasak käsi». On regulaarselt valitud Vene NFSV ja NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks. Lenini preemia laureaat soomaade ülesharimise töö-

de juhtimise eest. Autasustatud arvukate ordenite ja medalitega.

Pärast seda, kui Portjankinile anti teine kangelase Kuldtäht, pandi tema auks Partgradis püsti tema pronksist rinnakuju. Kohe järgmisel päeval sigines Portjankini laubale kolmest tähest koosnev sõimusõna. See pesti maha, kuid ilmus alati tagasi. Lõpuks löödi käega ja sõimusõna jäigi igaveseks Portjankini laubale. Sellega harjuti ära ega kujutatudki enam Portjankini rinnakuju teisiti ette. Räägitakse, et ka Suslikov saab peagi teise kangelase Kuldtähe. Siis püstitatakse ka tema auks pronksist rinnakuju. Ja ka tema pronksilaubale kirjutatakse seesama sõimusõna. Partgradlased ohkavad kergendatult, nähes selles nende kommunistliku elulaadi vankumatuse ja järjepidevuse sümbolit.

Portjankini ja Suslikovi kannul tuleb Jevdokia Timofejevna Telkina, partei oblastikomitee põllumajandusosakonna juhataja, NSV Liidu Ülemnõukogu saadik ja sotsialistliku töö kangelane. Varem hüüti teda Maotseudunkas tänu tema kirele voluntaristlike juhtimismeetodite vastu. Nüüd on temast saanud Buhharini kummardaja ja teda hüütakse Buhharikuks, viidates tema kiindumusele nii Buhharini ideedesse, millest ta teab ainult kuulu järgi, kui ka alkohoolsetesse jookidesse. Ta on üle Venemaa tuntud kui tulihiingeline partei mis tahes peajoone eest võitleja. Ta oli kirglik brežnevlane. Nüüd on ta veelgi kirglikum gorbatšovlane. Oma uutmistuhinas andis ta silmad ette koguni Jeltsinile: ta tegi ettepaneku kolhoosid laiali saata, kõik oblasti ettevõtted enesefinantseerimisele üle viia, teha partgradlaste jaoks lahti piir Läände, parteiorganid ümber kujundada nõukogudeks ja kommunistlik partei ümber nimetada rahvaparteiks.

Ülejäädud isikutest tasub nimetada kirjanikku, kes Stalini eluajal ülistas Stalinit ja sai Stalini preemia. Brežnevi ajal ülistas Brežnevit ja sai Lenini preemia ning hakkas Gorbatšovi ajal ülistama Gorbatšovi, kirjanik kuulutati stalinliku ja brežnevliku terrori ohvriks. Peale selle kirjaniku saavutas maailmakuulsuse ka üks kunstnik, kes maalits Stalini ajal Stalinit ja sai Stalini preemia, maalits Brežnevi ajal Brežnevit ja sai Lenini preemia ning hakkas Gorbatšovi ajal maalima Gorbatšovi, kunstnik kuulutati stalinliku ja brežnevliku terrori ohvriks. Nimetatud kirjaniku ja kunstniku kõrval saavutasid maailmakuulsuse veel teatrilavastaja ja filmirežissöör, kes... (vaata eespool kirjaniku ja kunstniku kohta öeldut). Perestroika perioodil said kõigist neist rahvasaadikud ning partei rajooni-, linna- või oblastikomitee büroo liikmed. Kirjanikust sai NLKP Keskkomitee liige ja

NSV Liidu Ülemnõukogu saadik. Tänu sellele valiti ta mitmetesse rahvusvahelistesse organisatsioonidesse ning ta sai arvukalt lääneriikide preemiaid.

Hruštšovi perestroika

Esimene katse perestroikat teha leidis aset juba Hruštšovi ajal. Hruštšov ja tema liberaalsed abilised tunnistasid ametlikult niigi ilmseid nõukogude ühiskonna puudusi ja otsustasid viia läbi maa elu kõigi aspektide ümberkorraldamise, ennetades Gorbatšovi «uutmist» enam kui veerand sajandi võrra. Otsustati täiustada ettevõtete tegevust, paljusid neist hakati üle viima sellele samale «enesefinantseerimisele» ja «isetasuvusele», mille gorbatšovlased on nüüd kogu maailmale kuulutanud uueks sõnaks nõukogude majanduses. Selle tagajärjel suurenes mitterentaablite ettevõtete arv ning loosung «isetasuvus» unustati ära. Tõllal kasutati sõna «isemajandamine», mis on lühend sama mõttetust väljendist «iseseisev majandamine». Täiustati juhtimissüsteemi tööd. Seati sisse mingisugused «rahvamajandusnõukogud», mille tulemusena bürokraatlik aparaat suurenes. Seejärel kaotati «rahvamajandusnõukogud» ära ja see suurendas bürokraatliku aparaadi arvukust veelgi. Jaotati, ühendati, kombineeriti ja nimetati ümber ministereid, komiteesid, valitsusi, truste jms. Bürokratide arv muudkui kasvas ja kasvas. Noil aastail heitsid nõukogude inimesed nalja: NLKP Keskkomitees on vastu võetud otsus jagada teedeministerium kaheks — «sinnasõidu» ministereid ja «tagasisõidu» ministereid.

Eriti õelaid pilkeid kutsus esile Hruštšovi maisipoliitika. Käinud koos oma abiliste, nõunike ja sugulastega ära USAs, otsustas Hruštšov jõuda ette eesrindlikest kapitalistlikest maadest ja ehitada üles täielik kommunism «praeguse põlvkonna elu ajal» maisi abil. Moskva küsle alludes külvavasid partgradlased põllud ameerika maisi täis. See, mis üles kasvas, tekitas oblastis ainult homeerilist naeru. Hruštšov ja tema abilised teenisid ära põlgliku hüüdnime «kukuruusnikud». Hruštšovi valitsemise ajal tekitas Nõukogude Liidus sensatsiooni idee, et ülemused ei pea ise pliitseite teritama, sest nende kallihinnaline aeg ja loominguline jõud peab olema pühendatud tähtsamatele toimingutele. Selle kohta trükiti miljonilises tiraažis ära Ameerikast toodud määndžeri brošüür. Ülemuste kabinetites ilutsesid top-sid, mis olid täis sekretäride poolt teravaks tehtud pliitseite. Projekteeeriti erilise pliitseite teritamise masin. Asi piirdus mõistagi pro-

jektiga. Ülemused aga, kelle loomingulised võimed olid vabanenud pliiatsite teritamistest, hakkasid seda energilisemalt võtma altkäemaksu ja sepiatama karjeristlikke intriige.

Hruštšovi perestroika lõppes verevalamiseta. Hruštšovi kaasvõitlejad reetsid oma juhi õigeaegselt ja neist said brežnevlasted. Tänu reetmisele ja pugemisele uue juhi ees tegid nad karjääriredelil järjekordse sammu ülespoole. Eriti edukad olid selles Portjankin, Suslikov ja Maotsedunka.

/---/

Perestroika

Kõigist eespool kirjeldatud saavutustest ja edusammudest hoolimata peeti Partgradi oblastit ikka veel Venemaa kõige provintsi-kumaks osaks. Selle oblasti olemasolu ei teadnud kaugeltki kõik Nõukogude Liidus, mis siis veel Läänest rääkida. Nõukogude inimesed said oblasti olemasolust teada peamiselt nekroloogidest, milles teatati, et see ja see silmapaistev kadunuke oli pärit Partgradi oblasti töölisklassist, töötava talurahva või siis samamoodi töötava haritlaskonna hulgast. Räägiti sellist lugu. Kord olevat Brežnev tahtnud lahti saada ühest oma vaenlasest ja saatnud ta tööle Partgradi, olles kindel, et see asub kuskil Jakutiast, Kamtšatkal või koguni Mongoolias. Milline aga oli olnud tema üllatus ja raev, kui ta oli visiidi ajal Partgradi näinud seda põlualust parteitöötajat oblasti juhtide seas.

Partgradi selline seisund oleks säilinud tänase päevani, kui riigi kohale poleks tõusnud uue suure ajastu — perestroika ajastu koidik.

Alguses suhtusid Partgradi võimud Gorbatsõvi poolt väljakuulutatud perestroikakursi kui järjekordsesse kampaaniasse ja tühipaljasse sõnadetegemisse. Iga uus juhtkond korraldas oma perestroika. Oblasti juhid arvasid, et läheb natuke aega mööda ning perestroika hääbub ja kõik pöördub vanadele rööbastele tagasi, nagu varem oli alati olnud. Oli vaja teha nägu, nagu suhtutaks Partgradis perestroikasse tõsiselt ja tehtaks jõupingutusi selle elluviimiseks. Partgradi juhtkond alustas tormilist tegevust, mis avaldus nõupidamistes, konverentsides, kõnedes, resolutsioonides, üleskutsetes ja algatustes. Tehti mõned muudatused juhtkonnas, pannes ühed juhid teiste kohtadele ja vastupidi. Saadeti pensionile need, kellel oli ka ilma perestroikata ammu aeg surnuaeda üle kolida. Paljastati korruptsioonis need, kes olid juba kohtu alla antud või istusid kinni laagrites.

Sedapuhku osutus asi märksa tõsisemaks kui tavaliselt ja oblasti juhid sattusid sega-

dusse: Partgradis polnud üldse mitte midagi tõsiselt võetavat, mida oleks võimalik olnud või tasunud ümber korraldada. Elu linnas ja oblastis käis ranges vastavuses sisseharjunud korruga ning näis, et ükski vägi kogu maailmas ei suuda sundida inimesi elama ja töötama uut moodi, st kiirendusega ja suurema efektiivsusega, nagu seda nõudis Moskva. Oblasti juhtkond kogunes partei oblastikomiteesse esimesele utmisnõupidamisele, et selgitada välja perestroika ilmsed ja varjatud võimalused. Kõik mõistsid suurepäraselt, et peaaegu mitte mingeid võimalusi ei ole. Sõjatehased mingi utmise alla ei kuulunud. Nad said tooret häireteta. Nende toodangu realiseerimine ei sõltunud nõukogude ostjatest. Tööviljakus nendes tehastes ning nende toodangu kvaliteet ei sõltunud mitte niivõrd nõukogude töötajatest, kuivõrd Lääne tehnoloogiast, nõukogude spioonidest ja nendest riikidest, kuhu Nõukogude Liit relvastust müüs. Keemiakombinaat, bakterioloogiakeskus ja aatomiettevõtte olid niivõrd salastatud, et nende töö kohta ei teadnud midagi isegi KGB oblastivalitsuse ülem. Koolid, instituudid, haiglad ja muud asutused töötasid täiesti normaalselt ja mingeid radikaalseid abinõusid olukorra parandamiseks nendes vaja ei olnud, kui mitte arvesse võtta igapäevaseid pisiäsjas. Sedasama võis öelda ka transpordi ja massiteabevahendite kohta, samuti ka arvutute juhtimisaparaadi asutuste ja võimuorganite kohta.

Ometigi mõistsid kõik, et Moskva juhtnõore tuleb nii või teisiti täita. Ühed mõtlesid palavikuliselt ainult sellest, et perestroikamelus mitte juhtumisi oma kohast ilma jääda, teised aga, kuidas perestroikast kasu lõigata. Partei oblastikomitee esimene sekretär Židkov oli valmis nahast välja pugema, et aga panna tema juhitav oblast liikuma perestroika teed. Kuid tema jõupingutused pörkusid ületamatutele takistustele. Nendeks takistusteks polnud ei tagurused ega ka bürokraadid, nagu silmakirjalikult kurtis Gorbatsõv ja siiralt kirjutasid Lääne ajalehed, vaid oblasti elanikud ja kogu oblasti elukorraldus ise. Sõnades olid kõik korrapealt «uutjad», kõik hakkasid kritiseerima tagurasi ja büokraate ning kutsusid üles «mõtlemata ja tegutsema uut moodi». Tegelikult aga ei tulnud sellest kõigest mitte midagi välja peale veel suurema segaduse, veel ägedama lobisemise ja puru silmaajamise. Pinnale ujusid kõige osavamad ja küünilisemad karjeristid ning juhuseotsijad. Ebakõlad puhkesid oblasti juhtkonnas endas. Et mitte süüdistada taguruses kommunistlikku ühiskonnakorda ennast, hakati otsima patuoinaid, keda süüdistada taguruses, bürokraatismis ja korruptsioonis ning kelle kaela

ajada esimeste ebaõnnestumiste süü. Partei oblastikomiteesse kogunesid oblasti kõige vastutusrikkamad tegelased ja arutasid öö läbi kandidatuure, keda välja pakkuda inimestena, «kes on asunud risti ette meie hoogsalt areneval perestroikateel». Väsinud, kuid saavutatud kokkuleppega rahulolevad «oblasti komandörid» sõitsid laiali oma eramutesse, korteritesse ja suvilatesse.

Esimesed sammud

Uus ajastu Partgradis algas ilma kõue-mürinata ja välgusähvatusteta. Nagu kogu maa nii elas ka linn sel päeval tavalist sangarlikku tööelu. Tööajal jõlkusid töötajad kauplustes ja ostsid kokku kõike, mida veel juhuslikult müügil oli, istusid joogikohtades, otsides seal lohutust ja neelates kõike, mis aga voolas. Väljapool tööaega tegelesid nad sellesamaga kolmekordse jõuga. Sel päeval tehti linnas tööluuse 80 000 töötundi, oli 50 000 praagijuhumit, tänavatelt korjati üles 2000 end maani täis joonud kodanikku, pandi toime 8000 huligaansust ja 400 korterivargust, oli kümme bandiitlikku kallaletungi, mis ei möödunud ilma tapmist ja raskete kehavigastuste tekitamiseta, tehti 800 aborti, mõisteti 2000 kodanikule lühema- või pikemaajaline karistus, võeti ja anti altkäemaksu 20 000 juhu, peeti 10 000 partei- ja komsomolikonet... Lühidalt öeldes oli see nõukogude elu tavaline täisvereline päev, tulvil rõõme ja muret, edu ja ebaedu, õnne, leide ja kaotusi.

Kuid siis said Partgradi töötajad lõpuks kätte värsked ajalehed, mis sel päeval miskipärast hilinesid. Lõõnud lehe lahti, olid nad algul üllatunud, siis aga puhkesid laginal naerma. Ajalehe esimesel küljel oli avaldatud Partgradi oblastikomitee esimese sekretäri seltsimees Židkovi enda kõne. «Meie oblastis,» oli öeldud kõnes, «on halvenenud toiduainetega varustamine.»

«Kuidas see halveneda sai,» küsisid üks teiselt laginal naeruvad partgradlased, «kui see on alati olnud võimatult halb?»

«Oblastis on langenud töödistsipliin,» oli öeldud kõnes.

«Jälle jama,» olid partgradlased naerust lämbumas. «Töödistsipliin oli ennegi nii madal, et sel pole enam kuhugi langeda.»

Lõpuks oli kõnes öeldud, et oblastis on kasvanud joomarlus. Selle peale ei suutnud partgradlased naerda ka enam mitte. Nad ainult oigasid naerust nii, et pisarad veeresid ojadena.

«Mis otsaga need idioodid seal üleval mõtlevad,» kähistasid nad, kui olid naerukrampidest veidi toibunud. «Joomarlus on

oblastis igiammu saavutanud ülikõrge taseme, sellest kõrgemale tõusnud ja jõudnud selles kasvus piirini, millest kõrgemale tõusta ei saa ka kõige parema tahtmise juures. Ei saa isegi siis, kui kõik raketiseadeldised, lennukid ja allveelaevad puskariajamise aparaatideks ümber teha ning kogu Läänest ostetav ja enda toodetud vili viinaks ajada. Pisut ehk võiks tõsta veel surnute arvel. Nõukogude surnud ei joo tõepoolest. Seni ajani vähemalt mitte. Ei joo, sest keegi neile ei paku ja kuigi riik on astunud arenenud sotsialismi, ei ole täielikku kommunismi siiski veel veeretud. Täieliku kommunismi ajal hakatakse igale surnule andma pool liitrit viina päevas. Oi, kuidas siis meie ülerahvastatud surnuaedades juubeldama hakatakse! Siis kahetsevad vanad bolševikud, kes põletati krematooriumides, et nad läksid marksismi õnge!»

Židkovi kõne lõpus loetleti oblasti ettevõtteid ja asutusi, kes «ei olnud veel täie tõsidusega lülitunud perestroikasse». Loeti nimepidi üles ka tagurlased ja bürokraadid, kes partei uuele kursile kaikäid kodaratesse loobivad.

Oblastikomitee arvab, aga Keskkomitee juhib

Moskvas aga otsustati samal ajal kõige kõrgemal tasemel, keda nimetada perestroika vaenlasteks väljaspool keskust. Pjotr Stepanovitš Suslikov, kes ei sallinud Židkovi, pakkus sellesse rolli välja tema kandidatuuri. Gorbatšov, kes kavatses edutada oma kaastöölisi Krutovit, kiitis Židkovi kandidatuuri heaks ja pakkus Krutovit tema asemele. Järgmisel päeval loetleti partei keskajalehe «Pravda» juhtkirjas neid riigi piirkondi, kes «ei olnud veel täie tõsidusega lülitunud perestroikasse». Nende seas oli esimesel kohal Partgradi oblast. Židkovi nimetati tagurlaste ja bürokraatide seas, kes partei uuele kursile kaikäid kodaratesse loobivad. Židkovi saatus oli otsustatud. Partei oblastikomitee büroo kogunes kiiresti istungile. Seal kritiseeriti teravalt Židkovi ennast. Eriti äge kritiseerija oli Jevdokia Timofejevna Telkina, kes eelmisel istungil oli eriti tuliselt Židkovi toetanud. Oblastikomitee teine sekretär (ideoloogiasekretär) ütles, et Lääne ajakirjanduses «puhutakse suureks kuuldusi, et nõukogude juhtkonnal on kohtadel suur opositsioon», et «me peame demonstreerima ustavust partei kongressi otsustele ja isiklikult seltsimees Gorbatšovi näpunäidetele». Židkov viidi otse istungilt ära haiglasse ulatusliku infarktiga, kusjuures mitte oblasti juhtkonnale mõeldud haiglasse, vaid kõige närusemasse rajoonihaiglasse.

Järgmisel päeval teatasid needsamad ajalehed, et kodanik Židkov on maha võetud oma ametikohalt tagurluse, bürokratismi, kriitika lämmatamise, korrupsiooni ja moraalse laostumise pärast, heidetud parteist välja ja antud kohtu alla. Samal kohal, kus eile oli ilutsenud Židkovi pisut retušeeritud fotoportree, oli nüüd karikatuur, mis kujutas Židkovi, kes loobib kaikkaid Gorbatšovi perestroika kodaratesse.

Revolutsioon ülevaltpoolt

Vastavalt marksistlik-leninlikule õpetusele on sotsiaalne revolutsioon hüppekujuline murrang (pööre) ühiskonna arenemises, mis erineb järkjärgulisest (evolutsioonilisest) protsessist. Revolutsioon toimub siis, kui elanike alamkihid (rahvahulgad) ei taha enam vana moodsu elada ja ülemkihid (valitsevad ringkonnad) ei saa enam vana moodsu juhtida. Nõukogude intellektuaalid, kes olid kaotanud usu marksismi-leninismi postulaatidesse või polnud neisse kunagi uskunud, naersid neid postulaate igati välja ning andsid sellele marksistlikule revolutsioonilisele situatsiooni määratlusele lühema ja ilmekama kuju: revolutsiooniline situatsioon kujuneb siis, kui all enam ei taheta ja üleval enam ei suudeta. Revolutsiooni teostavad rahvahulgad, keda juhivad revolutsionäärid. Viimased tõukavad troonilt endised võimukandjad, hõivavad nende koha ja hakkavad ühiskonda ümber korraldama.

Uusim ajalugu on teinud marksistlik-leninliku revolutsioonilise situatsiooni teooriasse olulise korrektiivi: avastati revolutsiooni uus vorm, mis ei ole kooskõlas eespool esitatud kirjeldusega ja nimelt — revolutsioon ülevaltpoolt. Tõtt öelda avastati revolutsiooni see vorm Lääne ajakirjanduses. Selle olid avastanud inimesed, kellel polnud vähimatki ettekujutus marksistlik-leninlikust revolutsiooniõpetusest ja kellel olid veelgi hägusamad ettekujutused tollest reaalsest protsessist Nõukogude Liidus, mille nad ristisid revolutsiooniks ülaltpoolt. Kuid nõukogude juhtkond eesotsas Gorbatšoviga võttis meeleldi omaks nende sellise hinnangu oma reformismelule («perestroikale») ja nimetaski selle revolutsiooniks.

Gorbatšovi revolutsioon erineb Lenini 1917. aasta revolutsioonist ülemkihtide ja alamkihtide vahekorralduse poolest. Sedapuhku oli kujunenud niisugune olukord, et ülemkiht ei tahtnud enam juhtida vana moodsu, alamkiht aga ei suutnud enam elada uut moodsu. Noodsamad irvhambad sõnastasid selle revolutsioonilise situatsiooni järgmiselt: üleval enam ei taheta ja all enam ei suudeta. Seda liiki revolutsioone teostab

riigi kõrgeim juhtkond, kes on rahvahulka-de eesotsas ja sunnib viimaseid tegema ümberkorraldusi. Nad tõukavad tagurlikud juhid nende kohtadelt ja panevad nende asemele ametipostidele oma poolehoidjad. Kui seda tüüpi revolutsiooni nimetada revolutsiooniks ülevaltpoolt, siis leninliku tüüpi revolutsiooni tuleks nimetada revolutsiooniks altpoolt.

Teade, et Moskvas on otsustatud pidada perestroikat revolutsiooniks ülevaltpoolt, jõudis Partgradi keset ööd. Teade tuli «Partgradskaja Pravda» toimetusse. Toimeta- ja võttis otsekohe ühenduse Krutovi abiga, too tormas kiiresti Krutovi enda juurde ning lõi ülemuse maast lahti. Krutov sattus paanikasse. Juba koolingist peale teadis ta, et revolutsioon tähendab võimu kukutamist ja privilegeeritud klasside eksproprieerimist. Krutovil aga oli, mida temalt eksproprieerida, küllap rohkemgi, kui oli olnud Partgradi kindralkuberneril enne toda revolutsiooni. Kui aga abi tegi Krutovile selgeks, et jutt on uut tüüpi revolutsioonist, mida teostavad võimud oma võimu tugevdamiseks, siis rahunes ta veidi. Ja asus Partgradis revolutsiooni etteotsa. Partei oblastikomiteesse kokku kutsutud erakorralisel nõupidamisel ütles ta, et selles revolutsioonis midagi hirmsat ei ole, et see on kõigest perestroika uus etapp. Kuid töötajate hulgas on vaja teha selgitustööd. Muidu võib juhtuda, et niipea, kui nad revolutsioonist kuulevad, tormavad nad kokku ostma seepi, soola, tikke, riidet, petrooleumi ja muid rahvatarbekupu, hakkavad väärtasju maa sisse kaevama ning mõned proovivad koguni välismaale põgeneda. Võib puhkeda röövimiste ja vägivalda laine.

Kõik saigi nii tehtud. Kuid selgitustöö efekt osutus oodatule vastupidiseks. Kõik, mida taheti vältida, toimus kahekordses ulatuses.

Katastroika

Tõsteti alkohoolsete jookide hinda ning piirati nende müüki. Niigi tühjad kauplused jäid päris lagedaks. Järjekorrad kasvasid pikemaks. Märksa tõusid hinnad turul. Inimesed siunasid perestroikat avalikult kodus, järjekordades, ühistranspordiga sõites ning tööl ja koosolekutel. Räägiti tohtu palju anekdoote. Keegi oli kuskilt teada saanud, et sõna «perestroika» tõlgitakse kreeka keelde sõnaga «katastroof». Sel alusel tekkis uus sõna «katastroika».

Pensionärid ja vanad parteiliikmed nägid perestroikas kontrrevolutsiooni ja Lenini ürituse reetmist. Avalikustamise kampaania kasvas üle kommunismi kõigi ideaalide

mahakiskumiseks. Tavaliste kodanike meelepaha tekitas «mitteformaalsete» rühmade sügenemine, keda varem oli peetud Lääne laostava mõju tagajärjeks ja seetõttu taga küsati. Kui aga hakati juhtimisaparaadist vallandama teenekaid töötajaid ning sulgema mõningaid asutusi ja ettevõtteid kui mitte-rentaableid, mis pidi demonstreerima võitlust bürokraatia vastu ja tootmise efektiivsuse tõstmise eest, puhkes oblasti paanika.

Erakorralisel nõupidamisel partei oblasti-komitees kandsid oblasti juhid ette tegelikust olukorrast ja nõudsid, et Krutov teataks Moskvasse kogu tõe vältimaks katastroofi. Krutov kartis, et selle «kogu tõe» pärast võetakse ta kohalt maha kui tagurlane ja perestroika vaenlane. Ta keerutas, kutsus üles olema rahulik ning «lähenema loomingu- ja ühiskonna revolutsioonilise ümber- kujundamise protsessile». Kogenud partei-

töötajana ta teadis, et niisuguses olukorras on kõige tähtsam varuda kannatust ja oodata ära, kuni «kõik iseenesest laabub». Alkoholi leiavad partgradlased niikuinii, võtavad või maa alt välja, aga kätte saavad. Vallandatud bürokraadid hajuvad laiali ja leiavad endale töökoha. Suletud mitte-rentaablid ettevõtted alustavad tööd teise nime all. Raskustega toiduainete hankimisel on inimesed harjunud, nad on hullematki näinud ja kõik ikkagi üle elanud. Noor-sugu möllab end välja ja rahuneb maha. Ega siis üksnes rockmuusikast ja nätsust ära ei ela. On vaja õppida, leida endale töökoht, teha karjääri ja võidelda olme-tingimuste parandamise eest, lühidalt öeldes — elada elu tegelike seaduste ja mitte-ajutiste loosungite järgi.

Vene keelest tõlkinud Jaak Hion ja
Jüri Ojamaa

MAIT RAUN

GLASNOST JA NÕUKOGUDE KLUBID

(Ette loetud raadios «Vaba Euroopa» 29. juulil 1990)

Meie, tänapäeva eestlased, oleme *glasnost*'i lapsed. Viis aastat tagasi kuulutas Venemaa valitseja välja *glasnost*'i. Kui seni informatsioon impeeriumis ei liikunud või levis salastatud kanalite kaudu, siis tollest ajast alates on aina rohkem teavet ilmunud ajalehtede ja ajakirjade veergudele. Seni ühendasid lihtinimesi kuulujutud, mida nad üksteisele rääkisid. Nüüd ühendavad inimesi ajalehed, mida nad loevad. Iga-tahes pilt impeeriumi tegelikust olukorrast on saanud nende viimase viie aastaga palju selgemaks. Inimesed on saanud trüki-sõna kaudu päris korraliku hariduse ühis-konnateaduste alal, selle, mida koolis ei olnud võimalik omandada, isegi ülikoolis mitte.

Ka eestlased said *glasnost*'i kaitse all järelkoolituse majanduses, poliitikas ja teistes ühiskonnaelu valdkondades. Nüüd on aga selgunud, et inimesed ei võta silmaringi laienemist kui lihtsalt teoreetilist kasu, vaid tahavad rakendada teadmisi ka praktikas. Ja eestlaste praktikaks on Eesti Vabariigi taastamine. Samuti ilmneb iga päevaga üha enam, kuidas teadmiste taseme tõus, üha parem informeeritus ühiskonna ja riigi asjade kohta liidab ini-

mesi ühte ja teeb võimalikuks oma ees-märkide senisest selgema formuleerimise ja põhjendamise. Tulemus on see, et impee-riumi poolt väljakuulutatud *glasnost*'i-programm, mis pidi andma impeeriumile uut vaimujõudu ja lisaenergiat, on pöördunud impeeriumi enda vastu. Haridus, teadmised ja informatsioon lagundavad seda totalitaarset režiimi, mille päästmiseks prog-ramm käivitati.

Seetõttu pole imeks panna, et kõikjalt tuleb teateid tõrgete kohta *glasnost*'is. Mitmed ajalehed ja ajakirjad impeeriumis — seejuures peamiselt just need, mis on edumeelsetel seisukohtadel — jäävad seisma või kiratsevad paberinappuses. Raadio- ja telesaateid, mida ei saa paberipuuduse põhjendusega ära jätta, tsenseeritakse avalikumalt. Isegi Venemaa ülemnõukogu istungite ülekanne katkestati, kuna selle toon ei meeldinud Impeeriumi kommunistlikele valitsejatele. Juba pikemat aega võitlevad ladvikus need, kes pooldavad radikaalset *glasnost*'it, ja need, kes pooldavad suunatud, piiridega *glasnost*'it. Tegelikult käib võitlus selle ümber, milliseid *glasnost*'i vorme on mõttekas säilitada ja soodustada, millised aga

tuleks kõrvale heita. Sest *glasnost*'il on ilmunud viie aasta jooksul juba nii palju erinevaid vorme, et on muutunud raskeks leida neile ühishimmetajad, *glasnost* on kasvanud üle oma programmistest taotlustest. Erinevate *glasnost*'i voolude esindajad — võime nad tinglikult nimetada Jeltsini, Gorbatšovi ja Ligatšovi suundade esindajateks — nad on enamasti kõik ühel meelel selles, et rahva mingisugune harimine on vajalik, ja selles, et *glasnost*'il on kalduvus kasvada üle anarhiaks, mis võib täiesti laostada ja metsikuks muuta niigi väga laostunud ja metsiku N.Liidu. Kui need suunad peaksid leidma mingisuguse omavahelise kokkuleppe või kompromissi, siis tõenäoliselt saab *glasnost* piirid, mis küll esialgu ei ole väga jäigad. Aga seda esialgu. Mis saab edasi, võime ennustada selle põhjal, mida on teada N.Liidu ajaloost.

Ka Hruštšov kasutas oma võimuvõitluses ja vanameelsete kõrvaletõrjumiseks avalikustamise abi. Aga isegi tema enda kõige vabameelsem kõne, mille ta pidas kommunistliku partei 20. kongressil Stalini ja isikukultuse vastu, jäi tollase avalikustamise tsensuurivärvate taha. Seda enam siis teiste mõtteavaldused. Alguses kiidetud kirjanik Solženitsõn keelati, paljud ei jõudnud üldse kunagi ametliku tunnustuseni. Seega, Hruštšovi vabameelsus oli väga tugevasti suunatud iseloomuga ja tõi — eriti lõpuaastatel — kaasa repressioone ja vanglakaristusi paljudele, kes seda tõsiselt võtsid ja mõtlesid oma teadmiste ja oskustega siiralt rahvast äratada. Brežnevile jäi tollase sula kogemusest külge inimest ülistav terminoloogia ja ta muutis selle suurejoonelise sõnade ja tegude lahkuminek poliitika kaudu vaimse terrori varikatteks. Seega võeti üle mõned tollase *glasnost*'i meetodid ja jooned, kisti kontekstist välja ja kasutati totalitarismi huvides. Ka praegusel arengul on sama oht, kui peaks võitma suunatud *glasnost*, olgu selle suund alguses milline tahes. Sest suunatud vabamõtlemine tähendab igal juhul mõtlemise vägistamist.

Ajaloo veelgi kaugemale minnes leiame 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni järgse Venemaa, mis oli tol hetkel vaimse kõikehubatavuse etalon maailmas. Selle vaimse plahvatuse tagajärjel jätkus originaalsust, hämmastavaid ja julgeid ideid ja kultuurilisi eksperimente veel kümme aastat edasi. Siis vaibus kõik vägivallas ja tagakiusamises — kogu see tollane *glasnost*. Säilisid vaid mõned *glasnost*'i meetodid ja institutsioonid, need, mis algstest mitmekesisusest kristalli-

seerusid välja sellistena, et neid sai rakendada totalitaarse režiimi teenistusse.

Kui me 1940. aastal sattusime N. Liidu mõjusfääri, siis saime paljuski just nende *glasnost*'i rudimentide ohvriks. Meie kultuuritraditsioonidest suruti enamik allä juba esimese kümne sovjeetilise aasta jooksul. Palju kurja tegid küüditamine, mis kiskus inimesed eemale oma maast, ja kollektiviseerimine koos industrialiseerimisega, mis tegid inimesed sunnitöolisteks, aga väga suurt rolli kultuuri hävitamisel mängis ka instants nimega «nõukogude klubi». Riiklikult toetatud kultuurimajad võrk, mis laiub üle Eesti, on tegelikult kõik nõukogude klubid. Nende kultuurimajadega peaaegu piirdub tänapäeval eesti rahvakultuur, nendes toimuv on aluseks laulu- ja tantsupidudele.

„Tekib küsimus, mis on nõukogude klubi ja miks ta on ohtlik. Nagu paljud uued algatused tekkis ka nõukogude klubi Venemaal aastail 1917—1920 haaranud segaduses ja anarhias. Ta on tollase *glasnost*'i sünnitus. Nõukogude klubi loomise motiiv oli ilus ja õilistav. Nimelt oli neli viiendikku venelastest vastses töörahariigis ilma kirjaoskusest ja elementaarsete teadmisteta maailma kohta. Paljud inimesed uskusid siiralt, et iga tööraha esindaja tööraha riigis peab oskama otsustada riigiasju. Püstitati koguni loosung «köögitõdrukest riigivalitsejaks». Järelikult pidi inimestele andma kirjaoskuse ja ka natuke haridust. Nõukogude klubi oli kirjaoskuse andmise institutsioon. Tema funktsioon oli hariv ja üldkultuuriline, mitte aga inimeste virgutamine esteetilisele tegevusele, omaloomingule. Kunsti ja taidlusega tegeldi kõikvõimalikes muudes klubides, ringides, säilinud olid tsariaegsed seltsid ja palju loodi ka uusi. Ent peatselt oli kogu kultuuri endasse inemend nõukogude klubi, teised vormid hävisid järjest, nagu hävisid 1930. aastail terved kunstivoolud, teadusharud, õppevormid — ja ka kunstnikud, teadlased, pedagoogid. Aga nõukogude klubi arenes. Tema oli see osa *glasnost*'ist, mis kõlbas valitsejatele.

Võti on selles, et kunst, aga ka taidlus ja üldse omalooming eeldavad inimesel vabadusetunnet, isikuvabaduse olemasolu, see on aga totalitaarse riigi kõike kaskiva ja kontrolliva printsiibiga sügavas vastuolus ja seega ohtlik. Seevastu kirjaoskamatus likvideerimine toimub paratamatult sunniviisil. Kirjaoskajast õpetaja õpetab ja kontrollib, teised aga õpivad. Selles protsessis on suur annus autoritaarsust. Kommunistid avastasid üsna kiiresti, et nõukogude klubi ülesehitus on totalitaarse riigi ja sunnimehhanismi jaoks ideaalilähedane kultuuri-

töövorm. Inimeste omaalgatus suruti nõukogude klubidesse. Riik hakkas andma raha ainult seda tüüpi asutustele. Seejuures nõukogude klubi algne eesmärk — inimeste silmaringi laiendamine — taandus ideoloogia, õige poliitilise mõtlemise, õpetamise, sisuliselt vaba aja ideologiseerimise ja ajuloputuse ees. Kõik, kes tahtsid millegi loomingulisega tegelda vabast ajast, pidid osalema riigi poolt juhitud ideoloogiatöös. Sest riik andis peale raha kultuurimajadele ka oma ranged nõudmised. Pole saladus, et kultuuritöötajate palgad, töölpüsimise ja tunnuštamise määrasid aruanded ideologiatöö kohta, mitte see, kas selle kõrval oli olemas ka kultuur. Kultuuritöötajaid hakati austavalt kutsuma inimesteks, kes asuvad ideoloogilise võitluse eesliinil. Nõukogude klubi oli üks peamisi kultuuri ideologiseerimise — sisuliselt vabaduse ja selle kaudu kultuuri hävitamise — vahendeid.

Eestisse saabus nõukogude klubi aastal 1940. Sellele eelnes otsus, millega likvideeriti seltsid, korporatsioonid, klubid — üldse kogu seltsiliikumine, mille juured ulatusid Eestis 19. sajandi ärkamisajaga ja kaugemalegi. Tekib küsimus, kuidas sai istutada kirjaoskuse levitamise institutsiooni sellel maal, kus kirjaoskamatus oli likvideeritud juba ammu, enne kui selline klubivorm üldse tekkis. Sai ja isegi väga hästi. Sest kommunistid käivitasid Eestis «poliitilise kirjaoskamatus» likvideerimise kampaania ja nõukogude klubi oli selles nõiajahis tõhus relv. Tulemuseks oli rahva loomulike kultuuritraditsioonide järsk katkestamine ning vägivaldselt tekitatud tühiku täitmine eesrindliku nõukogude sotsialistliku kultuuriga, mis parimal juhul on surrogaat ideoloogilisest kultuuritusest ja sellest osast kultuurist, mida ei olnud suudetud veel täiuslikult välja röökida.

Nõukogude klubi sulas meie oludesse eriti kiiresti seetõttu, et näiliselt täitis ta sama funktsiooni kui kunagine seltsi- või rahvamaja: ka tema ruumides toimusid taidlus, puhkpillimäng, tantsuõhtud, ringid, näidati kino.

Erinevus on märkamatu, aga põhimõtteline. Eesti seltsiliikumine sündis rahva kohalikust omaalgatusest ja püsis kohalike, paikkondlike traditsioonide pinnal. Selts ei allunud kellelegi, ta võis Eesti Vabariigilt toetust võtta, aga võis ka ise toime tulla. Selts ei pidanud esitama ideoloogiatöö aruandeid, tema mureks oli paikkonna vaimu-elu edendamine. Seevastu nõukogude klubi kuulub oma hoonete ja palgaliste, kultuuriministeeriumist ja parteikomiteedest rangelt sõltuvate töötajatega riigile, on riigi ideoloogiline saadik. Kultuurimaja taidlus ja

õhtud on olnud enamasti temaatilised, sündmused on olnud pühendatud kommunistlikele tähtpäevadele. Vastasel juhul oleksid kultuuritöötajad saanud kiiresti sule sappa. Bürookraatia kaotas oma käskude, keeldude ja karistuste süsteemiga rahvakultuuri isetoimivuse, suretas selle loovad impulsid, mis on peamiseks tõukejõuks kõrg- või esinduskultuuri arengule, kaotas inimeste omaalgatuse. Ja kõike seda summutus- ja suretustööd kroonisid pompöössed laulupeod punaste loosungitega ja reveranssidega kommunistidele. Laulupeod, mis toimusid iga viie aasta tagant, olid nagu viis-aastakuaruanded selle kohta, kuidas areneb ja õitseb võidukas nõukogude klubi. Inimesed laulsid võõraste rahvaste laule ja tantsisid võõraste rahvaste tantsu, seljas eesti rahvarõivad. Ja meie intelligentsid kas ei tahtnud või ei julgenud teadvustada seda, et eesti rahvakultuur on ideoloogilise surve all hukkumas, ja ka seda, et ilma rahvakultuurist saadavate impulssideta kukub nagu tühi kott varsti kokku ka kõrgkultuur. Et siis tuleb aeg, millal «Estonia» teater ei käi enam Pariisis ja meie akadeemiline meeskoor lõpetab ringreisid maailmas. Et eesti kultuur on sügava kriisi seisundis. Et laulupeo rongkäik — kui tänavune laulupidu välja jätta — meenutab kõige rohkem etnograafianäitust. Ja et pidu ise on kurb: nagu kaduva rahva appikarje. Ja et rahval on harduspisarad silmis, kui lauldakse «Mu isamaa on minu arm», mis on leinava viisiga ja mille sõnad on surmast. Selle asemel pidasid kultuuritegelased vaimustunud kõnesid sellest, kuidas meie kultuur on vormilt rahvuslik ja sisult sotsialistlik.

Kogu meie sisuline rahvakultuur piirdus laulupidudega ja viieaastaste ettevalmistustega laulupidudeks. Et seda viletsust varjata, siis olidki laulupeod nii suurejoonelised. Võibolla polekski jõutud teadvustada oma mandumist enne, kui eesti kultuur on koondunud Rocca al Marese, vabaõhumuuseumi. Aga siis saabus uus *glasnost*. See *glasnost* pani seisma ideoloogiatöö nõukogude klubis, kultuurimajades. Ja tegi muinsuskaitsete, tuletõrjujate jt seltside kaudu võimalikuks paikkondliku vaimu-elu tegeliku taastumise. Nõukogude klubi kui totaalne vägivald kultuuri kallal loodetavasti kaob ja ununeb. Aga ta on lihtsalt üks paljudest näidetest, kuidas mõni *glasnost*'i element, hea tahtega tehtud algatus võib pöörduda iseenele vastandiks. Kuidas kultuuri ja haridust saab kasutada vaimupimeduse ja hävingu külvamiseks.

Ka praeguses N.Liidu *glasnost*'is on kurjuse idud juba tärganud. Jeltsin, Gorbatsšov ja Ligatšov ja tuhanded teised

selekteerivad omavahelise võitluse käigus, kas ja milliseid neist tulevikus kasutada, et impeerium või vähemalt Venemaa ei jõuaks täieliku kaose ja anarhiani. *Glasnost* toob kõige muu kõrval esile ka uued, senisest efektiivsemad kontrollimehhanismid. Teades Venemaad, on need algetest kaalutlustest hoolimata vägivaldsed.

Aga mis meil nendest, kui me nagunii lõome Venemaast lahkul. Kuid — nagu alguses öeldud — meie, eestlased, oleme *glasnost*'i lapsed. Meid on vorminud nii see pahupidine *glasnost*, millega pörkasime kokku 1940. aastal, kui ka Hruštšovi sula. Ja muidugi — selle sumbumine brežnevlikuks stagnatsiooniks. Ja, mis salata, praegusteks vabaduspüüdlusteks on meile tõuke andnud just

viimane, Gorbatšovi *glasnost*. Ning nendel valitsejatel, kes peatselt iseseisvavas Eestis riigitüüri juurde pääsevad, on suurepärase kogemus nii *glasnost*'i käivitamise, kasutamise kui kanaliseerimise alal. Võimalik, et valitsejad on nii targad, et jätavad selle varasalve kasutamata ja me pääseme *glasnost*'ist ja üldse igasugustest kampaaniatest ja saame vaimselt vabaks rahvaks. Aga võimalik, et mitte. Eriti kuna meie kultuuri kiht on kulunud nende *glasnost*'ite käigus õhukeseks. Seetõttu oleks mõistlik uurida *glasnost*'i olemust ja ohtusid. Igatahes esimesed märgid okupeeritud Eesti enda juhtide hülivast tsensuurist meie massiteabe üle on juba olemas.

AARNE MARIPUU

TAVAMOONAKLUS, HILISMOONAKLUS, TERASMOONAKLUS

Algselt tegutses inimene oma sünnipäraste tarvete järgi. Et aga talle on omane mõtlemistarve, siis inimene võib elada kas järjest paremini või järjest halvemini. Mõlemal juhul on tegutsemise esmaseks ajendiks toidu- ja veetarve, kuid esimesel juhul haakub see töötarbega (mis on kasvatatud tarve), teisel juhul aga tugevama tarbega (mis on sünnipärane tarve). Meie looduses on paraneva ühiskonna esimesteks liikmeteks toidutootjad (põllutöölised, loomakasvatatajad, kalurid, aednikud, mesinikud. . .) ehk üldistatult talupojad. Kui aga tugevama tarbe põhinev raiskav ja reostav majandus kestab, siis saab meil kõige tähtsamaks veemuüja, sest inimene sureb enim janusse kui nälga.

Talupoja järel on ühiskonnas tähtsuselt järgmine haritlane, sest kõik talupoega ümbritsev vajab seletamist. Esimene haritlane oli nõid, teine vaimulik, kolmas õpetaja jne. Tegelikult langevad kõik usundid — sealhulgas ka nn paganlikud — olulises kokku. Ei ole tähtis, milliseid mõisteid kasutatakse: igavese õndsuse maal, jumala juures, pühas hiies, pühavaimu juures. . . Mõte on kõigil üks: surma küsimus, keha ja hinge lahutatavus. Inimkonna kõik saavutused taanduvad püüdlustele ära seletada meiega toimuvat.

Alles pärast talupoega ja haritlast tekib vajadus oskustöölise järele. See võib olla sepp, parkal, õmbleja. . . Järjestus talupoeg, haritlane, oskustöölise saab olla ainult loomuliku (toidu- ja veetarbele rajatud) majanduse ja töötarbe olemasolu korral. Töötarbe on inimeses kõige raskemini arendatav. Hoopis tõenäolisem on, et inimene hakkab selle tarbe arendamisele vastu. Kui jäävad peale töötarbega inimesed, saab rahvale osaks töökas heaolu, väheneb vajadus teisi inimesi sundida ja kinni pidada; kui jäävad peale töötarbeta inimesed, saab rahvale osaks näl ja viletsus, inimeste sundimine ja kinni pidamine muutub harilikuks, korralik töö asendub töö solkimisega, vaimne looming osutub võimatuks, selle asemel vohab vaimne peer.

Töötarbega ja töötarbeta inimese vahet on väga lihtne teha: esimest ei häiri järjestus talupoeg-haritlane-oskustöölise, sest talupoegade hulgast tekib haritlasi ja oskustöölisi, haritlaste hulgast oskustöölisi ja talupoegi, oskustöölise hulgast talupoegi ja haritlasi. Töötarbeta inimene pakub välja järjestuse oskustöölise-talupoeg-haritlane, sest haritlaseks saamiseks on vaja väga palju kehalist ja vaimset tööd; esimest töötarbeta inimene vihkab ja seetõttu ei saa ta

ka kunagi teist tegema; talupoeg on paratamatult omandiori, omandiorjus pole aga töötarbena inimesele vastuvõetav. Töötarbena inimeste hulka kuuluvad ka need, kes teevad (sõltumata tegutsemise agarusest) looduslikele eeldustele, teadmistele ja kogemustele mittevastavat tööd.

Täiesti tavaline on töötarbena inimeste sattumine töötarbena juhtideks (degeneraalsimusteks), sest töötarbena inimesed ei taha töötarbena juhid (generalissimused) olla või on seda üksnes möödapääsmatu vajaduse korral. Töötarbena rahvaile on degeneraalsimused suhteliselt ohutud, kuid sel juhul kannatavad mõned muud rahvad, sest maailmas on kõik omavahel seotud ja degeneraalsimustliku juhtimise parimaks näiteks on Inglismaa ja USA tegevus Teise ilmasõja eel, ajal ja järel. Neil oli võimalik vältida nii Saksamaa kui ka N. Liidu vallutusi, kergendada Ida-Euroopa rahvaste saatust, mitte saata miljoneid hitlerlike laagrite vange stalinlikesse laagritesse, vältida Saksamaa jagamist, võtta ÜROsse kõik liiduvabariigid. Tegelikult tantsiti Hitleri ja Stalini pilli järgi. Ainukeseks generalissimuseks osutus lääneliitlaste juhtidest de Gaulle, tänu kellele ei saanud Poolast liiduvabariiki (Stalini eesmärk oli Tsaari-Venemaa piiride taastamine, seda Stalini unistust kasutas ära Saksamaa aastatel 1939—1941). Näiteks Soome Vabariigi edu kümnendil 1937—1947 põhineb just generalissimuse tegutsemisele otsustaval hetkel. Eestis oli olukord täpselt vastupidine — generalissimus (Jaak Tõnisson) oli juhtimisest kõrvaldatud.

Eriti hirmus on, kui töötarbena rahval tõuseb etteotsa degeneraalsimuse, sest siis pääseb valitsema vale järjestus oskustööline-talupoeg-haritlane. Alustatakse haritlaste hävitamisega, järgneb talupoegade hävitamine, loomulike seoste kadumise tõttu asenduvad oskustöölised moonakatega. Möödapääsmatu vajadus haritlaste järele sunnib neid kasvatama moonakatest. See pole aga võimalik.

Esimene moonakas oli sõdur, kes pidi korda ajama asja, mida töötegijad ei tahtnud teha. Moonakas on töötarbena inimene ja töötegemist eitava aateõpetuse pealesurumisel võib muuta terveid rahvaid moonakateks. Moonakad jagunevad tava-moonakateks (tegutsevad põhimõttel: mõisa kõis las lohiseb), hilismoonakateks (looduslike eelduste, teadmiste ja kogemuste poolest oma ametikohtadele sobimatud inimesed) ja terasmoonakateks (ekslike seisukohtade kangekaelsed rakendajad). Kõige rohkem moonakaid tekib siis, kui takistatakse aegunud ühiskonnakorra asendamist järgmisega (takistajateks on muidugi moonakad).

Käesoleval ajal on teada järgmised

ühiskonnakorrad: ürgorjus, teoorjus (päärisorjus, feodalism), omandiorjus (kapitalism), teabeorjus (infoühiskond), isikuorjus (sünnipäraste ja kasvatatud tarvete rahuldamine, sotsialism), ühisorjus (kommunism). Meie praeguste hädade peapõhjus on selles, et Venemaal pole pikka aega arvestatud ühiskonna arengu seaduspärasusi. Teoorjus oli aegunud juba XVIII sajandi lõpuks ja üksikud haritlased juhtisid sellele tähelepanu, kuid riiki juhtinud tava- ja hilismoonakad jätkasid endises vaimus. Balti kubermangudes taibati olukorra tõsidust varem kui mujal, seepärast on need alad ka praegu naaber-aladest arenenumad. Vaatamata päärisorjuse ametlikule kaotamisele püüti talumajanduse ehk omandiorjuse arengut igati takistada. Rahvusvaheliselt sai Venemaa aegunud ühiskonnakord tuntuks seoses Vene-Türgi sõjaga 1877. aastal, kui sõdurid ja halastajaõed ilmutasid vaprust, kuid vilets toitu, raskused laskemoona ja ravimitega näitasid, et riiki nende selja taga ei olnud. Õnneks või õnnetuseks oli Türgimaa ühiskonnakord nüüsimaa aegunud ja Venemaal ei muutunud järgmise kümne aastaga midagi. Et aga riik oli ummikteel, tegid haritlased ja terasmoonakad katset olukorda parandada. Haritlane Zamenhof pakkus (1887) rahvusvahelise suhtlemiskeelena esperantot. Selle vastuvõtmine koos üleminekuga teoorjuselt omandiorjusele oleks teinud Venemaast maailma ühe arenenuma riigi. Terasmoonakad aga pidasid lahenduseks tsaari tapmist (1881; 1887).

Kahjuks polnud Tsaari-Venemaal ka naabritelt midagi õppida, sest keiserlik Saksamaa ja keiserlik-kuninglik Austria-Ungari olid samuti vanas kinni. Hiinamaa ja Venemaa on sajandi jooksul ühtmoodi eiranud loomulikku arengut ja seega tabavad neid ühesugused hädad. Venemaa ainuke tark naaber oli Jaapan, kus mõisteti teoorjuselt omandiorjusele ülemineku paratamatust; praegusele hiilgavale majandusele pandi alus sada aastat tagasi. Venemaal hakati midagi taipama Vene-Jaapani sõjas, kuid siis oli juba hilja ja kümnend 1897—1907 lõppes Venemaale suurte vapustustega.

Kümnendil 1887—1897 võeti eeskujul terasmoonakatest ja sellega kuulutas Tsaari-Venemaa endale kolmekordse surmaotsuse ja määras riigi järgmiseks sajaks aastaks majandusummikusse. Alustati keelelise ja usundilise üksluisuse taotlusest, õeldes lahti riigi suurimast rikkusest: erinevuste paljususest. Teiseks takistati omandiorjusele üleminekut, mille tõttu mahajäämus arenevatest riikidest suurenes. Kolmandaks tekitati vajadus elukutseliste riigikukatajate järele. Et sada aastat tagasi ei etendanud talu-

pojad ja haritlased Tsaari-Venemaa ühiskondlikus elus erilist osa, siis olid töötajatest mõjukad ainult oskustöölised. Sõna oskustöölised on muidugi üldistus, sest oskustöölised on ka vabrikant ja kaupmees, kes alustasid töökojas ja kaupluses jooksupoisina. Kaubanduse ja tööstuse areng oli XIX sajandil vältimatu ja aegunud ühiskonnakord segas kõige rohkem vabrikante ja kaupmehi.

Majanduses on määrav isiku ja seltskonna vahet. Võimalikud on kaheksused riigid.

1. Riiki valitseb üks seltskond (erakond), teisi seltskondi ei tohi olla või nad peavad alluma esimesele seltskonnale; seejuures pole oluline, kas seltskonna esimest nimetatakse kuningaks, keisriks, sultaniks, presidendiks, esimeheks, peasekretäriks. . . Sellises riigis ei saa majandus varajasest omandiorjusest kõrgemale tõusta, tavaliselt ukerdatakse teoorjuses; sõdade ja muude suurte kampaaniate ajal kaldutakse ürgorjusse, sest väärtuseks on riik, inimene on väärtusetu.

2. Riiki juhivad üks seltskond (erakond). nii kaua, kuni teised seltskonnad on rahul. Sii kuuluvad ka need riigid, kus kuningat, keisrit, sultanit, presidenti. . . ei peeta riigi omanikuks. Sellise riigi majandus jõuab omandiorjust ja teabeorjust läbides isikuorjusse, sest väärtuseks on inimene, riik on väärtusetu.

Nagu esimene sõdur oli moonakas, on ka elukutseline riigikukataja moonakas, sõltuvalt isiklikest omadustest kas tava-, hilis- või terasmoonakas. Ükski töötarbega inimene ei hakka elukutseliseks riigikukatajaks, sest tema töö kukutab aegunud riigi varem või hiljem. Samuti teab iga töötaja, et vägivaldne pööre ei vii järgmise ühiskonnakorraneni, vaid ajas tagasi.

Moonaate aateõpetus eirab järjestust talupoeg-haritlane-oskustöölise. Sellise aateõpetuse mõttes välja mees, kes ise elas naise kulul, perekond vaevles alatiseks alatitluses, ja kui lastest keegi haigestus, siis ka suri. Ükski töötarbega inimene ei võta sellise mehe mõttevilja tõsiselt, töötarbega inimeste käes muutub see aga kohutavaks hävitusvahendiks.

Kümnendi 1897—1907 lõpul tutvus tulevase Eesti Vabariigi tulevane president ühe terasmoonakast elukutselise riigikukatajaga. See tutvus koos presidendi kalduvusega isikuvõimule ja terasmoonaklusele saab saatuslikuks Eesti Vabariigile kümnendil 1937—1947, kui sama terasmoonakas asub degeneraalsimuseks Euroopat jagama. Degeneraalsimuse säilitab presidendile elu, kuid eesti rahvale osaksaanud vintsutustest ei pääse ka tema.

Kümnendil 1907—1917 tunnistab Tsaari-Venemaa omandiorjusele ülemineku paratamatust, kuid on sellega hiljaks jäänud, kõige loomulikult olnuks seda teha kümnendil 1877—1887 või hiljemalt 1907—1907. Kolm aegunud riiki (keiserlik Saksamaa, keiserlik-kuninglik Austria-Ungari ja tsaristlik Venemaa) püüavad oma kõlbmatust varjata sõjaga. 1917. aasta küünlakuu pöördega püütakse Venemaad päästa isevalitsust ohvriks tuues.

Eestis osutatakse sellele ajajärgule ebaloomulikult vähe tähelepanu. Eesti iseisumisest on aga väga oluline Aleksandr Kerenski osa. Tema ajal moodustati eestlastega asustatud aladest Eestimaa, tekkisid rahvusväeosad. Suviti Eesti põhjarrannikul puhates oli ta tutvunud sinise olukorraga, tõelise haritlasena ta mõistis seda. Teoorjuslikul Venemaal jäi euroopalikult mõtlev Kerenski mõistetamatuks. Teda on püütud igati halvustada ja mõnitada, levitatud on kuuldusi tema põgenemisest salaja ja naiseriides. Need, kes olid temaga tol ajal koos, väidavad, et polnudki vaja põgeneda, vaid ära sõideti autos, oma teel ühtki punast kohtamata. Minejad mõistsid, et Venemaal pole demokraatiaga veel midagi peale hakata.

1917. aasta viinakuus haarasid võimu elukutselised riigikukatajad. Võimuhaaramine osutus lihtsaks, sest mitme erakonnaga riik polnud juurdunud, haritlastest koosnev Ajutine Valitsus teadis, et vägivaldne pööre viiks riigi arengus tagasi, mõtete erinevust tunnistades polnuks pööret vajagi, sest piisas valimistest. Raskused algasid pärast võimu haaramist. Uus võim arvas, et isikuorjus ei kasva välja omandiorjusest, vaid omandiorjus rikub rahva ära (õpetab tööd tegema), ja isikuorjusele võib üle minna kohe omandiorjust vahele jättes, tarvitseb vaid kõik isiklik ühistada. Kui ühistatud omand riigistada, saabub ühisorjus (kommunism). Järjestuse talupoeg-haritlane-oskustöölise asemel tunnistati jada oskustöölise-talupoeg-haritlane. Arvati, et kui haritlased ja talupojad vaimselt ja kehaliselt lähevad, ongi ihaldatud isikuorjus käes. Rahvuslikult oli riigikukatajate seltskond väga kirju, terasmoonaklikud mõtted aga kõigile lähedased. Järelikult arvati, et maailma suurimaks õnnetuses on rahvuslik ja keeleline erinevus ning suurim õnn on samasus ehk üks suur moonaklik rahvas.

Lenin oli ema poolt sakslane, tema emakeel oli saksa keel. (Lenini eluloolased toonitavad ema väljapaistvat osa laste kasvatamisel.) Seda ei kinnita mitte ainult Lenini märkused *Gut! Sehr gut!* loetu serval ja rahvusliku mütsi kandmine, vaid tema

enesesisenduse surmatõves *Weiter! Weiter!* *Weiter!* Surmatõves ei näidata võõrkeelte oskust. Paljudest Lenini kirjutistest on järeldatav tema keeleline ja rahvuslik kuuluvus. Seda näitavad ka vene keele kirjaviisi kiire muutmine (vana kirjaviis vastas vene keele omapärale paremini), nõukogude jõulude (algusega 24.12.) kehtestamine ja kavatsus vene keel üle viia ladina tähestikule. Kõik see tähendab vene õigeusu, slaavi tavade ja Bütsantsiga ajalooliste kreeka-katolike sidemete purustamist. Selline hoolimatus tavade suhtes (tavade tarve on rahvuse teine tunnus pärast töötartvet) on teinud seitsekümmend aastat halba paljudele rahvastele.

Kõik uue võimu seisukohad olid rahvale ammu teada. Võim ei teinudki neist saladust, sest neid seisukohti peeti ainuõigeaks ja inimkonnale õnnetoovaks. (Tuntud on hüüdlause: Raudse rusikaga tümitame inimkonna õnne!) Töötarbega ja töötarbena inimeste mõtteviis on ikka erinev; läti ja eesti moonakad olid uue võimu põhimõtete eest valmis surema. Kuid oh häda, kõik ääremaad ja mitmed venelaste alad ütlesid uuest võimust lahti. Kiiresti tuli teatavaks teha mitu varasemast erinevate seisukohtadega dekreeti ja deklaratsiooni. Neid dokumente aga ei usutud, sest neis väljendatud seisukohti aastaid juurutanud erakonnad olid keelustatud ja üldse tegutses uus võim oma vanade põhimõtete järgi.

Enne võimuhaaramist kavandatud Asutava Kogu valimised kujunesid enamlastele tõsiseks pettumuseks — tohtu suurel Venemaal ei võitnud nad üheski vallas. Esimesed vabad valimised aga jäidki viimasteks. Tuli kiiresti purustada vallaad, teha igasse valda mitu külanõukogu ja nende etteotsa suunata sõjaväest maatamehi. Hiljem liidetud aladel toimus seesama kümnendil 1947—1957. Terasmoonaklik kõrv ei talu sõnu «vald», «maakond», «kubermang» tänaseni.

Kerenski ja Ajutise Valitsuse ajal olid muulased rahul autonoomiaga, kõige helemale riigikorrale aga keerasid selja. Tuli asuda autonoomiateele. Esimestena said autonoomia volgasakslased. Ise nad ütlevad: veri on ikka paksem kui vesi. Neile tehti töökommun. Töökommunid tehti veel eestlastele ja karjalastele. Sakslased ja karjalased ei ole töökommuni kunagi autonoomsest oblastist kõrgemaks pidanud; ainult eestlastest moonakad leidsid, et töökommun on iseseisev riik, *Estljandskaja trudovaja kommuna* tõlgiti Eesti Tõõrahva Kommunaaks ja vaikiti sellest, et *Estljandskaja* tähendas endist Eestimaa kubermangu. Liivimaa

eestlastel polnud sellega midagi pistmist, nemad pidid kuuluma lätlaste hulka. Kokku pandi valgevenelased ja leedulased, väga palju rahvaid liideti Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Selliste liitmiste tagajärjed avalduvad tänapäevani. Välditi kohalikke nime-tusi — Eesti pidi olema Põhja-Balti, Karjala Olonets jne.

On üldiselt teada, et tekkisid iseseisvad riigid Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poola, keda N.Liit 1917—1927 ja 1927—1937 ei suutnud vallutada. Ei teata, et tekkisid veel Põhja-Ingeri ja Karjala. Põhja-Ingeri ei suutnud end sõjaliselt kaitsta ja allesjäänud osa ühines Soomega. Karjala Vabariik püsis kolm aastat. Ta jõudis välja anda mõne margi ja meiegi margikogujatel võib olla vapilooma, seisva karuga, marke. 1922. aasta näärikuus sai Karjala Vabariik Kiimasjärve lahingus sõjaliselt lüüa ja lakkas varsti olemast. Töökommunid olidki mõeldud vastukaaluks vabariikidele. Rahvusriike püüti igati halvustada, nimetades neid kodanlikeks vabariikideks. Et aga Karjala Vabariigis kodanlust polnudki, sõimati teda suur-talunike vabariigiks.

Samasugused sündmused leidsid aset ka Valgevenes, Ukrainas, Donimaal, Kaukaasias, Kesk-Aasias, Siberis ja Kaug-Idas. Kümneni keskpäigaks oli uus võim kõikjal jõudnud õigusetuse, viletsuse ja näljani. Sellepärast tegeldi kümnendi teisel poolel ja kümnendil 1927—1937 üsna tõsiselt rahvusküsimusega (muidugi terasmoonakliku mõtlemise piirides). Järgmistel kümnenditel saavutati jälle purustati.

1917—1927 hävitati peamiselt haritlasi (võistlevad moonakad hävitasid üksteist salamõrvadega), kuid nälja tõttu hukkus ka rohkesti talurahvast. Selle kümnendi nälg tuli majandusvõihklusest, kuid andis mõtte talurahvast näljaga hävitada ja seda ka kümnendil 1927—1937 tehti. Tol ajal hävitati ka juba üksikuid terasmoonakaid, endisi kaasvõitlejaid. Kümnendil 1937—1947 hävitati eelkõige haritlasi ja talupoegi, kuid ka rohkesti moonakaid, erilise hoolega hävitati läti, eesti, soome jt rahvusest internatsionaaliste, kes 1917—1927 olid andunud teeninud uut võimu, kuid polnud suutnud päritolumaades riike kukutada. Midagi muud nad teha ei osanud ja pidasid kinni omadele sobivaid ametikohti, pealegi võis tol ajal naaberriike vallutada ka nende abita. Kümnendil 1947—1957 hävitati vahet tegemata kõiki, sealhulgas neid, kes olid eelmisel kümnendil uut võimu teeninud.

Koos talurahva ja haritlaskonnaga hävitati rahvaid, mõningaid neist eriti sihilikult. Kõige vabam rahvas — kasakad — lakkas olemast juba kümnendil 1917—1927

(kümnendi algul oli neid 4,4 miljonit). Hävingu äärel olid mongolid, kelle riik oleks lahutanud keskvoimu Kaug-Idast. Ellujäänud mongolid nimetati ümber burjaatideks (algul burjaatmongoliteks). Asend tähtsal ühendusteel sai saatuslikuks ka valgevene rahvale — nende iseseisvus püsis ainult kuu aega. Kümnendil 1927—1937 korraldatud nälg oli suunatud eelkõige ukraina rahva vastu. Rahvaste hävitamine kümnendil 1937—1947 on üldiselt teada.

Kümnend 1947—1957 oli kahtlemise ajajärk, sest sellel kümnendil toimus järsk muutus relvastuses — lõhkepeade edasi-toimetamiseks ei kõlvanud enam kahurid, asemele tulid ohurid ja esimese tõelise ohuri lend N. Liidus toimus 1947. aastal. Laagri-saarestik (GULAGi arhipelaag), milleks kujundati riiki neli kümnendit (1917—1957), osutus kaasaegse relvastuse tootmiseks täiesti kõlbmatuks. Võimul olev terasmoonakas ei leidnud olukorrale lahendust, vihatud haritlastele ja talupoegadele järeleandmiste tegemine oleks aga olnud vastuolus tema põhimõtetega. Suurest murest ta haigestus 1949. aastal ja suri 1953. aasta algul. Uus terasmoonakas leidis hiilgava lahenduse laagri-saarestikule — GULAGi arhipelaag asendati järgmiseks neljaks kümnendiks (1957—1997) tšerjomuškite arhipelaagiga. Kümnendil 1977—1987 selgus jälle, et tšerjomuški elanik oli täiesti kõlbmatu kaasaegse relvastuse (teadusmahuka tööstuse) jaoks.

Põhimõtetest ei ole seejuures kunagi taganetud. Näiteks kümnendil 1957—1967 kaotati Karjalas rahvuskoolid, lõpetati emakeeõpetajate ettevalmistamine, hävitati rahvuskeelseid raamatuid. Samal kümnendil murti läti keel ja rahvas. Kümnendil 1967—1977 hävitati terves Liidus külasid. Kümnendisse 1977—1987 oli muuhulgas kavandatud lõpp eesti keelele ja rahvale. Ohvritele vaatamata pole isikuorjusse välja jõutud, ühisorjusse samuti mitte, kuigi kolm ühistamiskümnendit (1917—1947) ja riigistamiskümnendit (1947—1977) pidid 1977—1987 tooma kommunismi. Iga aasta kohta tuleb miljon hävitatud inimest ja üks hävitatud rahvas. Sellised on saavutused. Ülima agarusega on jälgitud kümnendi 1887—1897 põhimõtteid. Ainuke kõrvalekalle on 1907—1917, kui tehti katse tunnistada loomulikku arengut.

Inimkonna ajaloos ei teata ühtki juhtumit, kus rahvas oleks kadunud teisiti kui enesetapu teel, kuigi tavaliselt jääb mulje, nagu oleks teisiti. Kõik põhineb õige või vale valiku tegemisel. Viimase hoobi andis läti keelele ja rahvale pehmelik-võssilik *ljatuz*, eesti keelele ja rahvale

kebinlik-vainolik *jeestluz*; kõige selle kohutava eest, mis on osaks saanud ingerlastele, soomlastele, karjalastele, vepslastele, sai väga kõrge koha O. W. Kuusinen. Neljast vabariigist ühel — Leedul — on läinud kõige paremini, sest terasmoonakluse liiki — *ljeeduluzd* — pole kunagi olnud. Eestile nii omased sipsakad, jaanused, kelbergid... ei saaks Leedus oma ilgeid tegusid korda saata. Kõige selle tõttu on Leedu meist arengus kaks-kolm kümnendit ees.

Mis saab edasi? XX sajand on ennekõike terasmoonakluse sajand. Terasmoonakluse ohvritena langeb 150—200 miljonit inimest (täpset arvu ei selgu kunagi). Tapetutega on otseselt ja kaudselt seotud miljardid inimesed. Kõige raskemad aastad on sellel sajandil 1921 ja 1991; väga ohtlikud on 1920 ja 1990, 1922 ja 1992. Nendel aastatel tuleb teha valik, kas jätkata töötarbega või töötarbeta, kas rajada majandus toidu ja vee või tugevama tarbele, kas väärtuseks on inimene või riik. 1921. aastal valiti teine võimalus. (Esimese valikul oleks Teine ilmasõda ära jäänud. Stalin, Mussolini, Hitler jt oleksid jäänud tundmatuks.) Ometi näitas siis ning näitab ka 1991. aastal vaimne ja aineiline ummik, milline tee tuleks valida.

Et paranemislootused on tühised, tunnistab IME. Selline IME olu on edumeelne kümnendil 1787—1797, kümnendil 1887—1897 olu on ta keskpärane, kümnendil 1987—1997 on ta lihtsalt piinlik, korrares vanu põhimõttelisi vigu.

Need, kellele igapäevane julm elu on majanduse selgeks teinud, pole IME kunagi tõsiselt võtnud, vaid täiskasvanute mänguks pidanud. Ka käesoleval juhul poleks olnud vaja IME-le ühtki sõna pühendada, kui viimasel ajal ei kaasneks sellega nähtusi, mis võivad eesti rahvale saatuslikuks saada. Hilismoonaklikud eestlased ei võta arvesse, et enamusest meist elab terasmoonaklike *jeest-lazde* loodud laagri-saarestikus, kus igasugune raha kaotab oma väärtuse, võimalikud on ainult valerahad (fondid, limiidid, käsundid, tõendid, talongid, ostukaardid, maksekaardid ehk soodustused väljavalituile ja takistused põlatuile). Aga et me laagri-saarestikus elame, näitab see, et Eesti ilmastikus ja looduses ei saa suurimas korras linnas elada rohkem kui 150 000—200 000 inimest, maakonnakeskustes ei saa elada rohkem kui üks kümnendik maakonna elanikest (Põltsamaal, Jõgeval, Mustvees kokku seega 4—5 tuhat inimest). Ekslikud on ütlused: peseme aknad puhtaks, teeme vaateaknad korda, koristame linna ära... Laagri-saarestikku ei saa kunagi kordal! See on ära proovitud kaks kümnendit tagasi Lazdynaiga Vilniuses. Vaegmajanduse

tingimustes osutasid raskused niivõrd ebanimlikuks, et järgmisena valminud Karoliiniskes on sama ilmetu nagu Öismäe. Kaunas on suutnud korda panna ainult Laisvès aleja. Kuressaare on saanud enam-vähem korda osa kesklinnast ja pargist, rohkem saaks ta korda ainult siis, kui Kuressaares ja Orissaares kokku elaks üks kümnendik Saaremaa elanikest. Siin võiks peituda ka vastus neile, kes arvavad, et Eestis saaks loomuliku majandusega riikide kodanikelt raha kätte kõige kergemini Läänesaarestik — tarvitseb vaid ilusat loodust näidata. Loomuliku majandusega harjunud inimene külastab ainult loomuliku majandusega piirkondi. Aga loomuliku majanduse ajal elas Saaremaal 50 tuhat inimest, neist Kuressaares 4—5 tuhat, Orissaare erines tavalisest külast vaid mõne majaga. Hiiu- maal oli 20 tuhat elanikku, neist Kärklas 1,5—2 tuhat. Väide, et ka talumajandusega maades on tugevad talud nõrgad ära söönud, on siinjuures kohatu, sest Eestis algas kümnend 1947—1957 mõisamajandusega, mõisamajandus aga aegus kaks sajandit tagasi.

On neid, kes arvavad, et Kohtla-Järvel on vaja parandada kasvatustööd ja tõhustada korralvet. Tegelikult tuleb seal tegelda tööviljakusega. Selles linnas töötab tööline keskmiselt 2—4 tundi päevas, ebaloomulikult palju on mittetootvaid elanikke ja elanike paras arv Kohtla-Järvel on praegusest 3—10 korda väiksem (õige tegur selgub alles loomuliku majanduse ajal). Samasugused nugalilinnad on kõik vabariiklikud linnad. Neile, kes kardavad loomuliku majandust (sest siis tuleb tööle hakata) ja soovivad erimajanduspiirkonda, on kasulik tutvuda just Kohtla-Järvega, et selgeks saada, mida on erimajanduspiirkond andnud Eestile 45 aasta jooksul rahvusliku rikkuse (põlevkivi) raiskamiseks.

Loomulik majandus ei tee vahet rahvuste vahel, küll aga töötajate ja moonakate vahel. Miks pole üheski keeles omi sõnu mõistete «natsionalism», «šovinism», «internatsionalism», «separatism», «fašism», «stalinism». . . asemel? Aga sellepärast, et kõikidele rahvastele on hingelähedane loomulik areng ja sõnadega veiderdamist on vaja moonakatele kordasaadetud jälkuste varjamiseks, rahva petmiseks, üksteise mustamiseks. Praegu ollakse Eestis väga vaimustatud sõnast «migrant», kuid unustatakse, et enamik mitte-eestlasi on tegelikult pagulased, kes põgenesid leninlik-stalinliku terasmoonakluse eest, sest Eesti pääses kahest kõige koledamast kümnendist (nõrgalt töötajalik ja tugevalt moonaklik Eesti polekski neid üle elanud), ka kolmas kümnend

läks meile suhteliselt kergesti ja alles neljandal kümnendil purustati Eesti majandus, kuid samal ajal hakkas leninlik-stalinlik terasmoonaklus juba raugema.

Tuletades meelde Eesti Vabariiki, märkame üllatades, kui palju oli väljapaistvate inimeste seas mitte-eestlasi. Nende hulgas aga, kes püüdsid töötajate riigist teha moonakate riiki, olid ainult eestlased. Ka praegu on väga palju muulasi, kes on rohkem eestlased, kui me seda ise oleme, kuid keda me tõukame endast eemale vaegmajandusega venitades.

Kui praegu kehtestada Eesti kroon, siis esialgu on ta rublast tugevam (esmasel lühiajalise töövaimustuse tõttu), ummik saabub kümnendi lõpul, kümnendil 1997—2007 on ta juba rublast nõrgem, sest mõlemad põhinevad loodusrikkuse, au ja väärikuse mahaparseldamisel, kuid selle varud on neil erinevad. Alustada tuleb ebaloomuliku majandusega riikide raha teenimisest. Seda oskamata ei hakata kunagi teenima ka loomuliku majandusega riikide raha. Väide, et rubla pole vahetatav, ei ole õige. Juba 20 aastat tagasi juubelilaulupeol ütles üks väliseestlane: «Miks ma peaksin siin maksma 90 senti rubla eest, kui mu oma kodulinnas pakuvad Nõukogude esinduste töötajad 10 rubla dollari eest!» Õiget vahetussuhet tulebki tunnustada.

Tänu Stalinile saime mõistliku majanduse asemel tegelda seitse kümnendit ebamäärase sotsvõistlusega. Lenin nii järjekindlalt sotsvõistlusse ei uskunud. Lenin ei suutnud kaotada tööpuudust (aga seda oli lubatud juba enne võimuhaaramist), Stalin n-õ kaotas 1926—1931 tööpuuduse ja seega teise kümnendi keskepaigast tänaseni maksab põhimõte: kolm meest kahe mehe kohal ühe mehe palgaga. See põhimõte võimaldabki muuta kogu riigi laagrisaarestikuks. Laagrisaarestikus ei ole võimalik rahuldada inimese ühtki sünnipärast ja kasvatatud tarvet, seega isikuorjus polegi temas võimalik, kõrgeim mõeldav ühiskonnakord on teoorjus. Isikuorjuse ja ühisorjuse poole püüdlemine on väljendunud ainult selgitus- ja kihutus-töös. Tegelikult on isikuorjuse esimest tingimust — omandi isiklikustamist — kardetud ja igati välditud. Omandi ühistamist on aga käsitatud kui mõõduvat nähtust ja tegelikult on kogu aeg omandit riigistatud ehk juurutatud riigiorjust. Riigiorjus on aga teoorjuse kõige madalam aste — kogu riik on üks suur mõis.

Aastakümneid on loobitud sõnu «nõukogudevastane, sotsialismivastane, kommunismivastane» ja nendega on õigustatud üksteise hävitamist. Tegelikult on teoorjus

(feodalism), omandiorjus (kapitalism), teabeorjus (infoühiskond), isikuorjus (sotsialism) loomulik järgnevus, kus mitte midagi ei saa vahele jätta, ja hädad on tulnudki sellest, et seda on püütud teha, edasijõudmine on aga aeglustunud vahelejätmise tõttu. (Siiski ütlevad poolakad: kõige piinarikkam tee kapitalismilt kapitalismile on läbi sotsialismi.)

Kümnendil 1957—1967 arvati Iisraelis (Iisrael ja Jaapan ajastavad oma ettevõtmisi N.Liidu majanduskümnenditega), et maailma esimese riigina ollakse jõudmas kommunismi. 1967. aasta sõda paiskas majanduse tagasi, hilisemad araablaste rahu- tused on teinud jutud kommunismist mõtte- tuks. Praegu ei teata ühtki riiki olevat kommunismi jõudmas.

Olude sunnil on juudi rahvas teistest

varem kokku puutunud omandi-, teabe- ja isikuorjusega, kuid koos araabia rahvaga, kelle saatus on olnud teistsugune, ilmneb tal jällegi vajadus sõltumatuks arenguks. Sama olukord avaldub ka selles, et ühe- suguses ühiskonnakorras arenevad sakslased ja poolakad, ungarlased ja rumeenlased täiesti erinevalt. Erinevus on isegi sakslaste ja tšehhide, tšehhide ja slovakkide vahel. Kindlasse vaimsesse ja ainelisse ummikusse viib sloveenide ja makedoonlaste, leedulaste ja tšuktšide, laplaste ja turkmeenide samastamine.

Ajalugu on näidanud, et ei tohi kinni hoida sellest, mis on aegunud, ega saa juurutada seda, mille aeg pole veel saabunud.

Toimetuse märkus. Meie teadmata on autor ligikaudu samu mõttekäike avaldanud juba ka ajalehes «Kodumaa» nr 35, 5. sept. 1990 jj.

VALERIA RÄNIK

VENELASE ALAVÄÄRSUSKOMPLEKSIST JA SELLE MÕJUST EESTLASE ISELOOMULE

Olen 26-aastane. 17 aastat olen tundnud end eestlasena, neist kõigest 2 elanud Eestis. Tihti küsitakse minu käest: «Kes on ometi venelane? Millisena tundub eestlase olemus?»

Vaatan peeglist harva ega tunne eriti oma nägu, kuigi kujutan ette, milline ta peaks olema. Sama lugu on ka rahvusliku kuuluvusega. Mis puutub vene rahvusesse, siis selle hulgas olen elanud ligi 24 aastat, kuuluvust tundmata (õigem oleks kasutada terminit 'idiosünkraasia'), olen jälginud teda «kõrvalt» ja olen ehk võinud märgata midagi, mis ei «seest-» ega «väljastpoolt» vaatajale silma ei hakka.

*

Kõige mainimisväärsem on minu arvates see, et venelane kipub ennast alateadlikult petma, iseendale valetama. Ta kardab tõtt, kuigi sisimas võib seda teada. Venelane kardab olla ise. Selle vältimiseks ta joo, räägib valju häälega, laamendab, lülitab sisse maki või teleri ega pane neid ööpäevade kaupa kinni — et ainult mitte omaenese

olemusega hetkekski silmitsi jääda. Venelane kardab mõtlemajäämist. Seepärast keelab ta endale ja teistele väiksematki omaette- olekut ja omapära. Igaüks peab olema «nagu kõik», olgu siis kõik ühtviisi keskpärased, olgu kõigi elu ühtviisi vilets. Kõrvalekaldu- mist sellest printsiibist peetakse suurimaks patuks, «süüdlast» peetakse vaenlaseks ja mõistetakse *vsem mirom* hukka või püütakse ümber kasvatada. Milleks? — sellele küsi- musele ei oska venelane vastata, kuid ala- teadlikult on talle ometi selge: mis iganes soov või harjumus erineda viib erinevuseni ka mõtetes, ideoloogias, tekitab OMA ARVA- MUSE, mida venelane kardab kui kurat risti. OMA ARVAMUS hävitab ta maailma- mudelit, OMA ARVAMUSE viirus on vene- lasele eluohtlik, kuna sellesse nakatanuna hakkab ta nägema asju nii, nagu nad on, ja jõuab varsti ka oma rahva maailmapildi võlt- situse, vaimse saamatuse ja elumõttetuseni.

Üldiselt tundub, et ükski suurrahvas ei salli individuaalsust, vaid eelistab oleskle- mist ühtlaselt halli massina. Seevastu väi- ke rahva esindaja on enamasti juba lapsest saadik rohkem isiksus ja iseseisvalt mõtle- v ühiskonna liige. Ideaalseks riigiks suurrahvale

tundub olevat totalitaarne riik, kuna see võimaldab suurrahval elada teatud illusioonide maailmas, kaitseb neid illusioone purunemise eest.

Ajaloo moonutamise katseid leidub juba Novgorodi kroonikas «Povest vremennõh let» (12. saj), kus kirjeldatakse ühe novgorodlase retke «tšuudi nõia» juurde. Kroonika-kirjutaja paneb tšuudi suhu sellised sõnad, mida too kindlasti ei rääkinud ega võinudki rääkida, sest kõik tema «õeldu» polnud muud kui tolaeagsete Vene kirikuvõimude ideoloogia väljendus.

Venelane paneb end uskuma millessegi (olgu see jumal või nõukogude müüt) — tal on m u g a v a m uskuda kui ise mõelda — ja iseene veenmiseks selles, et t a t õ e s t i usub, peab ta kogu aeg ennast alandama ja piinama (olgu kohustuslik püstiseismine kirikuteenistuse ajal, põlvili palvetamine ja kummardused maani, laup vastu põrandat; kisserlus või midagi hoopis tänapäevast, mis on ometi sisult sama). Venelane tunneb rahuldust oma elu ohverdamisest ja märterlusest «idee nimel». Suurrahva moraali järgi ei tähenda ü h e inimese elu suurrahvale midagi. Lapsepõlveski panid mind hämmastama ühe revolutsioonigaegse laulu sõnad: võitleme nõukogude võimu eest ja kõik viimseni sureme selle nimel. Väikesele rahvale näib mõistlikum ellu jääda, kes muidu saaks idee ellu viia, kui kõik võitlejad surnud on? (Kas seda ideed t a s u s k i ellu viia, on teine küsimus.) Eesti Vabadussõja ajal teatavasti ei kästnud sõdida «viimse sõdurini», vaid tulla lahingust tagasi elusana ja koos vaenlase relvaga.

Alateadlikult tajudes kõike eelmainitud alaväärsuskompleksina, peab venelane kogu aeg tõestama iseendale oma tähtsust ja võimsust. Propaganda tasemel toimub massikultuuri «šedõövrite» loomine: «Ainult venelased oskavad rõõmust nutta. . . naerdes surma minna. . .» jne. Uudismaad, BAMid jm grandioossed projektid on venelasele eluliselt vajalikud. Nii ihkab iga alaväärsuskompleksi põdev indiviidki olla alati tähelepanu keskmes.

Venelane sisendab endasse maailmapäästmise missiooni. Venelane tunneb endal olevat õigust sekkuda kogu aeg teiste asjadesse, õpetada, parandada ja «ümber teha» kõiki teisi rahvaid.

Indiviidi tasemel väljendub see kas või nimede venepärastamises, kusjuures venepärastaja koguni solvub, kui teda palutakse häälendada õigesti. Kõige anekdootlikum mulle tuntud näide on pärit Tartust Lossi tänavast, mis ümbrikule kirjutatuna muutus *ul. im. Losseva*'ks.

Kuidas väljendub mainitud alaväärsuskompleks riigipoliitika tasemel, oleme kõik oma nahal piisavalt tunda saanud.

Venelane ei jäta teistele rahvastele (eriti väikestele) õigust olla millegipoolset targem või andekam kui tema oma rahvas. Vastasel korral püütakse need targemad-andekamad ära salastada. Vene kirjandust kujutatakse maailma suurimana. Üks minu tuttav Moskva kirjanik (Kirjanike Liidu juhatuse töötaja) küsis ükskord mu käest: «Kas teilgi on kirjandust?» ja üks teine tuttav, kirjanduse õpetajanna keskkoolist, küsis samuti: «Kas ka sinu rahval on mõnd mainimisväärt kirjanikku?» Hakkasin seletama, et kultuuri mõttes ei ole ükski väike rahvas suurrahvast väiksem, ja nägin, kuidas mu tuttavate näod muutusid kurvaks. Ja kui nad pidid veenduma, et näiteks Tammsaare ei ole tõesti vähem andekas kui näiteks Tolstoi, siis jäid mu tuttavad mitmeks nädalaks peaaegu depressiooni, nagu oleks Tammsaare võrreldavus Tolstoiga kuidagiviisi kahjustanud viimast. Tegelikult arvasid mu mõlemad tuttavad vene kultuuri ummikus olevat ega uskunud enam selle arengu perspektiivi ja küllap näis neile, et nüüd püüti neilt ära võtta ka minevik.

Moskva kirjanduselu jättis mulle masendava mulje. «Maailmakuulsa» vene kultuuriga pole ma seal trehvanud, kuigi otsisin hoolega selle jälgi. Juhatati küll mõnele hauale, sedagi söimuga. Moskva Kirjanike Maja seotus mul millegipärast nn Lenini Keha Säilitamise Instituudiga, mis koosnevat järgmistest osakondadest: 1. epidermilise kihi kaitse osakond, 2. epidermilise kihi kaitse osakond jne. Nii tundub olevat ka vene kultuuri minevikumüüdi säilitamise jaoks — balsameeritud kultuur balsameeritud riigis.

Venelane ei hakka kunagi norima, et ütleme, see isik pole puhastverd venelane või too isik ei ole üldsegi venelane, kuigi arvab end vene rahva sekka kuuluvat. See «normimine» on väikerahvaste privileeg. Oma suurushullustuses võtab suurrahvas heameelega enda sisse piiramatul hulgal kõik muulased, kes ainult nõustuksid ennast suurrahva liikmena ära «tembeldama». Nii pannaksegi muulaste lapsed kirja venelastena nende arvamust küsimata (16aastaselt) — «Vastu vaidlema hakka siis, kui täisealiseks saad!» — kui aga tullakse (18aastaselt) passirahvuse parandamist nõudma, siis saadakse vastus: «Rahvuse muutmist lubab Ülemnõukogu Presiidium, kuid me ei mäleta, et ta oleks sellist asja kellelegi lubanud.» Vene rahvas on huvitatud v a i d oma kasvamisest; vere, keele, kommete, mentaliteedi jm spetsiifika säilitamine teda ei huvita.

Alates Vene riigi tekkimisest (u 1000 a tagasi) on pidevalt alistatud ja assimileeritud praeguse Venemaa territooriumil elanud rahvaid, see ei tähenda muud kui vene rahva genofondi lõplikku «lahjendamist». Hävinud traditsioonide ja vaimsete väärtuste asemele on ideoloogiajuhid käskinud välja panna «inturistikult» äralabastatud matrjoškad, pastlad, kaelkoogud jm atribuudid, mis enamasti ammugi enam ei tähenda venelastele midagi. On selge, miks venelane ei hoiä oma maa loodust ega kultuuri. Et venelane omaenda ajaloolisi ega vaimseid väärtusi kalliks ei pea, ei mõista ta teistegi rahvaste püüdu säilitada ja kaitsta omi. Ometi teeb see venelase alateadlikult kadedaks, siit viha meiegi vastu. Vene rahvas on mitmekümneist rahvastest kokkusulanud konglomeraat, samasugune kogumõiste nagu nõukogude rahvas, olgugi et ajalooliselt palju vanem.

Juurtest ilma jäetud, on nn venelane migrandiks ka omal maal. Ja ega migrandi-probleem olegi Venemaal vähem terav kui meil: suurtesse linnadesse, mis olnud kunagi kultuurikoldeiks, on sisse rännanud tohtu mass harimatuid (et mitte öelda kirjaoskamatu) kolkaelanikke (see omamoodi lahendas ühe sotsialismi eesmärkidest: kaotada erinevus linna ja küla vahel; NB: jälle «erinevuse kaotamine»).

*

Et nõukogude võim on valitsenud Venemaal ikkagi 23 aasta võrra kauem kui Eestis, siis seal, kus venelane ei näe enam mingit viga, mäletab eestlane veel «vanu aegu» ja tunnistab inimõigusi piiravaks mõndagi, mida venelane on ammugi hakanud pidama loomulikuks. Ometi 50 aastat nõukogude võimu on jätnud ka eestlase olemusele oma jälje ning mõne asja, mida poleks tohtinud hakata enesestmõistetavaks pidama, oleme meiegi võtnud loomulikuks ega saa aru, mispärast meie ettevõtmised ei edene hästi. Ei ole vist mõtet pikemalt seletada, eks iga eestlane ise tea, mis need on: bürokraatlik venitamine, sõnadetegemine, vastutuse kartmine, laiskus, räpasus, hoolimatus, «peremehetunde puudumine». Arvan, et kadeduski, mida me rahvas kõige sagedamini endale inkrimineerib, on samuti välismõju. Poleks meie suurrahvastest naabrid seadnud meid teatud poliitilisse olukorda, poleks kadeduse tekkimiseks põhjust olnudki. Eriti üks asi on meie olemusse väga sügavalt juurdunud — *u m b u s a l d u s* selle sõna stalinlikus mõttes. Mujal maailmas tullakse inimesele lahkelt ja avalalt vastu ega oodata halba, ja alles siis, kui inimene näitab end

halvast küljest, pööratakse talle selg. Meil aga vaadatakse inimese peale altkulmu, jälgitakse tema käitumist kaua («valmis kaitseks»), ja alles siis, kui ollakse veendunud tema usaldusväärsuses, tehakse samm tema poole. Nii vene kui ka eesti rahvas näeb inimeses eelkõige potentsiaalset vaenlast, ja ega meie põlvkonna eluea jooksul sellest lahti ei saagi.

Tulnud elama Eestimaale, olin valmis ka selleks, et mul tuleb leppida viienda sordi isiku seisusega. Sest teadsin küll, et juba mitukümmend aastat peavad need eestlased, kel on olnud õnne sündida «õigele maale», lausa heaks tooniks mainida mõne ida poolt tulnud eestlase kohta: «Polegi Eestimaa eestlane!» Näib, et praegune Eestimaa eestlane jagab kodumaaga teatud vahekorras olevaid inimesi järgmiselt: I sordi isikud on kahtlemata lääneriikides elavad eestlased, neist pisut vähem lugupidamist väärt on kõik muud välismaalased, kolmandal kohal on Eestimaa eestlased, siis Eestimaa muulased (päris kadestusväärse seisundis on Eestimaal sündinud migrantide lapsed), ja alles viiendal kohal on liidueestlased (sealhulgas ka repatrieerunud).

On üsna levinud väide selle kohta, mis eristab soomlast eestlasest: soomlane on orjameelest vaba. Sellega on öeldud kõik, ja minugi poolt väljatoodud eestlase pahad omadused pärinevad (otse või kaudselt) orjameelsusest. Ometi mina defineeriksin asja teistmoodi. Orjameelsus on ka enesekindluse puudumisest tekkinud kas tahtlik või alateadlik püüd kõrvale hiilida asjadest, mis nõuavad otsustamis- ja vastutusvõimet, julgust, töötegemist, ettevõtlikkust. Võtku teised enda teha asjad, mis vajavad lahendamist, meie ei ole kompetentsed või võimelised vms, me parem teostame endale oma võimsust ja vabadust teineteise tagakiusamise ja alandamisega, seda me oskame paremini. Elame tasa ja targu, ootame ja loodame midagi, nagu oleks ees (võitlemiseks) veel palju aega, laseme end pöörata IME-usku, ja kui see müüt ennast ammendab, laseme end mõne uue müüdiga maha rahustada.

Ei tea, kuidas poliitikud, aga massid ei kujuta absoluutselt ette, mis vastasega meil tegemist. On olnud kogu aeg kuulda: küll me teeks (ütleks, julgeks), aga kui tankid tulevad? Eks me teeks siis samamoodi nagu «Talvesõja»-filmis, kui oleksime kavalamad: hiiliksime tagantpoolt ja topiksime puud roomikute vahele. Võtke seda allegooriana, kui tahate, kuid Soome sõdurid teadsid tankide nõrka külge.

ISEENNAST kardame rohkem kui okupatsioonivägesid, kardame oma võimetust vastu panna, võidelda, võita ja iseseisvalt

oma eluga toime tulla. Ju siis tuleb kõiki vigu ja äpardusi hakata enda omaks tunnistama.

Sellal aga kui marasmiimpeerium käriseb igast otsast ja meie kogume julgust, et ennast tema käest vabaks küsida, kogub seni maganud läänenaaber jõudu ja taasühendab kaks Saksamaad. Eks me ajalugu ole olnudki nii: üks nõrgeneb, teine tugevneb, ja meie totakas vesilinnuke muudkui rabeleb: nokk lahti — saba kinni, saba lahti — nokk kinni,

aga midagi sellest rabelemisest ära ei õpi. Pidutseme varsti oma totruse 800. aastapäeva, tegemata möödunust ühtegi tarka järeldust. Kas tõesti ei ole meil silmi märkamaks naabrite nõrku külgi ja kavalust pöörata neid oma kasuks?

Nii et ei jäägi muud üle kui juba aegsasti saksa keel käsile võtta ja hakata uurima sakslase alaväärsuskompleksi. Muidu ei märkagi enne, kui oleme sellegi omaks võtnud.

DIXI

REIN KRUS

Vene kirjanikuks ei sünnita

Eesti ühiskondliku mõtte tähelepanuväärsemaid kujusid on Ado Grenzstein. Nüüdne nõukogustunud eestlane ei ole reeglina Grenzsteini lugenud ja otsustab tema üle ainult kuulduste põhjal, paremal juhul tuntakse veel Friedebert Tuglase kirjatööd «Ado Grenzsteini lahkumine» (1926; oodata on uustrükki Tuglase «Kogutud teostes») ja sama mehe mälestusi Grenzsteinist, mis loovad üsna ebameeldiva inimese, pealegi jabura antisemiidi kuju. Just juudiküsimuse pärast tekkis Tuglasel Grenzsteiniga Pariisis tõsine tüli. Nüüdisaegseid vene kirjandusväljaandeid palju lugenuna ei saa ma jätta vihjamata, et Tuglase õige nimi oli teatavasti Mihkelson... Praegu on aga näiteks Tartus Juudi Kultuuri Seltsi sealse haru eesotsas Movše Michelson...

Võib-olla see seletab, miks nime vahetanud Tuglas antisemiit Grenzsteini vastu nii ebaõiglane on olnud. Muidugi oli Grenzstein hull. Kuid hull oli ka Juhan Liiv. Mõlemad olid geniaalsed. Ühest teeb Tuglas märtrimüüdi, Grenzsteini elu ja tegevuse võtab aga kokku lausega: «Tema saatuse oli traagiline, kuid selle traagika põhjusi tuleb otsida ikkagi tema enese isikus». Jajah, Liivi puhul on ikka kõik teised süüdi, Poola kuningas ise on puhas poiss, olude ohver, mis muud. Ilmselt pole päris juhuslik seegi, et uuel ärkamisajal astus mõne argliku sammu Grenzsteini rehabiliteerimise ja Tuglase erapoolikuse paljastamise suunas just ägerahvuslane Mart Laar (vt «Keel ja Kirjandus» 1984, nr 6; «Looming» 1986, nr 12).

Üks Grenzsteini geniaalne hullus oli paradoksaalne rahvusprogramm: saadagu venelasteks, jäädes eestlasteks. Tavamõistusele käsitamatu seisis Grenzsteini mõttemaailmas selle aate kõrval juudiotsimise paine. Nii leidis Grenzstein 200 tõendust selle kohta, et mees, keda praegu õigustatult eestluse ideaalkujuks peetakse — Jaan Tõnisson — oli juut.

Nõukogustunud inimesele, kes on harjunud ümber käima paljaste hinnangutega, pole kerge selgeks teha, et paljudel juhtudel on heaks võiks halvaks pidamine, poolt või vastu olemine jms üsna vähetähtis. Nii nagu eelkõige tahtmisest ja sõnaosavusest sõltub, kas kujutada Liivi kurja demonina või Grenzsteini eesti elu edendajana, nii on lõpuks üsna ükskõik, kas Grenzstein oli juudimeelne või juuditvastane. Huvitavam on tema erandlik intuitsiooniline sündinud seos ise — eestluse, venestuse ja juutluse ühendus.

Eestluse ja juutluse paljud ühisjooned on nüüd silmatorkavad. Egiptuse orjapäev tunnevad ka eestlased. Ja mille poolest erineb Eesti Vabariigi taastamise mõte Iisraeli riigi taasloomise aatest? Väga vähe juute oskab jidišit või ivriiti ja eestlastelgi käib emakeeleoskus kiiresti alla, olgugi et ammu enne Mati Hinti andis Grenzstein eesti keele solkimise ärahoidmiseks välja erivihu «Kauni keele kaitsemiseks» (1899). Vene natsid kaeblevad, et juudid on Venemaal hõivanud kõik soojad ja tähtsad kohad: elanike hulgas on juute paar protsenti, aga vene teadlaste, kunstnike, muusikute ja kirjanike hulgas mitukümmend protsenti. Enam-vähem sama mure on Eesti internatsidel: eesti muidusõjad muudkui laulavad ja tantsivad, kirjanikke ja ajakirjanikke on siin tohtu hulka, musta tööd aga peavad tegema muulased.

Mõistagi on rööpsus tinglik. Äravalitud rahvast ei saa siiski päris tõsiselt võrrelda ees-

ti tõuga, mida paljudest paremini on iseloomustanud Märt Laarman essees «Orirahvas» (1930). Kui veel mõttekiiruses ja tundekesuses võib tuhm ja tuim eestlane juudile lähemale jõuda, siis näiteks ühtehoidmisjõud jääb maarahvale võõraks.

Grenzsteini mõte, et Jaan Tõnisson, ideaal-eestlane, oli juut, tähendab tegelikult seda, et eestlase ideaal on juut. See ideaal on kättesaamatu nagu ideaal ikka, kuid selle poole peab püüdlema. Muide, Grenzsteini juudi-vaenu seletabki võib-olla see, et ta ei talunud kättesaamatuid ideaalateid. Parandamatu realistina korrutas ta juba ligi sada aastat tagasi sedasama, milleni tema pikatoimelised suguvennad poliitikapõllul nüüd jälle on jõudnud: «Uue aja politika kooli katusel lehvib ju lipp, mille pääle selgel sõnal on kirjutatud «Realpolitik», see on a s j a p o l i t i k, mitte a a t e p o l i t i k. Lapse eas, ja ka rahval on oma lapseiga, on aatelised mõtlenud nii armsad, et inimene täiel nooruse joovastusel ta rüppe tormab. Pärast, kui ta oma pääd juba küllalt puid vastu peksnud, läheb ta kainemaks. Ameeriklased võtavad Hawaii saare eneste ühisriigiks, sest et hoolega tehtud rehnungid näitavad, et tulud kulddest nii ja niipalju dollarit suuremad on. Kas Hawaii põiksilmad sellest kasu ehk kahju saavad, seda ei küsita. Vististe kaovad nad valgete eest hoopis ära; aga ka seegi ei tule rehnungisse. Asjad, mitte aated.» (A. Grenzstein. Lõppeksam nooreestlaste ja vanasakslaste keskel. Tartu, 1898, lk 10—11).

Juudi rahva kogemus annab eestlastele lootust. Ükskord, mõne aastatuhande pärast me saame oma riigi nagunii! Kui ma harjumatus ajaarvamises ei eksi, siis sündis Iisraeli riik uuesti aastal 5708 pärast maailma loomist (kristlased kasutavad aastanumbrit 1947). Lõppkokkuvõttes on Iisraeli taassünni üks tagajärg see, et praegu lahkuvad väga paljud juudid Venemaalt ja vene kultuurielus jäävad kohad tühjaks. Eestlastel on just praegu paras aeg need kohad hõivata. Ja eesti kirjanikul — nii aate- kui ka majandusmehel — on praegu kõige arukam hakata vene kirjanikuks.

Aateliselt on see kaheti oluline. Kõigepealt on lihtsalt rumal raiskamine, kui mitusada eesti kirjanikku aastast aastasse eestlastele eesti asja pähe ajab. Tähtsam on eesti asja muus keeles muulastele pähe ajada. Väiksele Eestile piisab kümnekonnast eesti kirjanikust, ülejäänute isamaaline kohus on hakata väliskirjanikuks. Teiseks nõuab rahvusaade, et eestlane peab saama parimast prima. Aga kõik eesti kirjanikud ei ole ühtmoodi head. Mina ei ole nii hea kirjanik kui Paul-Eerik Rummo või Hando Runnel, ja mõni eesti kirjanik on minust veel halvem. Miks peab

eestlane igasugust jama lugema? Lugegu Rummot ja Runnelit, sekka Tammsaaret, Liivi ja Grenzsteini. Jama jäägu muulastele. Kui see on aateline eesti jama, siis on sellest eesti asjale ikka kasu.

Muidugi oleks kõige toredam hakata mitte vene, vaid hoopis näiteks ameerika kirjanikuks. Ingliskeelne lugejaskond on eesti asja ajamisel vahest kõige olulisem, pealegi maksaks sel juhul dollarites. Paraku ei ole nõukogustunud eestlasest enamasti selle peale asja. Henno Rajandist võiks küll saada hea prantsuse või inglise kirjanik, aga tema arvatavasti ei viitsi, pealegi on targem hoida teda Eesti majapidamises tõlkija ja esseistina. Mihkel Mutt tuleks ehk kõne alla uusmeremaa kirjanikuna, mõni mees või naine soome kirjanikuna, aga see on ka enam-vähem kõik. Liiatigi on eeldustest ja tahtmisest vähe. Lääne turg on täis... Ja Lääne kirjandusegi on eestlasel lihtsam jõuda vene kirjanikuna. Kirjanduslugu teab selliseid eeskujundvaid näiteid nagu inglise keeles kirjutatud eestlasest vene kirjanik Ivan Narodny, samuti soome-vene kirjanikud Aleksander Sipelgas ja Kalle Kurg.

Viimane näide on vene kirjanikuks hakkamise seisukohast eriti hea. Tõsise isamaalaseks ei ole Kalle Kurg eestlastele ise kuigi palju kirjutatud, esinedes pigem vene ja soome trükisõnas, küll aga on ta ennastsalgavalt hoolt kandnud heade eesti kirjanike trükkitoimetamise eest. Vene kirjanikul on ühiskonnas eriline koht, kus tähtis pole kirjutamine, vaid kirjanik olemine. Juhmil soomeugrilasel on üldiselt raske taibata seda slaavi müstikat, kus ridagi avaldamata võib suure tähega Kirjanik olla nii tagakiusatud *underground*-luuletaja kui ka punase «Sojuzpissatelei SSSR» liikmepiletiga kirjaoskamatult funktsionäär. Aga üks elu õpetab uimasele eestlasele, et hundiseadustega kapitalimaailmas rabelemise asemel on viimane aeg vene kirjanikuks hakata. Neil eesti kirjanikel, kellele on punane pilet antud, pole üldse palju muret, objektiivselt olemegi kõik juba vene kirjanikud, asi seisab ainult subjektiivse hakkamise taga.

Majandusmehes eesti kirjaniku peaks mõtlema panema see, et varsti siinmail enam pikka pidu ei ole. Olgu Savisaare turumajandus või muulaste varimajandus, eesti kirjaniku jaoks kuivab paberi- ja rahaneri igal juhul kokku ja lobi jääb kehvemaks. Eestlane on niigi närune tõug, aga seda rüsellemist, mis siis molli ümber lahti läheb, on hoopis vastik ette kujutada.

Vene kirjanikul muret ei ole. Siberi taigat jätkub minu eluajal nii paberiks kui ka jõgedes määndamiseks. Majanduslik mõtlemine on kooskõlas aatlisega. Saagu turu-

majandava Eesti napp pornost ja sopast ülejääv paber hapra Doris Kareva õblukesele luulekogule, mina kulutan parem vene paberivaru ja lüpsan venelaste raha.

Läände sõitnud juutide poolt vabaks jäetud vene kirjaniku kohtade hõivamisel ei tohiks erilisi raskusi tekkida. Minule oli vene kirjanikuks hakkamine algul natuke väsitav, aga nüüd hakkab juba kosuma. Et vaeste nõukogustatud ja nõukogustunud venelaste kultuur praegu piirdub peamiselt kolmetäheliste sõnadega (isegi põhiline *four-letter word* on neil lühenenud ja kõlab nüüd *бля*), siis on isegi vene keelt vaevaliselt pursssival eestlasel hõlbus stiilimeistri ja erudiidina esineda. Orjastajat hoolikalt jälginud orjameelne eestlane trumpab ta ülevõetud omadustega alati üle. Moskva juhtoinas on alati olnud ingliske eesti punast tõugu sea kõrval. Olgu muu mõtlemisega kuidas on, aga seda on eestlane alati karme taipama, mida leivaandja temalt tahab. Pärisvene kirjanik ahas tab maailmavalus, vaevleb Venemaa saatuse pärast ja kirjutab kurat teab mis kokku, aga eestlane kirjutab kähku just sihukese loo, mida turul parasjagu vaja. Pärisvene kirjanik võib kukkuda jooma, rebib vihahoos käsikirja katki või tõmbab end oksa, aga kohusetruu eestlane on krapsti lepingujärgsel kuupäeval käsikirjaga kohal ja see läheb trükki enne kui ehtvenelase oma.

Nagu ennist mainitud, on eestlasel vene kirjanikuna võimalik end sisse süüa ka Läände, kus peab küll taluma Gorbi-vaimustuses täissõõnud molcuste õlalepatsutusi ja hüüdeid «Russ kaross! Mir-druzba!», see-eest aga saab tasku pista päris raha, ilma et peaks pikalt seletama, kui kaugel asub Estland Islandist. Kes aga vähese stabiilse sissetulekuga lepib, sellel on targem istuda Eestis, kus nii eestlased kui ka venelased hoiavad vene kirjanikku nagu sitta pilpa peal. Ei

minul, Kurel ega Papulovskil ei ole siin nii-pea veel leivamuret karta. Tulgu Savisaare või Kelami vabariik, aga vene kultuurautooomiat hoiavad mõlemad vati sees, et keegi, Jumala eest, ei präaksataks idaslaavi murrakus: «Eesti šovinistid* diskrimineerivad!» Ja kui Taevaisa tõesti peaks andma Eestile ehtsa kontinuiteedisuvereniteedi, siis eestlasest välisvene kirjanik on vene kirjanduses hoopis tehtud mees, nii et tuleb hakata tõsiselt mõtlema, kuidas oleks kõige otstarbekam Nobeli preemiat eesti asja heaks kuldada. Kui aga vene võim peaks tagasi tulema, siis läheb eesti kirjanikel igal juhul kehvemini kui vene omadel, selle eest me kallid suguvennad juba hoolitsevad.

Omakeelse põlgamine ja võõra kintsu kaapimine on eestlasel veres. Algupärase sopaka peale krimpsutab eestlane nina, pigem tõlgib ta «Mirabilia» või «Põneviku» sarja Julian Semjonovi punase propagandasopaka ja on siis õnnelik, kui saab selle eest oma raha letti laduda. Arukam on pidada eestlasest vene sopakirjanikke, siis ei lähe vähemalt raha hõimust välja. Naani ja Annust ei taha tõlp eestlane muidu avaldada, kui aga mõni nende lugu «Pravdas» ilmub, siis tõlgib ära ja veerib püüdlikult, keeleots suust väljas. Sõima ja laima teda vene keeles nii et vähe ei ole, eestlane tõlgib või refereerib kõik masohhistlikult ära ja maksab raha peale. Orirahvas jääb veel kauaks orirahvaks. Seni on hea olla vene kirjanik.

Venekeelsest käsikirjast tõlkinud Igor Bõk

* Autori kui vene kirjaniku käsituses ei määra rahva tõelist suurust rahvaarv, eestlased on suurrahvas ja venelased vähearenenud tähtsusetu rahvakild. Et šovinism on suurrahva ja natsionalism väikerahva rahvustunde avaldus, siis on õige rääkida eesti šovinismist ja vene natsionalismist, täpsemalt natsionaalsotsialismist ehk natsismist.

Tik.

PSÜHHOLOOGI PILK

MAIE KREEGIPUU
Manipuleerimise kiituseks

PSÜHHOLOOGI PILK võib ka kuri olla. Rahvasuu tavatseb kurjaks nimetada silmavaadet, mis kidumist toob. Kas ta seda nüüd just põhjustab, aga sisimas ju olemasoleva kidumise nähtavale toob küll. Sestap teda kardetaksegi.

Küsid psühholoogilt: «Milline ma olen?», loodetakse heale pilgule. Inimene ei taha kuulda, missugune ta on, vaid missugune ta tahab olla. Tagasiside valikulise vastuvõtu kohta on teooriaid ning praktikat. Inimese vastuvõtuvõimet arvestav psühholoog peab ka tõealtimale inimesele üht-teist ütlemata jätma. Pikapeale koguneb asju, millest keegi teada ei taha, nii palju,

et psühholoog ei ütle mitte seda, mis peab, vaid seda, mis tahab:

INIMESED VAJAVAD, ET NENDEGA MANIPULEERITAKS.

Sain selle välja öeldud, hakkas kergem. Massitribüün sobibki vaevavate tõdede väljaütlemiseks seetõttu, et annab kuulajale võimaluse mõelda sõnumit mitte omaenese, vaid naabri kohta käivaks. Kui nüüd samm edasi astuda ning kurja pilgu läbi kogu auditooriumi kui terviksobjekti näha, tekivad mõnesuguste asjade väljaütlemisega samad raskused mis üksiksobjektile sihitades. Kohe katsun selle sammu ka astuda ning väidan manipuleerimise kui inimtegevuse üldise vormi kohta, et see on üks õilis tegevus. Või vähemasti õilsam kui enamik tegevusi. Alustades lugu manipuleerimise kiituseks, tahan teha kõigepealt selgeks selle, mida ülistan.

MÕISTE MÄÄRATLUS. Manipuleeri-

mise all mõtlen ühistegevuse vormi, kus üks inimene kasutab teist oma eesmärkides, nii et see teine on vaid vahend ja nii et see teine seda ei tea. Mida ta just ei tea — et teda kasutatakse; et esimesel pole mitte need eesmärgid, mis ta laseb välja paista; et vahend-isiku enese eesmärgid hoopis saavutamata võivad jääda või tegevuse tulemused temale üllatuseks saada jne, jne — variante on palju. Mis aga ilmne: manipuleeritav on neist kahest see, kes teab vähem. Vahest polegi oluline kirja panna kogu konteksti, vaid minna edasi nende kahe määrava tunnuse vaatlusega. Manipuleerimise kui inimsuhete liigi määratlusele peaks järgnema tema

KOHA MÄÄRATLUS INIMSUHETE SÜSTEEMIS.

Kahele olulisele tunnusele saame üles ehitada kahemõõtmelise tabeli:

Kahe inimese eesmärgid

	langevad täiesti kokku	langevad osaliselt kokku	on vastandlikud
mõlemad on oma suhte laadist teadlikud	koostöö	kompromiss	üks loobub oma eesmärgist võitlus «PIITS või PRÄÄNIK»
vähemalt üks ei tea	?	M A N I P U L E E R I M I N E	

Nagu näeme, on otsustavaks tunnuseks oluline erinevus teadlikkuse tasemes — ehk teisiti öeldes: manipuleerimise eelduseks on manipuleeritava olemasolu. Inimesel, keda saab ära kasutada (kes võimaldab end ära kasutada), kes omaenese eesmärkide asemel entusiastlikult täidab kellegi teise eesmärgi, peavad olema mõned tunnused. Neid on kolm rühma.

Esiteks — inimene ei tunne iseennast /eneseteadvuse puudujääk/: ta ei tea, mis on tema eesmärgid /mida ta tegelikult tahab/ või kui teabki mitmeid eesmärgi, siis ei tea, missugune on nende struktuur /mis on peamine, mis kõrvalise tähtsusega; mida tahab kindlasti saavutada, millest oleks nõus ka loobuma; millist hinda mingi eesmärgi saavutamisele nõuab ja kas ta on valmis seda ka maksma ning kas olemasolevad sihid juhuslikult üksteist ei välista/.

Teiseks — manipuleeritava oluliseks tunnuseks võib olla see tõsiolu, et ta pole vaba. Vabadust mõistab psühholoog veidi teistmoodi kui poliitik — oluliseks peab ta

inimese tunnete, mõtete ja tegude sõltumist rohkem sisemistest kui välistest asjaoludest, tulenemist rohkem tema mina (*Ego*) eripärast kui keskkonnast. Vaimselt vabadusetu kõrgemad eesmärgid pole immanentsed, nad pole koguni kooskõlas tema enese eelmiste eesmärkidega, vaid keskkonna omadega ja seetõttu alatasa ning ettenähtamatus muutumises. Siia liitub ka väline kontrollkese. Kontrollkese on mõiste, mida on uurinud ja mõõdistanud Julian Rotter. Nimelt tajuvad inimesed väga erinevalt muutuste allikat — kus on kõige selle põhjus, mis isiku enda ja tema keskkonnaga toimub. Kas rool on inimese käes ja ta loovib ettevaatlikult karide ning keeriste vahelt läbi või määravad tema elu teised inimesed, saatus, juhus, kaasasündinud kehalised ning vaimsed omadused jne, jne. Üldiselt peetakse internaale õnnelikumaks /vähem neurootiliseks, rohkem tasakaalukaks/. Kobasa peab vajalikuks lisada veel kaks omadust — haaratuse oma tegevusse ja rõõmsa duellandivalmidusega suhtumise elu väljakutsetesse — ning kirjeldab

saadust kui «vintsket isiksust» — inimtüüpi, kes talub stressi keskmisest paremini. Teisalt on mitmed uurijad näidanud, et jätkuvad läbikukkumised ning ebameeldivas keskkonnas elamine põhjustab internaalsil depressiooni — ei saa ta ju vastutust kehva asjakäigu eest kuhugi veeretada.

Manipuleeritavaks sobib muidugi eksternaal. Toimib ju välise kontrollkeskmege isiku eluhoiak «minust ei sõltu midagi» iseenast-täideviiva prohvetusena. Oma elu eesmärkide ning põhjuste otsimine keskkonnast paneb nad joonduma teiste inimeste ning moesolevate ideoloogiate järele. Keskkonna miskitpidi moonutatud esitamine manipulatiivsel otstarbel ei ole raske.

Teisipidi — oma siseilma järgi joondujale on üpris keeruline selgeks teha, et ta ennast seni valesti on tajunud. Kuigi sedagi igapäevaelus üritatakse. Vanemate epistleid oma lastele teemal «mina tunnen sind ju paremini ja tean, mis sulle hea on» oleme kõik millalgi kuulnud. Psühholoogiahuvilisele lugejale pakub ehk äratundmisrõõmu ka juhtum kutsenõustaja praktikast. Töö tuli klassi, jaotas laiali Hollandi testi, V-küsimustikud jm instrumentaariumi. Õpilased asusid usinalt vastama, klassijuhataja sama usinalt pingiridade vahel kõndima nagu ikka kontrollitöö ajal. Emalik hoolitsus tegi psühholoogi valvaks ning ta jõudis kohale just ajal, et kuulda pealt õpetussõnu: «Sina küll ära kirjuta siia, et tahad saada asutuse juhiks. Mis juht sinust tuleb sinu käitumise ja õppeedukusega! Õige vastus on näe siin — tähtis on teha palju tööd.» Psühholoogi nõutakse seesugustesse mõjutamisolukordadesse sagedasti manipuleerimiseksperdik võisuisa täideviijaks. Ning muidugi õnnestuvad sedalaadi eksperimendid hõlpsamini eksternaali peal (kelle jaoks sisemised eesmärgid on nagunii vähetähtsad). Sagedasti kaldub siis kogu iseloomutüüp ekstravert-susesse — puudub huvi, harjumus ja oskus oma siseilma jälgida.

Kolmaski eripära on, mis inimese manipuleerijate meelevalda jätab — tema enesekontrolli puudulikkus. Isegi kui inimene teab oma eesmärgid ja kui need on tema minast tulenevad ning kooskõlalised, vajavad need teostamiseks mingit aega ning jõupingutust. Teatud juhuslikud impulsid ning emotsioonid tuleb maha suruda, tähtsusetud hetkesihid kõrvale jätta. Kui aga instinktid hõlpsasti vallanduvad, saab neid provotseerida — seega hetkeks purustada muidu teadvustet ja immanentne väärtushierarhia. Kujutlegem vaid hoolsat karjääriredeli ehitajat, keda salakaval konkurent provotseerib agressiivselt käituma just selle isiku vastu, kellest

edutamine sõltub. Kiusatusseviijaid tuntakse ka: elus ja raamatutes — alates Raamatute Raamatust — on Eksitaja üks lemmik- tegelasi.

Niipalju sellest, miks mõne inimesega manipuleerida SAAB. Nüüd sellest, miks temaga manipuleerima PEAB. Ennekõike sellepärast, et ta seda nõuab. Erich Fromm on esitanud tähelepanekud inimesest, kes põgeneb vabaduse eest, kuna ta on saanud üksnes vabaduse millestki ning, oskamata olla vaba millegi jaoks, ei suuda seda tühjust taluda. Et tänapäevaks on see käsitlus üldteada, häbeneb inimene avalikult, oma teadvuse nähes nõuda diktatuuri. Küll aga jätkab selle nõudmist tema alateadvus, veel salakavalamalt kui enne Frommi — tee mind mitte vabaks nii, et mina ise seda ei tea. Tänapäeva inimene ei igatse enam olla see, kes on orjuses, ta teab seda ning õhkab vabaduse järele. Tänapäeva inimese alateadvus igatseb inimesest teha seda, kes on orjuses, aga peab ennast vabaks. JA JUST SEDA ON MANIPULEERITAV! Ainuvõimalik tee saavutada seisund, kus arvan, et teen, mis ise tahan, aga samal ajal teen siiski seda, mis keegi teine mind minu teadmata tegema on pannud. See on vabadus ilma temaga loomulikult kaasaskäiva vastutusest. Sest kui peaks saabuma soovimatu lõpptulemus (sealhulgas manipuleerimise ilmsikstulek!), võib õhata: «Kust mina oleksin võinud seda ette arvata, et keegi on nii alatu ja minuga sedaviisi teeb!» Maailm on õhkaja poolel. Nii inimlike kui kohtulike seaduste järgi karistatakse inimest leebemini sellise teo eest, mille halbu tagajärgi ta ei osanud ette arvata. Ühiskondlik arvamus mõistab aga pikemata hukka inimese, kellest selgub, et mõnd ettevõtmist alustades on ta kaalutlenud ka võimalikke ebaõnnestumisi, sest «ta teadis küll, mis võib juhtuda, aga...» Ja vastupidi.

Nii oleme sattunud juba keerukamate suhete võrgustikku: sagedasti on manipuleeritav see, kes tegevuse esile kutsub. Kuidas seda tehakse, aitab mõista topeltside: peale kahe teadvuse vahelise suhte on olemas kahe alateadvuse vaheline. Ning teadvuse tasemel manipuleerijaks olev pool võib alateadvusliku suhte tasemel hoopis vastandrollis olla.

Kõrvalepõikena: alateadvuslik manipuleerimine, kus kumbki pool oma suhete laadist teadlik ei ole, tuleks tõesti taunitavaks nähtuseks lugeda. Et aga siinkohal manipuleerimise ülistamisele keskendunud oleme, jätkem kõrvale kõik erijuhud ja mingem edasi, esitades

MANIPULEERIMISE ÕILSAD KÜLJED. Neidki on kolm.

Esiteks peab «piitsa ja prääniku» puhul alistuja oma eesmärkidest täienisti loobuma. Manipuleerimise puhul saab ta neist mõne siiski realiseerida. Sest manipuleerimine kui oma eesmärkide esitamine teistele niisugusena, et need tema omadena tunduvad, saab tugineda ikka mõnele temal tõesti olemasolevale sihile.

Teiseks on edukaks manipuleerimiseks vaja objekti hoolikalt tundma õppida: mida ta tahab ja mida kardab; mida rohkem ja mida vähem; mida soovib kohe ja millega võib oodata. Ka tema poolt eelistet vahendid tuleb välja uurida ning temale meeldivad teguviisid — kas esitada üritust väikese, aga kindla tuluga riskivaba ettevõtmisena või närvikõdi armastaja jaoks rõhutada just ohurikkust ning võimalust end proovile panna. Ka pole huvituset, kas inimene on koostööarmastaja või üksitugeitseja ning veel tuhat pisiasja.

Teise tundmaõppimise puhul võib psühholoog tõdeda ühe üldseaduspära avaldumist: igasugune läbikäimine lähendab inimesi. Sümpaatia aluseks on tajutud sarnasus ning suhtlemise hulk. Erandeid nagu igal reeglil on aga siingi — tõsise sobimatuse korral antipaatia rohkemal suhtlemisel kasvab. Manipuleerimise käigus võib ilmsiks tulla, et ühiseid eesmärke on tõesti olemas. Suhtlus-situatsioonis tuleb ilmsiks veel üks seaduspära — mõju on alati kahesuunaline. Manipuleeritava eesmärkidesse süvenemine muudab manipuleerijagi eesmärke teise omadele sarnasemaks.

Kolmandaks, erinevalt psühhoteeraapiast, kasvatuses jms inimtegevuse valdkondadest kasutatakse inimest nii, nagu ta on. Ta kaotab küll aega ja jõudu, aga mitte isiksust. Teda ei sunnita oma eesmärkidest lahti ütlema. Inimene ei pea end teise maitse järgi ümber tegema. Manipuleerija rõhutab igati, et ta teist aktsepteerib, nii nagu too on, et teise eesmärgid, tegevused, isiksus jne on just need, mis on tarvis.

Muidugi tuleks ära märkida vastaspoolski —

MANIPULEERIMISE ALATUD KÜLJED.

Esiteks traditsiooniline etteheide — inimesesse suhtutakse kui asja. Põhimõtteliselt tuleb suhet subjekt-objekt inimestevahelistes suhetes muidugi vääramaks pidada. Aga tegelikkuses pole inimeste subjektsuse aste võrdne. Igaüks on poolel teel objektist subjektiks, asjast inimeseks ning mõned on sellel teel kaugemale jõudnud, st üks inimene on rohkem subjekt kui teine, kuigi me moraal seda tunnustada ei luba. Tegelikult ei ole inimesed võrdsed ühelgi alal, st ükskõik millise tunnuse alusel saab

inimesed reastada nii, et üks on teisest parem. Ainus, mida me tegema ei peaks, — reastama tunnuseid endid (et ühe tunnuse alusel tehtud reastus on teisest tähtsam või parem).

Teiseks, kuna manipuleeritav ei teadvusta ise oma eesmärkide hierarhiat, tormab ta lahendama manipuleerija eesmärki nr 1, mis on tema oma eesmärkide seas alles nr 10. Eesmärgid 1 kuni 9 jäävadki saavutamata, sest jõud ja aeg on teisele ära antud. Seegi alatus on väiksem, kui esmapilgul paistab. Sest puuduliku eneseteadvustusega inimeste eripära on sageli selles, et nad ise ühtki eesmärki täide ei vii ning samas kannatavad oma sihituse käes. (Alates lapse kurtmisest «igav on» kuni kõikidele kriisitalitustele tuttavate reedeõhtuste ja pühade-eelsete ahistusteni). Aga oma eesmärkidega inimene, kes teab, mis ta tahab, ja teebki, mis ta tahab, pole manipuleeritav parimagi manipuleerimismeistri käes.

Kolmandaks võib kahju sündida ka manipuleerija isiksusele. Pole täiesti kindel, kas teiste inimeste kohtlemine objektidena ei jäigasta maailmapilti. Ka saab sedaviisi liig suur jõud ja aeg manipuleerimise peale pandud (st antud manipuleeritavale!) ning iga inimese tegelik eesmärk nr 1, eneseaktualiseerimine, võib realiseerimata jääda.

Eelesitatud kokkuvõtteks tahaks deklareerida:

MANIPULEERIMINE ON EETILINE, kuna:

Esiteks ta ei kasuta sunnimeetodeid ega sea oma eesmärgiks inimese sisestruktuuri — isiksuse ega välise käitumise muutmist nagu jurisprudents, pedagoogika, psühhoteeraapia jms. Ühe vähesena inimtegevuse liikidest aktsepteerib ta inimese iseolemist.

Teiseks annab ta manipuleeritavale vabaduse illusiooni. See on mina-pilt vabast isiksusest. Mina-pildi mõju pole psühholoogiale teadmata — ei talita ju inimene mitte nii, nagu ta on, vaid nagu ta arvab end olevat. Enamgi veel — nagu ta arvab, et teised arvavad teda olevat. Ja nii kohandades end manipuleerijast loodud kuvandile, omandabki ta mõned võtted vaba inimese käitumisarzenalist, mis paradoksaalsel moel teevadki teda üha vabamaks. See peaks vabaduse Pygmalionides õigupoolest ohutunde tekitama.

Kolmandaks ta annab manipuleeritavale võimaluse küpsema isiksusega suhelda, kuna manipuleerida saab vaid küpsem isiksus ebaküpsemaga (ja mine tea, kas ta muid tegevusvorme saakski teisega koos arendada). Iga kontakti kahesuunalist mõju oleme juba

vaadelnud.

NB! ERANDINA ON MANIPULEERIMINE EBAEETILINE juhul, kui see takistab manipuleeritava küpsemist. Need on juhud, kus manipuleerija püüab oma objekti eesmärkide süsteemi jt parameetreid muutu-matuina hoida, takistab tema eneseteadvustamist ning murendab tema enesekontrolli ja toidab madalaid instinkte. Seda võiks nimetada manipuleerimiseks mitte kunsti, vaid käsitöö tasemel, mille kord äraõpitud võtteid võib lõputult mehhaaniliselt korrata. Vaid siis, kui manipuleeritav püsib arenguta, ei muutu temast kord teada-saadud info kasutuks, teda pole vaja üha enam ja enam edasi uurida. Selline manipuleerimine on primitiivsuse lihtne. Eel-õeldu võiksime ümber sõnastada ka nii, et **MANIPULEERIMINE ON EETILINE VAID SEDAVÖRD, KUIVÖRD TA ON ESTEETILINE.** Manipuleerimine, mida viiakse läbi kunstilise täiuse tasemel, on kaunis.

Esiteks, nagu loominguline tegevus, kuna ta objekti muutmise tõttu nõuab lõputut

süüvimist teise inimesse, nii nagu ta on ja kuidas tema läbikäimine teistega ka on, ning üha uute võtete leiutamist.

Teiseks, nagu iga tegevus, mida vallatakse pingutusvabalt, nii et tehnika peale ei pea mõtlema ning laitmatult omandet meetodilistes raamidest jääb ruumi improvisatsiooniks, enesegi jaoks ootamatuteks suuna-muutusteks.

LÜHIDASTI KÕIKE ÜLE ÜTELDES läheb manipuleerimine seda enam, mida täiuslikum ta on (esteetilisem ja eetilisem), üle mittemanipuleerimiseks, hävitades iseenast (eesmärkide erinevuse kahanedes hakkab manipuleeritavgi üha rohkem kasu saama) ning hävitades oma huumust — manipuleeritavaid (kes suhtluse käigus teadvustavad oma eesmärgi ning vabaduse mängimise käigus vabanevadki). Nii saab manipuleerimise madu omaenese sabaotsast kinni. Ja Galathea teatab Pygmalionile: «Meie ühine eesmärk nr 1, mis sa pakkusid, on saavutatud ja meie ühise eesmärgi nr 2 pakun nüüd välja mina.»

MEIE INTERVJU

VESTLUS LINNART MÄLLIGA

Olete eeskätt orientalist-budoloog ja tõenäoliselt vist ka budist. Alles viimasel ajal olete tuntuks saanud ühiskonnategelasena. Seejuures on Teie poliitilised seisukohavõtud vägagi radikaalsed. Raevukamalt kui keegi teine olete nõudnud ühiskonnaelu debolševiseerimist, kommunistide ja endiste kommunistide tagasitõmbumist patukahetsusse. Budismis teatavasti on tuntud Keskmise Tee ideaal, meelerahu ja loobumine äärmustest. Miks Te siis poliitikas tsentrist ei ole? Miks Te ei ühine näiteks Rahvarindega? Rahvarindelased ju väidavad, et nemad on tsentristid ja eri jõudude integreerijad.

Budismi Keskmise Tee ideaal ei puuduta poliitikat. See on üksikindiviidi tee nirvaanasse, vaimsele vabanemisele, ülimata teadvusseisundite kujundamisele endas. Ma arvan, et ei oleks õige, kui ma end nimetaksin budistiks. Ma ei taha olla mingisugune «-ist». Ma pean väärtuslikuks mitmesuguseid õpetusi ja religioone. Kuid loomulikult elukutse tõttu on budism mind kõige rohkem mõjutanud. Seepärast ei maksaks imestada, kui ma ka järgnevas intervjuus vaatlen nii mõndagi budistlikust vaate-

nurgast, ehkki ma võiksin teha seda ka mõnest teisest. . .

Kuigi budism on üldiselt Kesktee, näitab budismi ajalugu, et oma elu ühel või teisel etapil on üks või teine budist kasutanud küllalt radikaalseid ja isegi äärmuslikke vahendeid. Mitte ainult enda kallal, vaid ka teisi õpetades. (Küllap pean vist siiski siinkohal märkima, et vägivald küll ei käi budismiga kokku.) Ning loomulikult ei ole radikaalsus poliitikas üldse võõras isegi budismi pinnalt võrsunud poliitikutele. Ka mitte raevukus. . . Selle kohta võib budismi ajaloost kümneid näiteid tuua. Ise ma end küll ei pea raevukaks poliitikuks. Teha kommunistidele ja endistele kommunistidele ettepanek, et nad ei kandideeriks valitavatele ametikohtadele — mis raevu avaldusvorm see on? Ma isegi ei ole kutsunud nende poolt mitte hääletama. Olen alati arvanud ja isegi toonitanud, et too seltskond võiks eesti rahvast küllalt hästi teenida isegi üsna kõrgetel kohtadel, kuid siiski mitte võtmepositsioonidel. See nõuaks tõesti avalikku eelnevat patukahetsust, oma endiste tegude ja sõnade motiivide äraseletamist. Nad võivad küll väita, et nende mõtted ei vastanud sõnadele ja tegudele, kuid aastakümneid ja isegi vaid mõni aasta suudavad

neid lahus hoida ainult väga lõhestunud (seega vaimuhaiged) või paadunud küünilised või erakordselt omakasupüüdlikud inimesed. Ja isegi need võiksid psüühilistest häiretest pääseda vaid juhul, kui neil üks väga tähtis inimlik omadus täiesti puudub, nimelt südametunnistus. Kelle mõtted aga vastasid sõnadele ja tegudele — ausalt öelda, ma pean neist rohkem lugu. Kas avaldus mu seisukohavõtus mingi raev?

Ei vist. Kuid miks siiski patukahetsus? Miks avalik? Tundub, et see ei ole eestlasele loomupärane. Võiks isegi väita, et see on mõnes mõttes vägivald enda kallal.

Kui oma endiste pahategude kahetsemine on vägivald enda kallal, siis on asjad meiega küll väga halvad. Õnneks vist siiski on ka eestlased patukahetsuseks võimelised. Tunnen mitmeid kommuniste, kes on tõmbunud avalikust elust kõrvale ja kahetsevad sügavalt seda, mis nad on teinud (või rääkinud). Usun nende kahetsuse siirust, sest nad ei astu isegi praegu oma parteist välja.

Imelik mõttearendus, kuritegelikust organisatsioonist äraminek on ju ometi vajalik kas või selleks, et mitte jätta sellele võimalust oma tegevust uuesti alustada.

Mina pean jälle seda mõttekäiku imeilikuks. Kas on võimalik ausatest inimestest moodustada kuritegelikku organisatsiooni? Kuritegeliku organisatsiooni tekkimine on ikkagi võimalik vaid siis, kui selle moodustavad kurjategijad. Budismis on sellele väga ilus seletus termini «karma» abil. Varasemad teod nii eelmistes eludes kui ka praeguses elus (tegude all mõistetakse siin ka sõnu ja mõtteid) sünnitavad teatud hetkel ühesuguse meelelaadiga inimesi, kes tegutsevad ühes suunas. Kompartei olemasolu ja püsimine on saanud teoks vaid selle tõttu, et on olnud inimesi, kes seda on loonud ja kandnud.

Teie jutus paistab vastuolu. Äraminek tähendab ju edasikandmisest loobumist.

Oh ei! Praegu minnakse komparteiist ära seepärast, et partei on nõrk. Ära lähevad need, kes ei ole pattu kahetsenud. Järelikult kannavad nad oma kuritegeliku mentaliteedi edasi, viivad selle nendesse uutesse liikumistesse ja parteidesse, mida nad suure kiiruga loovad. Jah, ma austan neid kommuniste, kes praegu julgevad öelda, et nende süü partei kuritegudes on nii suur, et nad peavad oma koormat edasi kandma ja taluma selle eest võimalikke kannatusi ja muidugi võimust ilmajäämist, neid, kes ei püüa uue sildi all jälle võimu juurde trügida, neid, kes ütlevad, et lähen põhja koos oma parteiga ja ainult seda ma väärin! Muidugi enamik

EKPsse jäänutest nii ei mõtle, nemad loodavad uuesti võimu vana sildi all. Üksikud aga kahetsevad tõeliselt ja nemad, muide, püüdsid varasematel aegadel tõepoolest head teha.

Kas ei ole aga hoopis nii, et kõik või vähemalt enamik neist, kes kuulusid või kuuluvad EKPsse, püüdsid tegelikult head teha halvast mängust hoolimata?

Eks nad teinudki, kuid sealjuures tegid ka halba. Mitu meest, kes mind on represseerinud eri aegadel ja üksikest täiesti sõltumata, on öelnud, et kui nemad seda ei oleks teinud, siis mõni teine oleks selle palju hullemini teinud. Asi on selles, et patoloogilisi kurjategijaid on väga vähe. Tegelikultis on hea inimese ja halva inimese vahel vist üsna väike vahe: hea inimene teeb, ütleme, 90% head ja 10% halba, halb inimene aga 80% head ja 20% halba. Võibolla on vahe suurem, aga absoluutset erinevust ei ole — Jumala ees oleme kõik süüdi. Kuid see ei tähenda, nagu võiks asjast üle vaadata. Eriti poliitikas. Need sügavad seosed, mis panid ühe hulga inimesi kunagi EKPs koos tegutsema, need seosed on alles ja jäävad ilma patukahetsemiseta jõusse ning panevad needsamad inimesed kusagil mujal mõnes muus organisatsioonis neidsamu tegusid tegema. Väga lihtsalt võiks seda, mida rääkisin, kokku võtta kujundlikult: need 60ndate lõpu, 70ndate ja 80ndate aastate komsomolliidrite põlvkonnad, kes olid solvunud, et ei saanud kohe suure võimu juurde, püüdsid seda teha sildivahetamisega, värvimuutmisega. Sisu jäi ju aga samaks. Ja selles näen ma suurt ohtu meie rahva tulevikule.

Oht on tõesti olemas. Aga rahvas ju vabadel valimistel eelistab pahatihti ikka neid värvivahetajaid.

Ju siis rahvas väärrib oma valitsust. Kõlab rängalt, aga midagi pole teha. Ma ei usu, et 1940. a sündmustes on süüdi ainult okupatsioon. Midagi pidi viltu olema ka meis endis. Kust siis kasvasid välja niisugused mehed nagu J. Vares-Barbarus, J. Lauristin, N. Ruus, N. Andresen, H. Kruus ja väga paljud teised. See, et niisugused inimesed võisid meie oma rahva seast võrsuda, see, et mõnda neist ikka veel austatakse, näitab, et midagi on korrast ära. Ükski rahvas ei saavuta vabadust ainult võõraid vägivaldas süüdistades. Ja ühtegi rahvast pole tõelisele vabadusele juhtinud need, kes enne aitasid teda koos võõrvõimuga orjastada. Needsamad põlvkonnad, kellest enne rääkisin, püüavad nüüd rahvast lollitada. Neil on seda kerge teha, sest raadio, ajakirjandus ja televisioon on suures osas nende käes. Muidugi usub rahvas neid,

kes päev-päevalt televiisorite ekraanidelt neile vastu vaatavad. Ning, midagi pole öelda, nad on endale väga hea kaitse organiseerinud — otse ringkaitse ja ringkäenduse. Nii kui midagi neile vastukarva kusagil ilmub, järgneb otsekohe demagoogiline vasturünnak, ka selles on nad meistrid. Olen seda omalgi nahal tunda saanud. Nemad ise nimetavad seda poliitiliseks võitluseks, «reaalpoliitikaks».

Mis on aga Teie meelest reaalpoliitika?

Minu meelest mitte oma vaadete ja värvide pidev muutmine. Minu meelest on reaalpoliitika iseendaks jäämine, selle teostada püüdmine, mille eest on kogu aeg tegutsenud. See ei ole hetkepopulaarsuse püüdmine, iga hinna eest võimule trügmine, see on püüd oma ideaale teostada. Inimesed, kellel ideaalid tõepoolest olemas on, ei vaheta neid nagu aluspesu. Kõike muud ei nimetaks ma mitte reaalpoliitikaks, vaid olupoliitikaks. Ja see on kõige halvem, mis olla võib.

Olete korduvalt deklareerinud, et ei astu ühtegi parteisse, et jääte sõltumatuks. Aga ometi: missuguseid parteisid ja poliitikuid Te kõige rohkem hindate?

Neid, kes tegelevad reaalpoliitikaga selles tähenduses, kuidas mina seda mõistan. Parteidest meeldivad mulle ERSP, EKRE, mõlemad kristlik-demokraatlikud liikumised, hindan ka Maa-keskerakonna ja Liberaal-demokraatliku Partei mitmeid suundumusi. Poliitikutest hindan kõige rohkem neid, kes ka varasematel aegadel julgesid tõtt välja öelda ja selle eest kannatasid. Neid, kes on kogu aeg käinud sirge seljaga. Neid on palju ja enamikus on nad nimetatud parteides. Noorematest tunnen suurt sümpaatiat Kaido Kama vastu. Jääda ikka iseendaks ja esineda avaldusega siis, kui on teada, et seda veel ei mõisteta ja et see toob kaasa vaid populaarsuse languse, nii käituda suudavad vähesed. Kuid ometi vaid niisugused suudavad rahvas äratada tõsist järelemõtlemist. Mis puutub sirge seljaga käimisse, siis olen veendunud, et eesti rahvas on rasketes oludes püsima jäänud vaid seepärast, et meil on olnud palju sirgeid. Tean, et mitte kõik ei ole sellega nõus, tean arvamusi, mille kohaselt on eestlane püsima jäänud vaid vingerdamisuskusega, kuid siiski: mis saatusel valisid vingerdajad ja kõverad varem? Kadakasaksa või pajuvenelase tee. Võimaluse, mis pakkus rohkem omakasu ja vähem rahvakasu. Kuidas aga rahvas vingerdajatesse suhtus? Tuletagem meelde rahvalaulu küsimust: kes on põrgus kõige ees? Ma siiski usun, et hoolimata kõigest ja vaatamata kõverate ponnistustele kõiki kõveraks teha, on eesti rahvas üldiselt

sirge, kuigi ta seda võibolla ei julge alati välja näidata.

Veel mõned aastad tagasi olite ebalajaalsuse tõttu n-ö siseemigrant, töötasite palju, elasite tagasitõmbunult ja vaeselt. Vahepeal tagandati Teid isegi ülikooli õppejõu kohalt. Nüüd on tulnud positsioon ja tunnustus: olete TÜ ajaloo ja semiootika laboratooriumi juhataja, EAO president ja Eesti Komitee liige. On aga tulnud ka palju organisatoorset tööd, ega vist teaduse jaoks eriti aega jäägi. Mis on Teie elus sellega seoses muutunud? Ehk võrdleksite oma tollast ja nüüdset tegevust. Kas nn stagnaajal oli ka teatud eeliseid?

Nii paradoksaalne, kui see ka ei ole: oli küll. Kõigepealt muidugi see, et ehkki ma ametlikul teadlase kohal ei töötanud, jäi teadustööks palju rohkem aega kui praegu. Kuigi seda tööd püüti takistada, oli siiski küllalt palju sõpru, kes ühel või teisel moel toetasid: saatsid kirjandust, kutsusid esinema, abistasid tööde trükkimisel. Ning teine eelis tulenebki eelöeldust: siis oli selge, kes on kes. Teadsin, keda võib usaldada ja keda mitte. Muidugi ei ihka ma seda aega tagasi, kuigi jah, nähes, kellena end praegu näitavad endised truualamlikud käsitäitjad, represseerijad, personaalküsimuste arutajad, ideoloogilise valvuse eest võitlejad, ärakeelajad, lahtilaskjad, pealekaebajad ja kõik need teised, tuleb küll tahtmine näha, kuidas need värvivahetajad ennast uuesti punaseks võõpama hakkavad, kui endine aeg tagasi tuleks. Hakkaksid küll, selles ma ei kahtle! Sest neil ei ole ideaale, neid huvitab ainult hea elu. Kõige kurvem, et nad peavad teisi endasuguseks. Olen kuulnud küsimust, mille poolest siis Lagle Parek või Enn Tarto paremad olid? Oo jaal! Niisugusele küsimusele ei ole küll mõtet vastata, selles küsimuses peitub ju selgelt küsija nõmedus. Vasta, mida tahad, ta ei saa ikka aru.

Peale nn suure poliitika on veel kultuuri-, haridus- ja teaduspoliitika. Kindlasti on Teil oma seisukoht nendegi osas. Milline?

Muidugi. Arvan, et valitsus peab kultuuri jätma rahule ja mitte püüdma seda mingi poliitikaga «juhtida», st segada. Ma ei usu, et kunagi tuleb valitsus, kes kultuuri täienisti mõistaks. Kultuur saab olla ainult isearenev süsteem. Muidugi vajab kultuur toetust, eelkõige materiaalselt toetust, kuid kes on kompetentne seda andma? Kes suudab vältida uut korrupsiooni, mis on juba algamas või, õigemini, mis on vana loogiline jätk? Ma ei tea seda, sest see kõik sõltub sündmuste edasisest käigust.

Viimasel ajal on väidetud, et meil puudub põhjalik kultuuri kontseptsioon. Arvatakse,

et kui see on kord välja töötatud ja paika pandud, saab paljusid probleeme lahendada hakata. Mida Teie sellest arvate?

Arvan, et mingit kultuurikontseptsiooni ei ole vaja, eriti praegu, mil midagi ei ole veel selge. Toetada tuleb andekaid inimesi, ükskõik, millega nad ka ei tegeleks. Endistest karjeristidest tuleb aga otsustavalt vabaneda. Need, kes on tõusnud tänu kultuurivälisele teguritele, peaksid sama teed mööda ka alla langema. See jutt puudutab eelkõige humanitaarteadusi ja kultuuri juhtimisega tegelevat 'seltskonda, vähem muid. Kuid hoiduda tuleks ka uuskarjeristidest, neid ilmub nagu seemni pärast vihma, aga see olgu kunagi tulevikus jutt omaette.

Selle peale tahaks küsida: mida teeksite, kui oleksite Eesti Teaduste Akadeemia president?

Saadaksin Teaduste Akadeemia laiali. Miks? Sest see on stalinlik akadeemia, mis moodustati stalinismi hülgeaegadel. Akadeemikute algkontingent kujunes välja Stalini ajal, hiljem valisid nad juurde endasuguseid. Reaalteadustes võibolla ei anna see end nii tunda kui humanitaarteadustes. Aga akadeemia loomisel tehti ka muid kuritegusid, mida võib kokku võtta ühe fraasiga: Tartu vaimu hävitamine. Pean silmas humanitaarinstituutide koondamist Tallinna, võimu valvsu silma alla. Nii et akadeemikute kogu saadaksin laiali, uuele võiks aluse panna näiteks Teadlaste Liit. Instituudid tuleks ühendada ülikoolidega, humanitaarinstituudid kindlasti Tartu Ülikooliga.

Kuid mida Te teeksite, kui oleksite Eesti haridusminister?

Lõpetaksin unifitseeritud haridussüsteemi, usaldaksin ka selle isereguleerimise hoolde. Tervitaksin kõiki uusi ideid ja püüaksin aidata neid rakendada. Kuid nendesse ametitesse, mille kohta Te küsimusi esitasite, ma küll ei kavatse astuda. Olen ju üldse sattunud poliitikasse juhuslikult ja kavatsen sellest lõpuks ka lahkuda.

Miks ja millal?

Sest poliitika ei ole minu õige elukutse. Veel enam, ta takistab mul tegelda oma elukutsega. Millal? Siis, kui võimal on need, keda toetan. Ma ei tea, millal see täpselt juhtub, kuid see peab juhtuma, nagu see on juhtunud või kohe-kohe juhtumas enamikus endistes sotsmaades. Muidu ootab meid paremal juhul Rumeenia tee. See oleks aga minu arvates veel hullem kui praeguse olukorra säilimine. Miks? Sest minu meelest on oma pätt hullem kui võõras pätt. Oht on aga tõepoolest olemas.

Nüüd aga tuleksime Teie elukutse ja

sellega seotud probleemide juurde. Miks on Eestis vaja tunda Idamaid?

Kas või selleks, et kasvatada haritud inimesi. Üsna varsti saabub XXI sajand ja selle sajandi algus on hoopis teine, kui oli XX sajandi algus. Kuid juba siis teati enamikus Euroopa maades Idamaadest palju rohkem kui meil siin praegu. Sõja-järgsetel aastatel on Idamaade uurimist meil siin tihtilugu «kõrgemalseisvate orgaanite» poolt vaadeldud otsekui mingit kuritegu. Ma ei suuda selle põhjustest tänini aru saada, kuid fakt on see, et ülikoolis õppimisest peale on KGB valvas silm mind jälginud ja tihti ka represseerinud. Kellele või millele sellest kasu oli, ma ei tea. Loodetavasti tulevikus teevad teadusajaloolased selle kindlaks. Ühelt poolt selline jälgimine muidugi masendas, teiselt poolt aga tegi isegi nalja ja julgustas, sest näitas, et tegelen õige asjaga. Selle tõttu, et ma nagunii tagakiusatud olin, ei lasknud nn «40 kirja» autorid mul sellele alla kirjutada. Praegu, muide, on mul hea meel, et mu allkiri seal puudub.

Miks?

Sest liiga suur protsent allkirjutanutest ütles pärast end sellest lahti või murdus või tegi inetuid avaldusi. Paneb imestama, et praegu püütakse neist teha otseku riivuskangelasi. Järelikult on meil kangelaslikkusega üldse kehvad lood. Olen mõelnud, milline võiks olla meie aja kangelane mingis tulevikuroomaanis, kui kõik läheb edasi Rahvarinde plaanide järgi. Tõenäoliselt koolipõlves usin pioneer, siis ÖMi aktivist, siis keskkooli komsomolisekretär, siis ülikooli komsomolikomitee liige või ka sekretär, edasi EÜE rühmakomandöri, siis noor parteiliige, siis kusagil komsomoli rajoonikomitee sekretär jne, jne. ... kuni lõpuks päästab ta eesti rahva nii hirmsatest vaenlastest kui ka ERSP ja Eesti Kongressi anti-kangelastest. Igal juhul niisuguse kangelase pilti praegu tasapisi luuakse ja tehakse seda üsna kindla sihiga. Siiski tahaks loota, et eesti rahvas saab aru, et sellisel elukäigul ei ole kangelaslikkusega midagi pistmist.

Ka «Vikerkaar» loodab, et niisuguse kangelastüübi loomine lõplikult ei õnnestu. Kuid tulgem tagasi Teie elukutsega seotud probleemide juurde. Miks ikka on Eestis vaja tunda Idamaid?

Ma juba vastasin: selleks et kasvatada tõeliselt haritud inimesi. Tänapäeva maailmas ei ole inimene haritud, kui ei tunne vähemalt natuke kõigist kõrgkultuuridest ja kõigist neist olulistest seostest, tänu millele nüüdisttsivilisatsioon on üldse teoks saanud. Meil ollakse ikka veel lihtsameelses arvamuses, nagu oleks see tekkinud

vaid Lääne-Euroopas ja ainult sealsete saavutuste tulemusena. Tants sõnaga «euroopalik» tundub üsna naeruväärne, sest vähemalt pooled neist asjust või nähtustest, mida meil euroopalikeks peetakse või nimetatakse, ei ole üldse Euroopa päritolu. Olen kohanud isegi artikleid, kus Jaapan paigutatakse Lääne riikide perre. *O sancta simplicitas!* Ikka veel ei saada aru sellest, et Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika kõrvale on kujunemas uus kõrgtehnoloogia regioon Kaug-Ida näol. Veel enam: Euroopa on sellest tehnika vallas ees olnud vaid viimased kaks-kolm sajandit, enne seda aga domineeris pikka aega Kaug-Ida ja eriti Hiina. Mis on paar sajandit maailma ajaloos? Mitte midagi. Väga võimalik, et paar tuhat aastat hiljem kirjutav ajaloolane näeb Euroopa paari sajandi pikkuses domineerimises vaid juhuslikku kõrvalekallet ajaloo põhisuunast. On kuidas on, kuid Kaug-Ida ja teistegi Aasia maade tõus sunnib meid tõsiselt mõtlema sidemetele nende maadega. Loodan, et küsimusele on ammandavalt vastatud.

Jah. Kuid Teie teadustegevus on olnud tihedalt seotud ka Tartu—Moskva semiootikakoolkonnaga. Mida arvate selle perspektiividest? Kas sellel on veel tulevikku?

Jah ja ei. Jah selles mõttes, et see koolkond on semiootikale väga palju andnud, mis veel pikka aega avaldab selle teaduse arengule mõju. Ei selles mõttes, et üritusele, mis sellele koolkonnale aluse pani ja pikka aega koos hoidis, on vist küll lõpp tulnud. Pean silmas kuulsaid Kääriku suvekoole, millest viimane toimus neli aastat tagasi ja enne seda eelmine 1974. a. Vahepealse seisaku põhjustas muidugi jälle too arusaamatute tegutsemismotiividega asutus, kuid nüüd ei paista kusagilt tulema selle ürituse uut organiseerijat. Koolkonnale alusepanijad on juba vanad või küllaltki eakad, nende õpilased aga läinud eri suundades. Semiootika kui teadus aga õitseb, eriti teistes maades, ja Tartu—Moskva koolkonda hinnatakse praeguseni kõrgelt.

Kuid mis suunas ise oma semiootiliste uuringutega liigute?

Mind huvitavad juba mõnda aega teaduse ja teksti vahelised seosed. Õigmini juba üsna ammu juhtisid budoloogilised uuringud mu selle problemaatika juurde, kuid alles mõne aasta eest võtsin asja tõsiselt käsile.

Olemegi jõudnud budoloogia probleemide juurde. Missugused on selle teaduse perspektiivid nii maailmas kui ka meil siin?

Mujal on väga head. Olen selles veendunud nii kirjanduse jälgimise kui ka oma

reiside põhjal. Viini Ülikoolis näiteks (mis peaks tavamõistuse seisukohalt Austrial tegemist olema budismi uurimisega?) tegutseb tibetoloogia ja budoloogia instituut, mille varustatus kirjanduse ja muude vahenditega on suurepärane. Meilgi on perspektiivid head, kuid teises mõttes. Nimelt tudengid on meil mõtlemisvõimelisemad, nad tunnevad rohkem erinevaid uurimismeetodeid ja moodsaid teooriaid. Lõpuks ma ka usun, et iga liiki ülemusedki hakkavad peagi mõistma orientalistika vajadust eesti kultuurile ja Eestile üldse. Budoloogia on aga teatavasti distsipliin, mis puudutab väga suurt osa Idamaadest, omasugune integraalne orientalistika.

Olete sageli kasutanud väljendit «külamüstika». Mida see tähendab? Mis vahe on orientalistil-semiootikul ja külamüstikul?

Kõige suurem vahe on see, et orientalist-semiootik ei ole enesekindel ja kahtleb kõiges, välja arvatud allikad, külamüstik on aga väga enesekindel ja veendunud, et just selles, mis tema kätte on sattunud, peitub tõde. Orientalist õpib keeli, külamüstik loeb juhusliku valiku järgi. Orientalist uurib originaaltekste, külamüstik arvab, et tekstidel pole üldse tähtsust, oluline on nn mediteerimine ja niisama olesklemine. Arvan, et tark lugeja suudab ise seda loetelu jätkata.

Kas külamüstiku mentaliteet tuleb ka muudes eluvaldkondades ette?

Agas muidugi. Kuid kõigepealt ma teeksin väikese täpsustuse. Külamüstik ei ole sugugi seotud ainult külaga, neid võib ka linnas esineda, kuid seal kannavad nad «salongimüstiku» nime. Need on veel enesekindlamad. Muudes eluvaldkondades kannab seda tüüpi isik ebaprofessionaali või asjaarmastaja nime. Järelikult on ka külamüstikud isenesest küllaltki sümptaatsed ja vajalikud inimesed. Pealegi on neil alati võimalus professionaaliiks saada. Selleks on vaja vaid mõnevõrra oma eelarvamustest lahti saada.

Meie professionaalsed orientalistid ja küllap ka osa mitteprofessionaalseid orientaliste on koondunud Eesti Akadeemilisse Orientaalseltsi. Mis probleeme on selle arengus viimasel ajal esile kerkinud?

Probleeme on palju, häid ja halbu. Seltsi tegevus annab ühelt poolt võimaluse orientalistikale arendada laiahaardelisemalt, kui seda riiklikes asutustes tehakse. Teiselt poolt nõuab aga selline tegevus küllalt palju energiat, mida aga kahjuks kaugeitki kõigil Seltsi liikmetel ei näi Seltsi tarvis jätkuvat. Ning muidugi ka rahaprobleemid. Seda peame ise muretsema, sest riik ei anna meile kopikatki. Ega me seda ootagi,

kuid meie kohal ripub pidevalt oht, et meid makustatakse 35% tulumaksuga. Mõelge vaid: humanitaarselts, kultuuriasutus ja 35% tulust maksudeks! Õigustuse selleks andvat mingi stalinistlik 40 aasta vanune seadus. Tahaks loota, et me praegused seadusandjad vähemalt selles valdkonnas otsustavalt stalinismist lahti õelda suudavad. Oleks ju loomulik, kui kultuuriasutused, isegi kui ei saa dotatsiooni, siis vähemalt vabastatakse maksudest. Muidu läheb töö edukalt, toimuvad konverentsid, antakse välja «Sõnumitoojad», võetakse vastu külalisi, käiakse ise mujal esinemas ja tehakse palju muud, mis üht tõelist seltsi iseloomustab. Nimetus «akadeemiline» muidugi piirab Seltsi liikmeskonda: meil on tõepoolest põhiliselt professionaalid ja asjaarmastajatest vaid need, kes äratavad lootust, et neist kunagi professionaalid saavad.

Nüüd aga lubage esitada veel mõned küsimused siit-sealt! Meie ajakirjanduses on väidetud, nagu poleks parteivahetamises midagi erilist, sest seda tehakse ka mujal ja tehti ka eesti ajal. Mida Teie sellest arvate?

Arvan, et kompartei oli kuritegelik organisatsioon ning sellesse astumist ei saa samastada ükskõik mis parteisse astumisega. See oli ja on enda vabatahtlik sidumine kõigi, nii endiste, praeguste kui ka uute kuritegudega, mida selle partei nimel on tehtud või tehakse. Seepärast ei saa ka väljaastumine olla tavaline patukahetsuseta üleminek. Aga sellest ma juba rääkisin.

Saite välismaal hakata käima üsna hiljuti. Mis mulje on need Teile jätnud?

Väljaspool Eestit olen käinud juba üsna ammu, suur osa NSVLst on läbi sõidetud. Kuid jah, selle piiride taha ei lastud mind 1988. aastani. Alles tolle aasta septembri lõpul sain sõita Mongooliasse. Pärast seda olen viibinud veel Soomes, Hiinas, Austrias, Itaalias, Inglismaal ja läbi sõitnud ka Lääne-Saksamaalt. Hiina ja Mongoolia on mulle vajalikud professionaalselt seisukohalt, sest nende maade kultuuri ma uurin. Hiinas hämmastaski mind, kui palju seda vana kultuuri ikka alles on. Nüüd on alanud vana taastamine ka Mongoolias, kuigi seal on täpselt sama probleem, mis meil: kommunistid püüavad end ümber värvides oma võimu säilitada. Euroopa maadest eelistaksin Austriat, see on mõnusalt vanamoodne maa. Mu meelest on Austria täielik vastand

Soomele, sellele meie rahva Mekale: kui Soome tahab hüpata üle omaenda varju, siis Austria on väga mõnus omaenda varjus. Ning Austria on ka peaaegu vaba Ameerika mõjudest ning inimeste sihid on seal kõrgemad kui rahategemine. Pärast Inglismaal-käiku ma enam ei imesta, miks seal nii palju jalgpallihuligaane on. Ainult seal nad saavadki võrsuda. Itaalia aga on lihtsalt räpane, hoolitsemata, lagunev maa. Tõsi küll, vana kultuuri on sama palju kui Hiinas, kuid elada seal ei tahaks. Kaupade küllus mind ei tõmba, pealegi on Hiinas kaup sama palju ja mõnes osas isegi rohkem kui Euroopa maades. Nii et väga kasulik oleks enne Lääne-Euroopat ära käia Hiinas. Ka kaubareisil. Eestile aga ootaksin ja soovitaksin Austria teed, see peaks olema võimalik kas või seepärast, et meie rahvaste laadis on midagi sarnast. Muidugi meil on vaja veel paljust vabaneda, aga ka sellest oli juba juttu.

Aga kas Teil kahju ei ole, et ei saanud varem välismaal käia?

Mitte eriti. Sain ka siin end harida väga heade õpetajate juhendamisel Tartus, Moskvas, Leningradis ja Ulan-Udes. Tean, et praegu püüavad paljud meeleehtlikult Läänede õppima pääseda, arvates, et vaid seal on kõik võimalused olemas. Suur eksitus! Tegelikult on see ähvardava uuskarjerismi avaldusvorm, millest enne rääkisin. Pealegi see, mis taseme õpilane saavutab, oleneb eelkõige temast, aga mitte õpetajast. Olen veendunud, et Tartu Ülikool on väga hea kõrgkool ja et siin tasub õppida. Muidugi, kui õppida viitsitakse. Ka on võimalus emakeeles õppida nii suur asi, et see annab õppekoha valikul vähemalt mitu käiku ette. Muidugi, kui ei soovita eestlaseks jääda, siis on teine asi.

Kus Te veel tahaksite käia?

Võibolla veel vaid mõnes kohas, kindlasti Indias, Tiibetis ja vahest ka kusagil Lõunamere saartel. Siis peaks piisama. Ei välista juhareise, kuid püüan neid vältida. Praegu igatsen vaid üht, et oleks rohkem võimalust istuda oma kirjutuslaua taga ja teha tööd — uurida sanskriti ja tiibeti tekste. Teadsin seda ka enne, kuid siis mind ei usutud, nüüd aga küllap kindlasti: originaalkeeltes tekstide uurimine annab vanade kultuuride kohta kaugelt rohkem, kui nendel maadel käimine. Pealegi on Tartu sellise töö jaoks vist ideaalseim koht maailmas.

Küsilenud Andres Herkel

MÜÜT, MÕTE JA MEIE

JAAN KAPLINSKI

Ei üks ega teine

Olen püüdnud kirjutada inimese käitumisest maailmas, mida ta tahes-tahtmata tunnetab paradoksaalsena. Leidsin, et tal on kaks võimalust: kas vältida paradokse või nendega kuidagi hakkama saada. Paradoksides vältimiseks on kaks peamist teed — üks, mida nimetasime usuks, püüab paradoksaalsele maailmale anda mitteparadoksaalse seletuse, teine, mida nimetasime unustuseks, püüab paradoksideni jõudmist üldse vältida, pakkudes inimesele meelelahutust või joovastust, viies ta eemale intellektuaalsest tegevusest ja emotsionaalsest osalemisest maailma muredes. Mõlemast sai toodud ka näiteid.

Seni on aga jäänud pikemalt käsitlemata kolmas võimalus: kuidas paradokse vältimata nendega hakkama saada. Kõigepealt: ons see üldse võimalik? Ons võimalik käia otse tunnetuse teed, kaldumata vasakule või paremale, usu või unustuse poole? See on arhetüüpne muinasjutukangelase situatsioon, kes peab minema edasi, laskmata end võrgutada kiusatustest, mida ta teel kohtab. Muinasjutukangelast aitab ilmselt tema tarkus, arusaamine, et see, millega teda peibutatakse, ei ole see õige, ei ole tõeline, ei ole päris. Meie kirjeldatud olukorras tähendaks see, et usk ja unustus ei ole päris, ei ole tõelised, peab olema midagi muud.

Mis on see midagi muud? Tõde, mida on võimalik mõista ning omaks võtta, sattumata lootusetusse. Lohutav, lepitav, vabastav tõde, ent igal juhul tõde mingi mõõnduseta. Enamasti on neist kahest tingimusest täidetud ikka vaid üks: lohutuse nimel on tehtud hinnalandumisi tõe. Tõena on pakutud tõestamatut, vahel lausa valet. Kuulame vaid, mida räägivad matustel ilmalikud surnumatjad või pastorid. Nad räägivad mälestusest, mis jääb, puhkamaminekust, sellest, et isa kutsus pojakese igavesse koju, lilledest, mis kasvavad põrmust, ja muud see-sugust. Enamasti pole see isegi mitte vale, vaid lihtsalt poeetilis-religioosne sõnamulin, millel rituaalses kontekstis on veidi rahustavat toimet.

Õnneks on mõned inimesed suutnud traagiliselt paradoksaalses olukorras ka hoopis teisiti käituda, nii et enda ja teiste petmine surma ja kannatuse silme ees ei ole päriselt paratamatu. Muidugi on inimene

kõige sügavamas kriisis ja ahastuses ikka ükski ja peab sellest oma jõududega välja tulema. Ometi on teadmine, et teised on sellega hakkama saanud, talle abiks, annab talle julgust minna edasi. Loo ühest tuntud inimesest, kes sellega hakkama sai, tahangi nüüd jutustada.

Ta sündis umbes 563. aastal praegusel India-Nepaali piirilalal. Ta isa oli Sakja hõimu pealik. Ta nimed olid Gautama ja Siddhartha. Tema elu on saanud legendiks ja proosalist tõde on sellest kaunis raske välja sõeluda. Arvatavasti suri Gautama ema Maia sünnitusel, mis pidi tema isa sügavalt vapustama. Võibolla on see üks põhjusi, miks ta tahtis teha kõik, mis oskas, et ta andekas, ilus, aga hellahingeline poeg oleks õnnelik. Legendi järgi pandi ta elama toredasse lossi, kus teda ümbritsesid ja teenisid ainult noored terved ja kaunid inimesed. Põisil ja noormehel ei olnud puudust millestki, lossis oli küllalt aardeid, kunsti ja kunstikäsitööd, seal mängisid kõige paremad pillimehed, laulsid kõige paremad lauljad ja tantsisid kõige kaunimad tantsutüdrukud, kes olid valmis rahuldama Gautama kõiki soovet. Elu lossis oli lakkamatu lust, nauding, meelelahutus ja muidugi unustus. Siia ei lubatud ühtki vana, haiget ega vigast inimest, printsi lähikonnas tuli olla lõbus, siin tegeldi kunstidega, joomise, söömise ning seksiga, mitte mõtlemisega tõsiste ja kurbade asjade üle.

Lugu sellest, kuidas Gautamat kasvatati maailmast isoleerituna lossis, on variant folklooris tuntud teemast, mis võib meilegi mõne muinasjutu kaudu tuttav olla. See näitab omalt poolt, kuidas tegelikult elanud inimese elulugu ajapikku muutub legendiks, folklooritekstiks, alludes selle seadustele. See on saatus, millest ei pääse ükski silmapaisteve inimene isegi kahekümnendal sajandil. Muistised muinasjutumotiivid on tunginud isegi rahvasuus räägitavatesse lugudesse John Kennedyst; Lenini, Stalini ja Hitleri elu ning surm on täiesti mütologiseeritud. Ja nagu ikka, ütleb müüt meile sageli väga vähe selle kohta, mis tegelikult juhtus. Väga palju aga meie endi kohta. Nii ka seekord. Jutt on samapalju või rohkem meist kui Siddharthast.

Muinasjuttudes ei anna lapse kasvamine isolatsiooniga kunagi seda tulemust, mida loodeti. See on ka loomulik. Loodus-

seadustest ja oma psüühikast ei ole pääsu. Ei olnud pääsu ka Gautamal. Võib arvata, et ülepingutatud lõbusus ja meelelahutus iga hinna eest hakkas teda viimaks tüütama, ta hakkas tundma hägusust, endalegi raskesti mõistetavat rahulolematust. Võibolla tekkisid tal unehäired, võibolla ärritushood, võibolla melanhooliahood, mis isale ja ustavatele teenijatele muret tegid. Nagu hoolitsevad vanemad ja teenijad kunagi, ei saanud nad endale tunnistada, et viga on liigeses hoolit-suses, et Gautama lihtsalt ei talu illusoorset tehismaailma, milles ta on sunnitud elama. Ei, nemad arvasid, et Gautamal on veel midagi puudu. See midagi sai olla ainult naine. Noormehele oli vaja naine võtta, naine ja lapsed pidid viima tal halvad mõtted peast.

Gautamale võeti naiseks kaunis ja oma naiserolliks hästi ettevalmistatud kõrgest soost neiu Yasodhara. Võib arvata, et perekonnapeaks saamine parandas ta tuju. Noorpaaril sündis varsti ka poeg. Rahu ei olnud Siddharthal aga siiski kauaks. Pärimuse järgi viisid tema rahu lõplikult paar sõitu läbi linna. Kuigi isa korraldusel püüti tema teelt eemaldada kõik inetu ja ehmata, ei õnnestunud see siiski päriselt. Prints näinud hädist rauka, surnukeha, haiget ja viimaks mediteerivat, küllap üsna kõhna ja kasimata välimusega askeeti. Ta küsinud oma saatjatelt, kes need olendid on, ja saatjad pidanud talle avaldama tõe haigusest, vanadusest, surmast ja inimeste püüetest oma kurva saatuse käest usu abil pääsmist või lohutust leida.

Vaevalt see nii oli. Ei ole ilmselt võimalik kedagi, ka mitte kõrgest soost poissi elutegelikkusest nii eemal hoida, et tal ei oleks kokkupuuteid surma, haiguste ja vanadega, niisamuti askeetide ja teiste pühameestega, kellel toonases Indias oli oluline osa. Võime kujutleda, et tegelikult teadis Gautama inimeste hädadest, ei olnud aga nendega tõsisemalt kokku puutunud. Nüüd, kui ta meelerahu oli tõsiselt häiritud, oli ta muutunud tundlikumaks ning tähelepanelikumaks ümbruse suhtes ja on täiesti mõeldav, et üks kohtumine surnu, pidalitõbise ja raugaga võis olla esimene tõeline kogemus surmast, vanadusest ja haigusest. Ühel heal päeval ta lihtsalt nägi, sai aru, mõistis.

See nägemine ja mõistmine andis ta rahu-tusele ja murele selge sisu. Ta hakkas mõistma, mida tahab ja mida ei taha. Ta sai aru, et teda on elutõelusest eemal hoitud, kasvatatud illusoorse õnnemaailmas, mis aga puruneb ja hääbub nagu kõik elav. Ta sai ka aru, et tema ei ole inimene, kes saab leppida unustusega, elada illusioonis.

Mida pidi ta siis tegema? Ilmselt lahkuma

illusioonist. Kuhu? Gautama meeles püsis askeedi kuju, sügavasse meditatsiooni vajunud inimene, kes tundus olevat üle elust ja surmast, haigusest ja murest. Võibolla oli tema leidnud pääsmise elu vaevadest, kannatustest, aga ka illusioonist. Vahest tema teadis kõige olulisemat tõde.

Gautama tegi seda, mida paljud enne ja pärast teda. Ta põgenes kodunt, jättes kõik — varanduse, naise, lapse, teenijad, tantsutüdrukud, terve endise elu. Ta pidi lahkuma salaja, teist teed tema seisuses oleval noorel perekonnaisal ei olnud. Ortodokse traditsiooni järgi lahkus inimene kord küll kodunt, aga alles vanas põlves, pärast seda, kui oli oma kohustused pere ja ühiskonna ees täitnud. Nii kaua ei saanud Gautama oodata. Ta pidi leidma vastuse oma valusatele küsimustele kohe, muidu oleks tal olnud võimatu edasi elada. Pärimuse järgi lahkus ta öösi, jätmata isegi hüvasti omastega. Vaevalt naine, kelle meelelaad ja kasvatus oli teistsugune, oleks teda mõistnud. Vaevalt nende vahel sügavamalt vaimset kontakti oligi. Igatahes lahkus Gautama kodunt, kadudes jäljetult metsades-mägedes elavate ja ringirändavate askeetide hulka. Unustuse periood tema elus oli lõppenud. Algas usu periood.

Pärimuse järgi otsis Gautama abi ja õpetust paljudelt õpetajatelt. See, mida nad talle õpetasid, millise usuga ta kokku puutus ja mis askeetlikke harjutusi tegi, pole õieti teada. Võib arvata, et ta puutus kokku kolme sorti religioossusega.

Kindlasti oli tal tegemist joogidega või nende eelkäijatega, kes püüdsid leida vabanemist elumuredest ja surmahirmust isiksuse täieliku muutmisega. Nende õpetus — jooga tegeles nii keha kui vaimuga, tõmbamata mõlema vahele selget eraldusjoont, nagu oleme harjunud tegema meie. Joogi pidi õppima hingama, sööma, seedima, magama, astuma ja istuma uut moodi, puhastama end seesmiselt ja väliselt veeprotseduuride, paastumise ja muude harjutustega. Inimest, kellel see õnnestus, ootas suur õndsus, surematus ja vabadus. Kuigi jooga filosoofilised alused fikseeritakse pärast Gautamat, on sellel praktilisel kahtlemata põlised juured Indias ja mujalgi. Rahva hulgas peeti joogisid muidugi imetegijateks, kes suudavad lennata, elada ainult õhust ja kastest, süüdata oma pilguga maju, äratada surnuid ja muud seesugust. Nende liialdatud kujutluste taga on muidugi tõepoolest imelisi saavutusi. Küllap saavutas üht-teist ka Gautama, kuid miskipärast ei leidnud ta joogas tõelist rahuldust.

Võime ainult oletada, mis talle seal vastumeelseks sai. See võis olla asketismi

eksklusiivsus, kuulutatud psühhofüsioloogilise täiuse kättesaadavus ainult vähestele. Asketistlik jooga oli omamoodi tippспорт ja ka harrastaja psüühikale võis ta samamoodi mõjuda, joogi võis saavutada hiilgavaid tulemusi elust, oma isiksuse rikkusest loobumise hinnaga. Veel olulisem võis Gautamale aga olla see, et joogast ei leidnud ta vastust oma suurtele küsimustele, mida ta ehk isegi hästi formuleerida ei osanud. Tema askeetidest õpetajad ei süvenenud mina-probleemi, ei püüdnud mõista, mida tähendab see, et mina olen mina. See küsimus on aga väga oluline, kui tahame mõista kannatuse olemust ja võimalust sellest pääseda. Gautamal oli ilmselt tekkinud tunne, et kannatamisest ja surmast pääsmiseks peame aru saama, mis need õieti on, kes on see «mina», kes kannatab ja sureb. Talle tundus, et arusaamises, teadmises võib olla vabanemise võti. Askeedid, kellega ta kokku puutus, nii ei mõelnud. Viimaks võis tal tekkida kahtlus, kas nende tee viib õigele sihile: kas askees päästab surmast ja vaevast või teeb inimese lihtsalt palju vägevamaks, pooljumalaks, päästmata teda ometi kaduvuse võimu alt.

Kahtlemata õppis Gautama tundma ka teistsuguseid usuõpetusi, kus esikohal oli filosoofia, püüd mõista inimhinge igavikulisust ja jumalikkust. «Mina olen Jumal,» ütlesid selle suuna õpetajad, seletades, et selle elu ja selle maailma illusoorse kirju koore all on meis kõigis varjul igavese jumalik alge, meie tõeline «mina», mis on seesama, mis kõige kõrgem jumal Brahman. Sellele, kes inimhinge ja Jumala samasusest aru saab, lakkab illusoorne maailm olemast, ta leiab oma tõelise identsuse ja jumaliku absoluutse vabaduse. Selleni jõuab inimene filosoofiliste mõlgutuste, pühade kirjade uurimise ning maailmast ärapöördumise kaudu.

Selle filosoofia järgi on Jumalik üks ja ainus, igasugune paljus on eksitus. Nii on siis eksitus ka maailm ja inimesed; kui sellest aru saame, eksitus haihtub ja jääb ainult igavene ja muutumatu Üks, Brahman.

Brahmanistliku praktika alus oli arusaam, et meid seovad maailmaga kirdede, soovide ja hirmude tuhanded niidid. Need niidid tuleb katki rebida, see vabanemine oma sümpaatiatest ja antipaatiatest peab käima koos meditatsioonidega Jumalikkust. Jumalik on kujuta ja vormita, väljendamatult, erinev kõigest, mida me suudame tajuda meeltega või mõelda mõttega.

Joogidest ei ole õige öelda, et nad suretaksid oma liha, mõne brahmanistliku askeedi kohta kehtib see küll. Võis ju arvata, et meelte ja kirdede kas või vägivaldne tuimestamine pidi tooma inimese ligemale

Jumalikule. Mida vähem ta nägi, kuulis ja tundis ning mida vähem ümbritsev, ka oma keha, talle korda läks, seda suurem oli tema šans kohata Brahma iseendas.

Loomulik on, et selle õpetuse pooldajad võisid askeesis minna äärmuseni. Nende hulgas oli inimesi, kes nälgisid nädalate ja kuude kaupa, ei pesnud end, ei lõiganud juukseid, istusid liikumatult meditatsioonisendis, kuni jalad kuivasid, ja muud seesugust. Nende lihasuretajate hulgas veetis mõned aastad ilmselt ka Gautama. Ta paistis silma erakordse tõsidusega ning oli valmis kõige rängemateks askeesiharjutusteks. Kui lähedase kontakti ta leidis Brahmaga endas ja endast väljas, ei ole teada. Igatahes hakati askeetide hulgas temast lugu pidama ja tema juurde tulid ka mõned õpilased.

Viimaks aga pettus Gautama ka brahmanistlikus askeesis. Miks? Sellele leiame mingil määral vastuse tema hilisematest juttudest. Gautamal oli ilmselt noorusest peale vastumeelsus äärmuste vastu. Ta oli maitsnud äärmuslikke naudinguid; tegeldes äärmusliku askeesiga, hakkas ta taipama, et see on nautlemisele imelikult sarnane. Ka siin muutub inimene hoolimatuks oma keha ja terve mõistuse vastu, et saavutada mingit erilist kogemust. Kas ei ole Brahmaniga ühinemine lihtsalt kõige suurem nauding ja askeet tegelikult vaid omamoodi joovastuseotsija, kes ekstaasi nimel jätab hooletusse kõik muu? Kui me vahetame kirju maailmapaljuse kirjeldamatu ja mõttega haaramatu täiusliku Jumala vastu, kas me ei vaheta siis lihtsalt üht illusiooni teise vastu, kas ei ole kujutelm Ainsast ja Ülimast lihtsalt sündinud kontrastina paljule ja tavalisele, kas ei allu ta samadele psühholoogia seadustele, mis tähendaks, et otsides Jumalat, ei otsi me vabadust ja selgust, vaid lihtsalt üht ja maksimaalset stiimulit paljude ja nõrgemate asemele?

Jumalat kirjeldatakse kui maailmale igas mõttes vastandlikku: ta on Ainus, Igavene, Täiuslik, Muutumatu, Mõistusega haaramatu. Ons Jumal siis vaid maailma negatiiv, maailmast eituse abil konstrueeritud kujutus? Ons ühtesulamine Jumalaga vaid taas üks maailmast isoleeritud loss, kuhu põgenetakse kannatuse ja segaduse eest, mis aga ei anna tõelist ja lõplikku turva? Kas seda turva ongi või on asjatu seda otsida? Võibolla ei ole kannatusest, vanadusest ja surmast üldse pääsu, võibolla ei ole inimesel ka üldse võimalik maailmast aru saada ja kõige mõistlikum on otsida naudingut ja unustust. Gautamale oleks see tähendanud tagasipöördumist lossi, naise, lapse, sõprade, tantsutüdrukute ja lilleaia juurde. Aga sealt

ta põgenes, ta oli tunnud, et see ei olnud tõeline. Kas tõelist üldse ongi? Aga kust tuli siis see arusaam ebatõelisest? Võib-olla oli hoopis see arusaam ise eksitus.

Gautama ei rääkinud hiljem oma kahtlustest ja otsingutest, nii võime neid ainult aimata. Selge on ainult see, et ta ei leidnud seda, mida otsis, usust. Ta ei saanud ka pöörduda tagasi unustuse juurde, minna tagasi lossi, kust oli öösel põgenenud.

Me võime ainult oletada, et ta puutus lähemalt kokku ka kolmandat liiki usklikkusega, jumalate kummardamisega. India on maa, kus nüüdki austatakse paljusid jumalaid. Sellel austamisel on mitmesuguseid vorme: ohverdamine, rituaalne tants ja laul, kombetalitused, jumalakujude ehtimine lilledega ja palju muud. Ning muidugi palvetamine, harras pöördumine jumala poole, kes ei saa jätta kuulda võtmata seda, kes teda tõesti puhta südamega palub, kes temasse usub ja teda armastab. Selline religioosus on eriti levinud kristluses ja islamis, kus Jumala ning inimese armastuse ning ususidet peetakse kõikvõimsaks ning väidetakse, et ainult Jumala arm saab meid lunastada, päästa kannatusest. Me ei tea kuigi palju sellest, kas säärast usklikkust oli palju ka Gautama eluajal Indias mujalgi kui lihtsarahva hulgas. Hiljem on ta seal levinud ja kõrgkultuuris oma koha leidnud kindlasti suurel määral islami mõjutusel. Meile on selline India armastuse ja andumuse religioosus ehk kõige tuttavam Rabindranath Tagore'i luule kaudu.

Miks ei liitunud Gautama nendega, kes armastasid oma jumalat või jumalannat ja tundsid vahel, et nende armastusele on ka vastatud, et jumal hoiab neid nagu oma armukesti või lapsi ja kõik muu on selle põleva jumaliku armastuse kõrval tühine? Me ei tea seda, üht-teist võib ainult arvata. Võimalikke põhjusi leiab vähemasti kolm. Kõigepealt on armastuse ja andumuse religioon see, mida on kõige rohkem kurjasti kasutatud. Inimeste ja jumalate vahele on end seadnud terve vahemeeste ja kupeldajate leegion, kes väidavad, et nendel on jumalatega erilised vahekorrad ja jumalaga saab kontakti kõige paremini nende kaudu. Armastuse religiooni asemel kipub meil ikka olema tegemist kombetäitmise ja preestrite religiooniga, kus inimesi tihti lihtsalt petetakse ning eksploateeritakse. Küllap seda petmist ja eksploateerimist oli ka tunases Indias ja see ei jäänud intelligentsematel ja ausamatel inimestel märkamata.

Vaevalt Gautamagi kahtles nende inimeste kogemuse ehtsuses, kes tõepoolest tundsid, et on jumalaga armuvahekorras. Kuid tal võis tekkida kahtlus, kas ei ole

siingi tegu lihtsalt maise armastuse olemoodi inflatsiooniga, paisumisega üle tavaliste piiride, ilma et inimesega oleks toimunud nii põhjalikku muutust, kui ta ise arvab. Ta võis kahelda ka selles, kui hästi inimesed ise aru saavad sellest, mis nendega toimub. Teeb ju mainegi armastus kurdiks ja pimedaks, mis siis veel rääkida armastusest jumala ja inimese vahel. Armastus on tugev emotsioon, mis võib viia ekstaasini, kuid kas ka vabanemiseni muredest? Õnnelikult armunulegi lakkavad olemast senised mured ja probleemid, kuid see armueufooria ei kesta eluaeg. Ning kas armunud inimese on suuteline aitama teisi nende mures ja kannatustes või on ta kurt ja pime ka nende vastu? Pigem küll viimast.

Küllap mõtles Gautama põhjalikult inimese ja jumalate vahekorradest ja ka sellest, kes need kardetud ja armastatud jumalad õieti on. Ta jõudis ilmselt vähehaaval arusaamisele, et kuigi jumalad võivad eksisteerida, on nad inimeste meeles moonunud fantastilisteks olenditeks, on pigem meie illusioonide kui tõelise kogemuse produkt. Kujutelmas jumalatest põgeneb inimene tagasi turvalisse lapsepõlve, väldib täiskasvanuks saamist. Usklikkuses on lapsikust ja isegi jonnist, igal juhul aga soovimatust näha tõde, nagu see on. Nii on usklikkus samasugune lapselik mäss tõeluse vastu nagu tema isa loodud tehisparadiis lossis. Sealt oli Gautama põgenenud ja mitte selleks, et teistsugusesse tehisparadiisi sattuda. Ta pidi minema edasi, see tähendas ka, et eemale jumalatest ja nendest, kes jumalatesse uskusid, neid armastasid ja neile ohverdasid.

Ka Gautama tahtis leida turvalist paika, saart keset maailma tormisid. Kuid see saar ei saanud olla eemal tõest. Oma otsingute ja õpingute ajal oli ta ikka enam hakanud jälgima iseend ja sealtkaudu ka teisi inimesi. Seda tehes märkas ta midagi, mis alguses ehk mõjus kummalisena. Asjad, mis olid olnud selged, muutusid vähehaaval segaseks, see-eest hakkas ta tähele panema ja selgemini nägema asju, mida varem ei olnud märganudki, mida oli võtnud endastmõistetavana.

Arvatavasti oli viimane religioosne praktika, millega ta tegeles, jumaliku Ainsuse leidmine endas, liha suretamise ja meditatsiooniga eemaldumine sellest illusoorsest maailmast. Väliselt läks tal hästi, nagu öeldud, oli tal isegi õpilasi, südames aga tundis ta, kuidas see, millega ta tegeleb, muutub talle ikka võõramaks ja vähem oluliseks. Ta tundis, et ei ole mingis mõttes saavutanud midagi, on käinud nagu eksinu mööda metsa ringi ja tulnud tagasi peaaegu sinnasamma, kus oli alguses. Ometi oli midagi temas

muutunud. Kuigi ta ei olnud jõudnud suuremale selgusele endas ja maailmas, selged ja segased asjad olid lihtsalt kohad vahetanud, hakkas ta tajuma, et otsekui eemaldub sellest, mis oli seni olnud lähedane ja oluline. Midagi oli temas hakanud liikuma, ta ei saanud esialgu isegi aru, mis see oli. Igatahes mitte midagi sellist, mida olid talle õpetanud pühamehed. Ta võrdles end võibolla mõttes linnupojaga munas, kes toksib vastu munakoort ja tunneb siis, et see koor hakkab pragunema ja tema ees avaneb varsti maailm, mida ta munas olles ei näinud ega suutnud kujutledagi. Ta sai aru, et tema senised arusaamad, tegelemine religiooniga, filosoofiaga, asketismiga kuulub sinna munakoore sisse, millest ta nüüd hakkab välja saama.

Askeetid pidasid väga ranget dieeti. Gautama tundis, et sellel ei ole enam mingit tähtsust, asketism oli lapsik nagu kõik muugi — meie ütleksime, et nagu enamus võistlussporti. Ta tundis, et tahaks üle hulga aja korralikult süüa, läks lähemasse külla, kus inimesed teda tundsid ja olid talle ikka annetusi teinud, ning küsis kruusi piima ning kausitäie head võrtsitatud riisirooga. Pühamehe niisugune käitumine üllatas külarahvast ning veel enam tema õpilasi, kelle esimene reaktsioon, nagu siin ilmas tavaline, oli nõrdimus: nende õpetaja oli osutunud õgardiks. Nad ütlesid, et ei taha temaga enam tegemist teha, ning läksid oma teed. Gautama muigas, üleüldse ajas sel päeval kõik teda muigama, midagi ei saanud enam tõsiselt võtta. «Kas ka kannatust?» vilksatas üllatav mõte läbi ta pea. Ehk oli ka tema vaevlemine ja lunastuseotsimine samuti ainult arusaamatus, samasugune lapsikus nagu kõik?

Need mõtted ei saanud aga muutuda tõsisteks kahtlusteks: Gautama teadvust täitis see kooruva linnupoja imelik-põnev tunne. Temaga toimuv muutus valitses teda, viis vastu-pandamatu jõuga kaasa. Ta tundis, et peab olema ükski, ei suuda kellegagi suhelda. Ta mõtles, et on nagu sünnitaja, kes tunneb, et tund on ligi ja peab leidma paiga, kus laps ilmale tuua. Rahulikku paika, kus endaga olla, oli vaja ka Gautamal. Ta läks, kuhu jalad viisid, oma paiga leidis ta aga alles õhtu eel. See oli kõrge künigas, kus kasvas laia võraga puu. Ta istus puu alla haljale rohule. See oli tõesti hea koht. Selja taha jäid kerkivad mäed, silme ees aga laius vaade tasandikule, metsadele, põldudele. Päike oli loojumas. Riitsikad hakkasid valjemini siristama, võibolla oli see lihtsalt sellest, et jäi vaiksemaks; tuul vaibus ja päevalinnud ei laulnud enam.

Gautama istus ja vaatas päikese looju-

mist. Esimest korda ta ei pingutanud, ei kontsentreerinud mõtet, ei vaadanud ainiti ühte punkti, ei püüdnud jälgida oma hingamist. Ta lihtsalt vaatas, laskis pilgul puhata avaral maastikul ja silmapiiri taha laskuval punasel päikesel. Kui päike oli loojunud, saabus kiiresti pimedus ja taevast süttisid esimesed tähed. Üks neist hakkas ikka heledamalt paistma päris seal ligidal, kuhu oli laskunud päike. Ta oli madalal ja vilkus tugevasti. Gautama jälgis tähte ja tundis äkki, et ta näeb seda, näeb esimest korda. Ta langetas pilgu allapoole, kus taeva taustal hägusalt paistsid künkad ja metsapiir. Imelik, ta nägi ka neid. Ta pööras pea. Teisel pool paistsid mäed, millele veel langes loojangukuma. Puu lehed liikusid kergelt õõtuules. Ta nägi seda kõike. Munakoor oli murdunud, Gautama oli avatud maailmas. Tema meeled ja mõte jõudsid esimest korda kõigeni, miski oli tema ümbert ja temast endast kadunud.

Ta silmitses oma käsi ja jalgu. Need olid tuttavad, aga ometi nagu uued, tal oli kummaliselt hea vaadata oma keha ja jälgida teadvuses liikuvaid mõtteid ja kujutluspilte. Ta keha ja mõte olid otsekui osa õõsse vajuvast maastikust ja taevast. Tema ja maailma vahel ei olnud piire. Midagi ei olnud muutunud, ta ei olnud kohanud Brahmata endas, ükski jumal ei olnud end talle ilmutanud. Ja ometi oli kõik teistmoodi. Seda maastikku, seda Gautamat ja seda elu, mis oli olnud veel päikeseloojangu aegu, ei olnud enam. Kõik see oli kadunud nagu uni, nüüd oli ta äkitselt ärkanud. Ta oli ärkvel. Arvatavasti ainus ärkvel inimene pimedusse mattuva maa ja kõrge tähistaeva vahel. Ta katsus käega maad, et tunda, kas ka kompimismeel on avanenud. Oli küll. Pehme rohu puudutus vastu peopesa oli täiuslikum kui kõige kirklikumate tantsutüdrukute kallistused.

Midagi oli veel muutunud. Temasse oli siginud vaikus. Ta sai aru, et seni oli ta olnud kogu aeg nagu kõrs tuules, kogu aeg võbisemas, kogu aeg ühele poole lookas, midagi kartmas, soovimas, midagi püüdmas, olgu armastust, rahu, lunastust. Nüüd ei olnud tal enam midagi püüda. Ta ei olnud leidnud armastust, rahu ega lunastust. Midagi oli lihtsalt tema ümbert ja temast haihtunud nagu uni. Ta oli ärkvel. Ta nägi ja tundis tõelust, nagu see päriselt on. Aga kes oli see, kes tundis? Ei, seda tundjat, seda Gautamat, seda mina ei olnud enam. Mina oli haihtunud unega koos. Mina oligi olnud uni. Mina ja see püüdemine, kippumine, tuule järgi kaldu olek. Nüüd, lõppenuna, tundus see imelik ja naljakas nagu mõnigi uni pärast ärkamist. Gautama

tundis, et ta naeratab. Kas ta oli naeratanud kogu aeg seitsaadi, kui sõi kõhutäie ja õpilased skandaaliga lahkusid? Ta sai aru, et naeratus ongi tegelikult tema loomulik näoilme, iga inimese loomulik näoilme. Pärast ärkamist, pärast unetuule vaibumist. Naeratus on vabaduse märk. Ja Gautama oli vaba. Vaba soovidest, vaba püüdmisest, vaba mõttest sellele, mida ta peab tegema, vabaks olema. Ka see peab oli tuulest, oli unest, ei kuulunud tema juurde.

Gautama tundis, et on osa maailma, kõiksuse suurest ükskõiksusest, sellest, mis teda alati oli kohutanud, millele ta oli meeleheitlikult vastu pannud, otsides elule, olemisele mõtet. Mõtet ei olnud ta leidnud, kuid ükskõiksus ei olnud enam kohutav. Ükskõiksus oli täiuslik, imeline, kõige pisemast liivaterast ja kastepiisast kaugete tähe maailmade, mis sünnivad ja surevad kosmilises tules. Täiuslik oli imev lapsuke, tantsutüdruk nõtke piht, sõjamehe mõõka hoidev käsi, aga ka vanakese tudisev lõug ja hambutu suu. Täiuslik oli ka ebatäiuslikkus, puudulikkus, isegi häda ja kannatus.

Gautama oli otsinud vastust küsimusele, kuidas pääseda kannatusest. Kas ta oli nüüd saanud sellele vastuse? Kui nii, siis oli see vastus midagi hoopis muud, kui see, mis ta oli oodanud. Ta sai aru, et on iseendas kogu aeg pidanud dialoogi. Kellega? Oma teise minaga? Mõne jumalaga? Ta oli kujutlenud, et on keegi, kelle poole saab pöörduda, kes teab vastust. Lapsikus. Ei ole kedagi. Ta on üksi maa ja tähistäeva vahel. Aga see üksinduski on täiuslik. Üksi olles on ta

kõigega koos, ei ole millestki, kellestki lahus. Ärkvelolek on üksindus, aga midagi hoopis muud kui see, mida kardame ja mille eest põgeneme meie. See on üksindus, kus ükski kujutlus ei valitse sind, kus oled vaba, lahti kõigile ja kõigele.

Midagi oli muutunud ka ajaga. See ei põgenenud enam, vaid liikus samas rütmis kui Gautama ise. Ei olnud seda ahistavat ebakõla aja ja tema vahel, ta elas täpselt ajas ja aeg tema. Või ehk õigemini: nad käisid kõrvuti nagu kaks head veohobust rakendis: üks ei takistanud teist.

Vahepeal olid hakanud häälitsema öölinnad, vahetevahel lendas üle nahkhiir. Gautama istus edasi. Tal ei olnud und, ta oli astunud üle uue maailma läve ja õppis nüüd seda tundma. Mõte liikus kiirelt ja kergelt, lausa lennates nagu ei kunagi varem: kõik kammitsad olid talt langenud.

Nii ta istus, kuni ööst sai hommik, idas hakkas taevaserp punetama ja päevalinnud häälitsema. Tähed olid teinud poolringi üle laotuse. Siis ilmus silmapiirile päikeseserv. Uus päev oli alanud. Ta tundis, et on aeg minna. Kuid ta tundis ka, et see, kes tõuseb ja läheb oja äärde pesema ja jooma ning siis asub teele, ei ole Gautama ja Siddhartha, vaid keegi muu, midagi muud. Gautama oli uni, kõik oli olnud uni. Nüüd oli alanud ärkvelolek. Tema oli ärkvel, tema oli ärkvelolek. Teda võis nüüd kutsuda Buddhaks, ärkvelolijaks, virgunuks. Ta samm oli kerge, selles polnud jälgegi magamata ööst. Ikka naeratades seadis ta sammud lähema küla poole. Sealt kavatses ta paluda natuke piima ja midagi söödavat.

MART HELME

Jumalikest deemonitest, deemonlikest inimestest ja inimlikest jumalatest

R. K. Narayan. Jumalad, deemonid ja teised. Inglise keele tõlke autor B. Kabur. Järeleõnna ja kommentaarid: L. Mäll «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 320 lk. 26 000 ekr. Hind 1.40 rbl.

Keegi on aforistlikult lausunud, et suurvaim loob ka jäljendades. Antud raamatu puhul on see ütlus täiesti omal kohal. On meil «Jumalate...» puhul ju tõepoolest tegemist jäljendusega, mis ometi ja siiski pole üksnes seda. Olgu peale, et sealsed jutud voolavad välja India kultuuri ürgollusest ja on sellistena klassikalisel (algse) kujul fikseeritud juba «Mahābhāratas», «Rāmājanas» ja mitmes muus tekstikogumis, nii nagu heliteost võib uues interpretatsioonis uut moodi kõlama panna, nii võib uudset ja kuulamapanevalt maha rääkida ka kuulajatele põhimõtteliselt juba varem tuntud lood. Küsimus on ju eelkõige ikka selles, mida nimelt ühes või teises loos rõhutada tahetakse.

India eeposterohe ja eepiline religioosne ning rahvapärinus annavad selleks muidugi pāratuid võimalusi. Pelk žanride loetelugi ulatuks sõna otseses mõttes seinast seinale, seiklusjutust kosmogoonilise traktaadini. Iga uue esituse sellest iidsest ja ometi aegumata materjalist muudabki ju paeluvaks just valitud vaateviisi uudsus ja kõigi tuntud komponentide teistsugune doseerimine. Ehk: jutuvestja kõitvus sõltub tema isiksuse kõitvusest, tema isiksuse kõitvus tema harituse ja mõistmise sügavusest ning avarusest; sellest, kas jutuvestja on vaid pajataja või on ta ka eritleja ja kommentaator, prohvet ja selgeltnägija.

«Jumalate...» puhul on meil tegelikult tegemist kaks korda vestetud lugudega — nendega, mida puhkanud mõni küla eraldatuses elav jutuvestja, ja nendega, mis on lisanduste, kärbeta ja lihvimistega jutuvestja suust üles kirjutatud «päriskirjanik» Rāsi-puram Krishnaswamy Narayan, selle raamatu autor. Pole kahtlust, et just tänu temale on raamatus esitatud lood nii selge joonisega ja süzeelis-kompositsiooniliselt lõpetatud. Klassikalise india kirjandusega võrreldes on siin suhteliselt vähe kõrvalepõikeid ning

erinevate lähte- ja lõpp-punktidega liinide põimumisi. Vaid mõnes loos kohtame ka Indiale muidu nii tüüpilist raamjutustust. Teravalt on seevastu välja joonistatud lugude kontrapunktid, mis muidu india kirjanduses enamasti kaovad sündmuste ja tegelaste tohtususe paljususse, tavapärased filosoofilis-religioossed arutlused on üldistatud aga aforismilaadseteks konstateeringuteks. Näiteks: «Kui vägev inimene austab kolgast oma kohalolekuga, tahab ka kolgas muutuda.»

«Igaühes on jumalik säde, kui suudad selle vaid lõkkele puhuda.»

«Kuulsust ja võitused taga ajades langevad ära kaalutlused õiglusest ja ebaõiglusest.»

«Need, kes otsivad igalt poolt vaenlasi, peaksid vahel küsima, ega nad ise oma kõige suuremad vaenlased ole.»

Niisiis pole «Jumalates...» seda tohtut pānoraamsust ja paljutahulisust-tasandilisust, mis eepostest inspireeritud kirjandusteostel ju olla võiks. Ent — on see raamatu puudus? Vaevalt küll. Oma vähendatud, diskreetse ja mitte õpetama tikkuval kujul toob «Jumalad...» inimkonna ürgvanad probleemid siiski lugeja ette ja nendib, et me kõik oleme osalised igaveses hea ja kurja vahelises võitluses, sõides kord ühes, kord teises leiris, kord võttes, kord makstes võlgu.

Loos «Rāmājana» loojast Välmikist mainitakse india luule esimest kompositsioonilist printsiipi: luule peab üles ehitama ja ülendama, mitte hävitama. Näib, et vähemalt selle raamatu puhul on ka R. K. Narayan seda reeglit silmas pidada püüdnud. Sest kui lootusetu ka poleks neis lugudes ajuti inimese elu, kui sügavale porri saatuseratta pöörded teda ka ei vajutaks — kõik on mööduv, kõik korraldub, kõik lunastub. Saatuse on väramatu, kuid selle väramatuse kujundavad pälvimused. Algusest lõpuni läbib «Jumalad...» mõte: võidelda tuleb mitte tagajärgede, vaid põhjuste vastu. Hirmsad ja vastikud pole ju mitte üksnes sõda, vägivald, vale, vargus ja liiderdamine, vaid eelkõige ahnus, himurus ja rumalus, mis neid põhjustavad. Inimesed muidugi teavad seda, aga inimesed on suured unustajad ja seepärast peab alati leiduma keegi, kes neile seda meelde tuletab, olgu selleks siis jumalad, pühakud, deemonid või kirjanikud. Kaasaegsetele «kuniks elu!»-filosoofiaga põlvkonda-

dele on aga vast kõige osutavam ja kõnekam järgmine otseselt india kultuuris vitaalsusest, kauakestvusest ja sügavusest lähtuv tõdemus: «Tohutu suurtes aja- ja ruumimastaapides omandavad sündmused õige perspektiivi. . . Tugev ja kuri inimene jätkab hoolimatult seni, kuni tema enda tegude hoog teda hävitab. Kurjuse sisse on kavalalt peidetud vääramatu alge tema enda hävinguks. Ja ükskõik kui hirmus tunduks deemon, tema kurjadesse omadustesse on kätketud tema hukkumine.»

Kas ei ole impeeriumide saatus selle väite illustatsiooniks? Paradoks — väga indiapärane muidugi — on, et ka India ise kuulub impeeriumide hulka. Tõenäoliselt killustub ta mingi aja pärast, et siis uuesti ühineda, et seejärel taas killuneda — ja uuesti ühineda. Nagu mitut puhku varemgi ajaloo, täpselt karma seaduse kohaselt.

Ent kui hea alati vältimatult halva võidab, siis tähendab see, et iga korraga peaks maailma jääma kübeke rohkem headust. Ja kas ei ole just see too sete, kirme või valguskuma, mis üha tugevamini maailma kohale helendama jäädes sünnitab lõppkokkuvõttes luule kõigis selle erinevates väljendusvormides? Pühakute ja tarkade tuhandeid aastaid kestvatel meditatsioonidel lugedes võib seda igatahes täiesti tõsimeelselt uskuda.

Lõpetuseks oleks ju kena (ja ka tavapära- ne) nentida: tore, et meil vähemalt seesugune raamatki india eeposeid ja muid tähtsaid raamatuid tutvustamas on; või ka vastupidi: tõdeda, et kõigest sellest jääb siiski hirmus väheks. Seesamel tahaksin hoopis ütelda, et minu arvates pole geograafilis-kultuuriline kuuluvus antud raamatu puhul kaugeltki kõige olulisem. Kuigi jumalatest ja deemoni- test, pühakutest ja tarkadest, jutlustab see raamat inimlikkuse defitsiidi ajastul eeskätt lihtsalt inimlikkust. Ja kas on midagi veel inimlikumat?

HARRI INTS

India mütoloogiast ja veidi ka Narayanist selle taustal

R. K. Narayan. Jumalad, deemonid ja teised.

Mis on inimeseks olemise mõte? Vastata võib mitmeti. Seadmuse järgimine, täiuse- püüd, kaastunne, vägivallatus, tarkus — need on sihid, mida india kultuur inimsoo hüvanguks muudest püüdlustest kõrgeimaks seab. Neist pajatab india kirjandus — üks

rikkamaid maailmas. Kas saab tänapäeval end harituks pidada inimene, kes muude kirjanduste tundmise kõrval ei tunne seda, mida India rahvad aastatuhandete vältel on loonud? Arvan, et mitte. Seepärast on igati tervitatav, et eesti keeli lugejale sai kättesaadavaks tüprip kaalukas killuke india eepilisest traditsioonist — Rasipuram Krishnaswamy Narayani «Jumalad, deemonid ja teised», raamat, mis ilmselt on mõnusaks lugemiseks kõigile, sõltumata vanusest, soost ja haridusest. Narayani raamatu teeb kahtlemata kaalukaks ühelt poolt selles ka- jastuv india aastatuhandetepikkune eepi- line traditsioon, teiselt poolt autori — india tõelise jutuvestja-panditi — meisterlikkus, sest Narayani raamatus esinevaid lugusid tervikuks siduv jutuvestja on ju Rasipuram Krishnaswamy Narayan ise — mees, kes pole lihtsalt kõrvaltvaatajast pajataja, vaid see, kes oma teosega kuulub orgaaniliselt müüdi loomeprotsessi Indias.

Tuntud mütoloogiliste süzeede ümber- laulmise traditsioon on Indias väga vana, ulatudes otsaga vanima samhitani — «Rig- veedani». Tatjana Jelizarenkova kõneles sellest Roerichi päevadel mullu novembris. Uus ümberlaulmine on uus kommunikati- siooniakt jutuvestja ja jumalate vahel; india müüdi loomeprotsess on avatud — selle ees- märgiks ei ole mütoloogia lõpetamine, sulgemine «valmis» müüdi loomise teel, vaid lõputult kestev taasloomine. Siit võib ehk erinevuse otsija leida peamise vahe india ja euroopapäraseks peetu vahel. Olgu siitidega kuidas on, kõige taga seisab siiski inimene ja inimene on nagu maailm — lõputult taasloov ja taasloov. See kajastub kõige ilmekamalt india muusikas ja tantsus, kirjanduses ja kunstis. Inimese osaks jääb täiustumine: vaba ei ole mitte veiderdav originaalitseja, vaid see, kes realiseerib eneses peituvat, st täidab seadmest, teostades seda, milleks ta seatud on. Muud püüdlused on nõmedusest. Kas on humoorikamat näi- det selle kohta kui lugu auahnest Trišankust, kes maises kehales olekus taeva tahtis pääseda? Lausa hale hakkab sest vennikesest, keda brahmarišiks pürgiv Višvāmītra ja Ind- ra nagu palli maa ja taeva vahel pillutasid. Nõmedate soovide vili on nagu Višvāmītra loodud pahupidine maailm, igat pidi sobiv pea alaspidi kõlkuvale taevasepürgijale.

India müüdi loome väärtustest ja oma- pärast kõneleb Narayan: «Eeposte tegelased on prototüübid ja vormid, mille järgi on kõik inimesed valatud, ja need jäävad alati- tiseks kehtima. Igal lool on filosoofiline või moraalne tähendus ja seal rõhutatakse vahetegemist hea ja kurja vahel. Jutustajale ja tema kuulajatele on need lood pigem

kroonikad kaugetel aegadel siin maailmas elanud isikutest, kelle elukäik on tundmaõppimist väärt ja kes järelkult on kujundanud inimkonna saatust, mitte aga kirjanduslik väljamõeldis. Üheski loos — kuna jumalus lõpuks võidutseb — pole tragöödiat kreeka mõttes: lavale laialipillatud laipade ette ei lasku eesriie kunagi lõplikult. Vagade ja pühakute kannatused ei kesta kaua, isegi siis, kui deemon võidutseb; seda teavad kõik. Kõik liigub sinnapoole, et õigus lõpuks võidab — kui mitte otsekohe, siis vähemalt tuhande või kümne tuhande aasta pärast, kui mitte siin ilmas, siis vähemalt teistes maailmades.»

India mütoloogia pöörab suurt tähelepanu taevaliku ja deemonliku probleemile. «Bhagavadgītā» räägitakse, et selles maailmas on kaht liiki olendeid — taevalikud ja deemonlikud, kusjuures taevalikkus viib vabanemisele ja deemonlikkus kütkeisse (XVI, 5, 6). Eepostes pajatatakse haaravaid lugusid võitlusest deemonitega ja deemonlikkusesse on kodeeritud selle hävimine: «Tugev ja kuri inimene jätkab hoolimatult seni, kuni tema enda halbade tegude hoog teda hävitab. Kurjuse sisse on kavalasti peidetud vääramatu alge tema enda hävinguks.»

Višnu kõneleb muistsete rišide ja Narayani suu läbi: «Iga asura, kes võimule saab, sooritab neidsamu tegusid — vaevab jumalaid, edendab kurjust ja andub meelelistele lõbudele. Lisaks kõigele sellele on nad kindlameelsed, targad ning suudavad oma väidetega põhjendada, et nemad on õiglased ja kõik teised kuritahtlikud.

Nad on edukad, ent ainult üürikeseks ajaks, nagu kõik jumalad siin teavad: varem või hiljem saadakse neist jagu. Muidu peaksid meie keskel olema Tāraka, Rāvana ja Bhāsmāsura ning kõik teised maailmas olnud deemonid, kellest igaüks on võimeline päikest ära kustutama.» Eks ole seda lohutav kuulda? Deemonlikud on ülbed ja upsakad, silmakirjalikud demagoogid, neis pole ei puhtust, häid kombeid ega tõe. Võib küsida, miks meie lähimiseviku ja praegusaja deemonid pole nii vägevad kui Rāvana. India mütoloogia annab vastuse sellelegi: meie maailm viibib Kalijugas, viimases neljast ajastust, mil täielikult on kadunud õigus, headus ja vourused, mil olendite võimed on vähenenud miinimumini. Ja praegusaja deemonid on väetimid muistsetest, kuid ikkagi kohutavad, sest inimeste tõeajaju on samuti nõrgenenud. Narayani raamat aitab muuhulgas ka deemonlikkust ära tunda.

Omaette märkimisväärt teema on india eepiline kirjandus ja naised. Kui juttu tuleb india kultuurist ja naistest, siis kardan,

et paljudele assotsieerub see teema kohe erootikaga. Paraku, lugedes Narayani raamatut, ei taju kuidagi seda mitmete poolt indialikuks kõneldud ja kõrgeksilistatud erootilisust. Tõsi, iharust võib leida ja seda eelkõige deemonite tegemistes ja kõnelemistes: Mahiṣa üritab iharuse abil võita Jumaladari, kes tuleb teda hävitama, ja kaotab, Rāvana üritab Sitāga rahuldada oma madalaid kirgi ja see määrab rakkasa hukule. Mulle tundub, et erootikal on india kultuuris täpselt see osa, mis tal olema peabki — tegemist on ühe loomuliku tahuga inimese elust, mitte rohkem, ja eks erootikagi või olla taevalik või deemonlik.

Narayan on oma raamatusse võtnud lood naistest, kes on oma soo ehteks, on see siis taevaneiuena oma meest täiusele aitav Tṣūdāla, tark ja kindlameelne Sāvitrī, kes võidab oma mehe elule tagasi Jama enda käest, truu Damjantī või Kannahi, naine, kes sai jumalannaks. Armastus ja abielutruudus on need, mida india eepiline kirjandus rõhutab.

Graham Greene on Narayani nimetanud üheks parimaks inglise keeli kirjutavaks tänapäeva romaanikirjanikuks. Oleks ilus, kui eestikeelne lugeja saaks tema romaane oma emakeelse lugeda.

Narayan räägib, et ta pani «Jumalates, deemonites ja teistes» lood india mütoloogias mälu järgi oma sõnadega kirja, nii nagu oleks ta kirjutanud mõnda harilikku lugu ümbritsevast elust ja inimestest saadud muljete põhjal. Tulemus on vähemalt kena: tema poolt jutustatud lood on elavad ja tundub, et tarvitseb vaid ümber vaadata, kui näemegi kõiki neid tegelasi meie keskel tegutsemas.

Suur tänu Boris Kaburile, kelle ladus tõlge on india mütoloogia meile veel ühe sammu võrra lähemale toonud.

MÄRT VÄLJATAGA Bentham lasti tuppa tulla

Igor Grāzin. Jeremy Bentham.
Tallinn «Olion». 1990, 152 lk. 8000 eks. Hind 0.65 rbl. (Suuri mõtlejaid).

Asjaarmastajast filosoofiasõbrale võib olla jäänud mulje, et jumal saatis Jeremy Benthami siia ilma Valgustust parodeerima. Väljaspool analüütilise õigusfilosoofia professionaalset ringi teatakse teda ju peamiselt utilitaristliku eetika põhjendajana ja parimate

kvavatsustega loodud maailmaparanduslike projektide ekstsentrilise autorina. Kuigi Benthami kaasaegne William Hazlitt märkis, et Benthami au ja kuulsus kasvab võrdelisei kaugusega mõtleja kodulävest, ei ole tema maine olnud Mandri-Euroopa mõtlejate seas kuigi kõrge. Marx, kes polnud ka muidu eriti peenetundeline väitleja, ületas ennast Benthami iseloomustamisel: filistrite esiisa, 19. sajandi labase kodanliku mõistuse kainelt pedantlik, tüütult lobisev oraakel. Nietzsche on aga pühendanud utilitaristidele ja Benthamile halastamatut epigrammi, milles neile samuti puisust ja hingetust pahaks pannakse. Utilitaristliku eetika proovilepaneks on välja mõeldud mitmesuguseid mõtteülesandeid, üks jõledam kui teine. Näiteks: kas päästa põlevast majast tähtsa teadlase AIDSi-uuringute käsikirjad, kui selleks tuleks jätta tulle kojanaise laps; kas hakata KP tseensoriks, kui pere on näljas ja mõni vastikum vennike oleks valmis seda kohta niikuinii rõõmuga vastu võtma? (See viimane on Bernard Williamsi esitatud probleemi meie oludele kohandatud variant.) Kuidas ka utilitaristid vaeva ei näeks, ei saa nad kummalegi küsimusele anda eitavat vastust omaeelse põhimõtete vastuolul minemata. Moraalne põhimõttekindlus jääb utilitaarsuse põhimõtte jaoks mõistetamatuks. Nende küsimustega on tegelnud filosoofidest vast agaraminigi kirjanikud, kõige eredamalt kindlasti Dostojevski, kes istutas benthamlikke ideesid teadlikult oma Raskolnikovi pähe.

On vist isegi võimalik näidata, et Jonathan Swifti «Tagasihoidlik ettepanek» on utilitaristliku printsiibiga — suurim nauding suurimale hulgale — täielikus kooskõlas. Muide, Bentham jõudis ühes on arutluses järelduseni, et infantsiidsid ei ole sugugi ränk kuritegu, ammugi mitte niisama hirmus kui homitsiidsid. Samuti arvas ta, et piinamine võib olla teatud olukordades moraalselt õigustatud.

Viimasel ajal on tänu peamiselt Michel Foucault' töödele pärvinud suurt tähelepanu veel üks kõhedusttekitav lõik Benthami pärandist, nimelt panoptikumi-ettepanek, millega ta käis nagu uni- Inglise parlamendile peale, küll ilma edu saavutamata. Panoptikum pidi kujutama endast eriti tõhusat vahendit indiviidide järele valvamiseks. See koosneb suurest ringõuest, mille keskel on valvetorn ja mida ümbritseb mitmeks korruseks ja kongiks jaotatud hoone. Igal kongil on üks akent — üks valgustab ruumi ja teine avaneb torni poole. Sellise paigutuse tõttu saab valvur kergesti jälgida igas kongis toimuvat, ise nähtamatuks jäädes. See, et kinnipeetu ei tea, kas teda parajasti jälgitakse või ei, võimaldab kaudselt ja väga tõhusalt kontrollida igaüht. Niisugune plaan polnud mõeldud mitte ainult

vanglate, vaid ka lastekodude, vaestemajade, koolide, haiglate ning kasarmute tarvis. Bentham väitis isegi — ja pole põhjust arvata, et ta naljatas —, et panoptikum võiks olla väga hea viis haaremi korraldamiseks, sest see vähendaks tunduvalt naiste valvamiseks mõeldud eunuhhide arvu. Mitmeid teisi- gi Benthami tehtud maailmaparanduslikke ettepanekuid iseloomustab samuti kas ratsionaalne manipulatiivsus või parimate kavatsuste naiivsus.

Foucault' käsitluses saab panoptikumi- plaan aga väga avara tähenduse. Selles näeb ta üheksateistkümnenda sajandi kapitalistliku ühiskonna paradigmat. Ühiskonnaliikmed tuli muuta (järelevalve) subjektideks, allutades nende keha (hügieen, seksuaalsus, tervis jne) ja käitumise kõik aspektid võimu kontrollile. Ühiskond pidi saama läbipaistvaks, inimene tuli muuta nähtavaks, tuua valguse kätte, sest pimedust Valgustus kartis.

Siiski oleks kõike muud kui põhjendatud pidada Benthamit lüüksi totalitarismini viivas poliitilise mõtte traditsioonis. Palju paremini istub ta liberaalsesse traditsiooni. Tema seisukohad naisküsümuse, seksi ja homoseksuaalsuse kohta on aga oma aja kontekstis hämmastavalt vabameelsed.

Kuid Benthami pärandi kõige väärtuslikumaks osaks on vast tema õigusfilosoofia — metodoloogilised ideed õiguskeele analüüsimiseks ja täiustamiseks, loomulike õiguste (loomuõiguse) ja ühiskondliku lepingu teooria kriitika jms. Paraku on see osa asjaarmastajate jaoks kõige vähem tuntud, kuid õnneks keskendub Igor Gräzin oma raamatus peamiselt just nendele probleemidele.

Ilmselt on päris vähe neid õpetlasi, kes Benthami vaimset pärandit täielikult tunnek- sid. Nimelt jättis ta surres oma jüngeritele toimetamiseks ja korrastamiseks umbes 70 000 lehekülge raskestiloetavat teksti. Keelelist täpsust taotledes lõi Bentham tohutult uusi termineid ja neologisme, mis ta sealsamas unustas, nii et tagajärg sai kavatsetule vastupidine. Alles nüüd on hakanud Londoni ja Oxfordi ülikoolide kirjastuste ühisväljaandel ilmuma Benthami kogutud teosed, mille esimesed 9 köidet on juba trükitud, kuid lõppu sel aasta- tuhandel veel ei paista. (Niisiis pole Gräzinil õigus, kui ta nimetab John Bowringu toimetamisel ilmunut seni ainsaks Benthami teoste koguks.) Kuid populaarse raamatukese kirjutamiseks pole hiiglaslikku teostekogusse sukeldumine ilmselt ka vajalik. Gräzin lähtub oma käsitluses anglo-ameerika analüütilise õigusfilosoofia traditsioonist ja seetõttu on rõhk peamiselt just olulistel metodoloogilistel ideedel, mitte aga Benthami antropoloogiliste vaadete kriitikal. Ainult

paiguti on kasutatud marxistliku dialektika žargooni, kuid üsnagi pealiskaudselt, nii et lugejal ei teki kiusatust seda tõsiselt võtta. Raamat oleks võinud olla paremini organiseeritud, ülearu mahukas tundub olevat biograafiline osa, milles on toetutud Mary Macki pisut liiga entusiastlikule raamatule. Võrreldes eelmisel aastal Oxfordi kirjastuselt ilmunud John Dinwiddy populaarse raamatuga «Bentham» on Gräzini ülevaade iga-tahes süsteemikum ja seetõttu ka tülikam lugeda, kuigi tema stiil on väga lobe. Võib-olla oleks uue raamatu kirjutamise asemel olnud otstarbekam tõlkida inglise keelest Dinwiddy käsitlus, mis muide on ilmunud «Suurte mõtlejate» sarnases sarjas «Past Masters». Samas on jälle eesti keeles kirjutatud filosoofiaalase raamatu ilmumise tõsiasi iseenesest rõõmustav. Pealegi on Gräzini ülevaate eeliseks viimane peatükk «Järellugu» ja eriti selle viimane osa, milles antakse asjalik ja kokkuvõtlik ülevaade kaasaegsetest eetilistest ja juriidilistest teo-

riatest analüütilises filosoofias, ehkki nende lähtumine Benthamist on mõnel juhul juba natukene küsitav. Huvitav on ka ülevaade Inglise kohtusüsteemist.

Kui vaadata kogu teksti ja raamatu lõppu lisatud tõlkeid terminoloogilisest küljest, siis torkab silma üks kahetsetav eksimus. Nimelt on inglise sõna *entity* vahendatud kõikjal kui *olemus*. Tõsi küll, Silvet pakub ka seda vastet, kuid raske on ette kujutada konteksti, kus see paika peaks. *Olemus* on inglisekeelses filosoofias *essence*. *Entity* tõlkimiseks on aga senini kasutatud sõnu nagu *entiteet*, *olev*, *olend*, *olu*, *olm*, milles kaks esimest on vist kõige etemad. Seejuures on Hume'i teose «A Treatise of Human Nature» pealkiri tõlgitud Gräzinil «Traktaat inimolemusest». Siin oleks muidugi õige olnud *inimloomusest*. Arvan, et see pole pisisaja kallal norimine, eestikeelse fiolosoofilise sõnavara kiht on liiga õhuke, et kesksete ja juba teatava kasutamistraditsiooniga sõnadega Humpty-Dumpty kombel ringi käia.

KALEIDOSKOOP

ASTRID REINLA

Katse portreeterida vene *samizdat*'i

Ajakirja «Raduga» Läti saatusekaaslane «Rodnik» avaldas oma läinud aasta detsembrikuu numbris vene sotsioloogide, Üleliidulise Avaliku Arvamuse Uurimiskeskuse töötajate Lev Gudkovi ja Boriss Dubini pikema käsitluse «Paralleelsed kirjandused. Sotsioloogilise kirjelduse katse». Arvatavasti pakuvad nende analüüs ja järeldused huvi ka «Vikerkaare» lugejale, võib-olla koguni virgutust meie endi kultuuriteadvuse kujunemiskäigu mõistmiseks, olgugi et vaadeldavate nähtuste proportsioonid ja kultuurikontekst on Eestis olnud oluliselt erinev. Mis puutub tähelepanekuisse nüüdisvene kirjandussituatsiooni kohta, siis tuleb silmas pidada, et need kajastavad eeskätt 1989. aasta olukorda. Alternatiivajakirjanduse ja kooperatiivse raamatutoodangu plahvatuslik kasv võib olla seda tänaseks veelgi muutnud.

*

Autorid alustavad tõdemusest, et kirjanduse sotsioloogia N. Liidus tegelikult puudub. Olemasolevaid andmeid ei saa usaldada. Aastakümnete jooksul on püütud inimestele selgeks teha, kes peavad olema nende lemmikautorid — selle määrasid kindlaks needsamad mehed, kes kogu kirjandusmonopoli enda kätte olid haaranud. Kriitikud imiteerisid probleemsust (diskussioonid *à la* «Kodumaise nüüdisromaani koht maailmakultuuris» jne) ning teenisid võimu. Lugejad ei pööranud tähelepanu kriitikale: kas või mingil määral jälgis seda vähem kui 1% auditooriumist.

Muutunud olukorda peegeldab juba 1989. aasta veebruaris läbiviidud küsitlus (küsitleti rohkem kui 200 tuhandet «Literaturnaja Gazeta» tellijat, hõlmates N. Liidu kõiki regioone ja kõiki sotsiaaldemograafilisi ning elukutselisi elanikegrupe). Kõige rohkem

loetakse nn pakse ajakirju, mis avaldavad seni keelatud teoseid, emigrante ja dokumentalistikat. Populaarseimad autorid on A. Rõbakov, V. Grossmann, V. Dudintsev, B. Pasternak, A. Žigulin, A. Platonov, M. Bulgakov jne (94% eelistatud autoritest või nende teostest oluks veel hiljuti mõeldamatu avaldada). Hiljem vabaks antud autoreist on seda edetabelit enim mõjutanud A. Solženitsõn, J. Brodski, A. Zinovjev, A. Nekritš. . .

Ühesõnaga, domineerib represseritud kirjanduspärاند. Nii et utel nimedel, kelle loomingut artiklis nimetatakse «eksperimentaalkirjanduseks» (T. Tolstaja, S. Kaledin, V. Pjetsuhh jt), on üsna raske mõjule pääseda. Märkimisväärne on seegi, et ligi 100 eelistatuima autorinime või teosepealkirja hulgas peaaegu puudub väliskirjandus (erandiks on Piibel, A. Koestleri «Keskpäevapimedus», F. Kafka «Loss», Ken Kesey «Lend üle käopesa . . »).

Üldse aga ei märgi lugejad enam oma lemmikute seas nenseid «korüfeesid» — J. Bondarevi, P. Proskurinit, A. Tšakovskit, M. Aleksejevit, G. Markovit, A. Sofronovit, Anatoli Ivanovi. Ometi on need mehed omaette fenomen, mida tuleks lähemalt vaadelda.

Bondarev&Co said küllaga riiklikke ja KGB preemiaid, neid on pidevalt avaldatud massiraazides, nad on haaranud juhtpositsioonid kirjandusaparaadis. Võimuhaaramiseks ei põlanud Venemaa Suurkirjanikud laimu ega ametkondade sanktsioone, 1960. aastate kirjanduse tippsindajad tõrjuti halastamatult kõrvale. Kes sunniti emigreerima, kes hakkas tõlkima või ajaloolisi romaane kirjutama. Trükimonopol oli praktiliselt täiesti uue võimkonna valduses, rahad samuti (kirjastuskomiteel). Oma panuse nende kultusse lisas televisioon — «epopöade» järgi vändati pikki seriaale.

Loomingus olid nad epigoonid, kes korjasid kokku tõrjutud tippautorite poeetika killud ja need oma vajaduste tarbeks kokku kleepisid. Nad võtsid eeskujuga sõja- ja külla-proosa rajajatelt, vene kirjanduse «hõbeajastust» (Buninist Bulgakovini) — ja Fadejevilt, Solohhovilt, Leonovilt ja Simonovilt, kes omakorda olid olnud epigoonid. Nende teosed käsitlesid kodumaa viimase kuue kümnendi, tihti ka viimase kuue sajandi ajalugu kui üht harmoonilist tervikut. Ülesehituse trafaaretvõidet rändasid ühest kolmekõitelisest oopusest teise. See oli butafoorne, sünteetiline sõnakunst, fantoomlik triviaalkirjandus. Paraku kujundas ta lugejate teadvust.

Kõige suuremat vastupanu avaldas sellele triviaalleratuurile SAMIZDAT. Vene *samizdat*'is olid esindatud kõik trükitoodangu

liigid ja tüübid, mida lugejad janunesid ja mida kirjastuskomitee ei suutnud pakkuda:

I. Hobikirjandus — raamatud loomast ja lastekasvatusest, taimetoidust ja nõelravist, inglise keele ja karate õpikud, SF, kriminullid ja edu-saavutamise-käsiraamatud.

II. Erootika — «Kaamasuustrast» H. Milleri teoste isetegevuslike tõlgete ja vulgaarporrioni; ufoloogia; okultism; jooga jne.

III. «Hõbeajastu» ja 1920.—30. aastate vene ilukirjandus nii masinakirjas ümbertrükkide kui kserodena (Mandelštam, Ahmatova, Platonov, Kuzmin, Gumiljov jpt).

IV. Keelatud nüüdiskirjandus (G. Vladimov, V. Voinovitš, A. Solženitsõn, V. Grossmann, J. Brodski, A. Bitov, «Metropoli» autorid. . .).

V. Nn kolmanda emigratsiooniilaine noorte autorite looming, mis sai tuntuks alles pärast nende lahkumist kodumaalt: S. Sokolov, E. Limonov, V. Maramzin, S. Dovlatov, B. Hazanov, J. Mamlejev jt.

VI. Usukirjandus — käsikirjalised palve-raamatud ja psaltrid, Sinodi piiblid, vene usufilosoofide teosed (G. Jakunin, D. Dudko, P. Florenski, N. Berdjajev, S. Bulgakov jt). Lugemist oli nii juudiusuliste kui katoliiklastele, müstikutele ja vaimudenägitajatele.

VII. Filosoofilised tööd — V. Zenkovski, L. Karsavin, V. Solovjov jt. Olgugi katkendlikult või üksikteosena, olid *samizdat*'i lugejale kättesaadavad kõik tänapäeva mõteteaduse suunad: K. Popperist ja «uutest filosoofidest» neotomistide ja zenbudismi interpreteerijateni.

VIII. Sotsiaalanalüütika, ajalugu, ideoloogiakriitika (kõige karmimalt keelatud ja jäilitatud *samizdat*'i alaliik): tapetud revolutsioonijuhtide ja antikommunistide teosed, uurimused repressioonidest ja laagritest, N. Liidu ajalugu käsitlev publitsistika. Autoriks monarhistid ja marksistid, natsionalistid ja antisemiidid, «Venemaa päästjad» ja ta kritiseerijad. Käsitleti õiguskorda ja repressiivmeditsiini, majandust, paranduslikke töid, parteisisest võitlust, lähenevat ökokatastroofi ja juhtimissüsteemi degradeerumist — kõike seda, mida vene avalik arvamus alles praegu endale teadvustab. Selle, kõige «nõukogudevastase» kirjasõna autorite ja lugejate represserimine tõi omakorda kaasa *samizdat*'i uue alaliigi.

IX. Õiguskaitseleikumise, resp. selle represserimise kroonika. Tagajärgede poolest oli see koostajate ja lugejate jaoks kõige «kriminaalsem» alaliik.

Sellest loetelustki nähtub, et *samizdat* pönud Venemaal sugugi üksnes «mässukirjandus», vaid terve kultuurikosmos, mis kompenseeris lünki ametlikus trükisõnas. *Samizdat* hoidis lagunemast põlvkondadevahelise kul-

tuurikoodi fundamentaalstruktuure. Teame, et kui see kultuuri edasiandmise mehhanism hävi, järgneb rahvuse kiire degradatsioon, nagu on juba juhtunud mittemust-mullavööndi vene külas.

Seejuures oli *samizdat*'i toodangu ringlus küllaltki diferentseeritud: enamasti loetilevitati iga kirjandusliiki oma kindlas keskkonnas. Seal, kus loeti S. Coheni «Buhharinit», võis harva kohata juhendeid hiro-mantia või taimetoitluse harrastamiseks; seal, kus arutati kirikuisade või Marcus Aureliuse töid, oli raske leida karate- või käitumisõpikuid.

Kuid olulisem on see, et *samizdat* lõi mälufondi ja kultuuriehituse täiesti uue struktuuri. Puudusid normaalsed võimalused korraldada diskussioone, avaldada kriitikat; väljaanded ilmusid ebaregulaarselt, neid ei saanud alati enam uuesti kätte, kontaktid olid juhuslikud. Järelikult puudusid ka mehhanismid «parima» väljasõelumiseks, «klassika», kultuuri etalonide formeerimiseks. Ringluses säilisid ainult hinnangute kollektiivstandardid, teoste vastuvõtt ja interpretatsioon oli põhimõtteliselt mitteindividuaalse iseloomuga. Loetud sai arutada vaid omavahelistes «õistes kõõgvestlustes». (Need õised vestlused on vene kultuuriruumis omamoodi märksõnaks kujunenud; korterikitsikusest tingituna toimusid nad just nimelt kõõgis.) Ringkond, kes neist kõõgvestlustest osa võttis, oligi kogu eelneva kodumaise ja maailmakultuuri säilitaja Venemaal, selle jätkaja ja looja, N. Liidu sisuline loomingupotentsiaal, ehkki moodustas rahvastikust vaid 2—5%.

Samizdat'i ajaloos on kaks kõrgperioodi: 1957/58 seoses B. Pasternaki jälitamisega ja 1974, kui saadeti välja A. Solženitsõn. Sinna vahele mahuvad J. Brodski ja Sinjavski-Danieli kohtuprotsessid, Tšehhoslovakkia sündmused, õiguskaitse liikumise algus, Helsingi-komiteed. Neil aastail kristalliseerus *samizdat*'i põhistruktuur.

Kõrvu *samizdat*'iga eksisteeris ka alternatiivne laulu-magnetofonikultuur (B. Okudžava, J. Kim, A. Galitš, V. Vössotski) analoogiliste teemade ja probleemidega. Laul-sõnades fikseeriti asju, mida poleks muidu nagu olemaski olnud: olme, laagrid, külael, armee jne.

Kõik see aitas kujuneda vastustusvõimelisel isiksusel, kelles säilis protest vägivalla ja demagoogia vastu ja kes püüdis sisimas alal hoida eetilist positsiooni. Ja seda ajal, mil miljoni perekondade lugemistrežiimi dikteeris «makulatuuriseeria» — salakaval leiutus, mis harjutas inimesi süstemaatiliselt tarbima 8—10 ettenähtud raamatut aastas.

Niisiis oli 1970. aastateks vene kirjanduselu organiseerunud kahe pooluse ümber: 1) kir-

jandusülikute epopöad, mis levisid miljoni-listes tiraazides, ja 2) põrandaalune kultuur, mis levis masinakirjakeemplaridena või makilintidena kitsas ringis.

Mõned *samizdat*'i tekstid suutsid nende mõjualade vahelist piiri ületada. Näiteks Solženitsõni teoseid püüdsid lugeda kõik, kes vähegi otsisid mingi autonoomse eksistenti sümboleid — ka tehnikaintelligentsi kahetimõtlevad ringkonnad, väikesearvilised teadlike tööliste grupid, arenenumad kooliõpilased jms. Solženitsõni raamatuid võis poollegaalselt ostagi, näiteks «GULAGi arhipelaagi» müüdi mustal turul «Saladusliku saare» koodnime all. Seevastu «Jooksvate sündmuste kroonika» või sotsiaalanalüütiline kirjandus levisid äärmiselt kitsas ringis, neid usaldati ainult lähimatele sõpradele.

Kahe pooluse vahel paiknesid mitmesugused üleminekunähtused. Lihtsustatult saab neid üksteisest eristada kas või ringlusse lastud eksemplaride arvu järgi, mis näitas nende kättesaadavust lugejale.

Mõned ilukirjanikud balansseerisid le-gaalsuse piiiril, «vääratades» sealt alata «masinakirjakultuuri» (nt F. Iskander ja A. Bitov «Metropoli»-perioodil).

Läbi häda avaldati kriitilist ajakirjaproosat, «ebaheroilist» dramaturgiat, «hõbeajastu» traditsioonidele tuginevat lüürikat. Siia, n-õ üldiselt lubatud, aga vaevutalutud sfääri kuulusid kaks linnaproosa põlvkonda (J. Trifonovist ja B. Okudžavast L. Petruševskaja ja V. Makaninini), külaproosa «keskmene laine» 1970. aastate keskpaigani, luules A. Tarkovski, A. Kušner, D. Samoilov, J. Moritz jt.

Siit edasi paiknesid kuuekümnendate mässumehed, kes olid küll juba tagaplaanile surutud, ent plahvatasid mõnikord veel seitsmekümnendatelgi (J. Jevtušenko), mõned aga kohanesid ja võtsid omaks «sekretäre sõnakunsti» (R. Roždestvenski).

Seejärel laius massilugemise eikellelegimaa: «ajalooline eksootika» (V. Pikul), seikluskirjandus (J. Semjonov), harvad bestsellerid («Kaubamaja», «Maopüüdja», «Taksopark»), provintsiintelligentsile mõeldud tõlkeproosa «Inostrannaja Literatura»...

Vahemaad ühe või teise pooluse ja konkreetse autori/teose vahel võib mõtta ka selle järgi, mil määral nende levikus osalesid võimu kontrollist vabad paljundusvahendid — masinakiri, kseroks, suuline kommunikatsioon.

Samizdat oli kultuuri eksistenti avariirežiim, mis pidi aitama ellu jääda kultuuri säilitajate vennaskonnal. Ta ringlemine intellektuaalide kitsas ringis tõi kaasa mitmeid

kaugeleulatuvaid sotsiaalseid tagajärgi, mida alles nüüd saame hinnata.

1. Süvenes lõhe mõtleva eliidi ja ülejäänud ühiskonna intellektuaalse ja kõlbelise taseme vahel. Aina raskemaks muutus kultuuriväär-tuste edastamine.

2. *Samizdat* polnud siiski suletud nähtus. Ta oli *subkultuur*, mitte isoleeritud ja täiesti sõltumatu kultuurisfäär. *Samizdat*'i tekstid olid pidevas dialoogis intelligenti professionaalsete huvide ja tegevusega. Ses mõttes oli stagnaaeg, eriti näiteks 1960. aastate algusega võrreldes, õppimise ja potentsiaali kogumise aeg. Töötati läbi tohutu hulk teadus- ja filosoofiakirjandust. Tehti põhjalikke akadeemilisi uurimusi. Rekonstrueeriti terve vene kultuuri arengu kontekst 18. sajandist 20. sajandi alguseni; mainitagu kas või Tartu filoloogiakoolkonda («Töid semiootika alalt»), Tõnjanovi-kogumikke, J. Lotmani, M. Gasparovi, R. Timentšiku, J. Toddesi, M. Tšudakova ettekandeid ja publikatsioonid.

3. Lõhe eliidi ja ülejäänud ühiskonna vahel muutus laiade hulkade draamaks. Eriti kannatasid inimesed, kes olid küll haritud, ent ei pääsenud infoallikate juurde. Barjää-

ride taha jäid ka noored, kes olid praktiliselt ilma jäetud intellektuaalsest lugemismaterjalist. Tunnetades ebakõla paraadvalede ja oma eluprobleemide vahel asusid nad moraal-sesse opositsiooni. See sundis noori kasutusele võtma omaenese väljendusvahendid: mitte sajandite vältel rafineeritud kirjaliku kultuuri vormid (luule, romaan, publitsistika, filosoofia, teadus), vaid «afektikommunikat-siooni» — muusika, täpsemalt *rock*'i.

Varsti pärast Lääne matkimise faasi omandas *rock* N. Liidus omaenese kujundisüsteemi: olles instrumentaalses ja harmoonilises mõttes tõepoolest väga askeetlik, püüdis ta samas rakendada kõiki mujalgi tuntud vahendeid kaotamaks distantsi kuulajate/vaatajatega — intensiivset heli, tugevat valgust ja värvi, «kulunud», demonstriiv-selt lihtsaid või madalaid kujundeid sisaldavaid tekste. Noortekultuuri poetikasse kuuluvad N. Liiduski agressiivsus, absurd, absoluudiiigatus, sotsiaalsete tabude eiramine. Kõik see väljendas ja väljendab adekvaat-selt seisakuaja põlvkonna eksistentsiaalset kogemust.

VEAPARANDUSI

1990, nr 6

Lk 3 jj esineb Jack Kerouaci romaani «Teel» tõlkekatkendis paaril korral nimekuju «Pennsylvania» — p.o. «Pennsylvania». Samas, joo-nealuses märkuses lk 5 on 110-miilise tunni-kiiruse vasteks märgitud umbes 117, p.o 177 kilomeetrit tunnis.

Lk 56 (2. veerg, alt 15. rida) Juhani Salokandle essee «Teksti sees on tekst» tõlkes seisab lugeda: «See on samatäpselt jälgitav kui Kafka toamiljööds.» — p.o «... toamiljööd.»

Lk 65 (1. v, ülalt 10. r) Eero Medijaineni artiklis «Balti Liidu loomisest» mainitakse Leedu saadikut Eestis 1934 Bronius «Pailide't» — p.o Dailide.

Lk 74 (1. v, alt 17. ja 21. r) Magnus Ilmjärve artiklis mainitud Saksa Auswärtiges Amt'i riigisekretär 1939 Ernst von «Weizsäcker» — p.o Weizsäcker.

Lk 92 (1. v, alt 21. r) Ivo Rulli Mogučiarvustuses on kirjas: «Müüdi tõepärasuse huvides on Matti Milius osavalt kirjutatud Matti Moguči luule minikangelaseks...» Sorry, Matti, see on trükiviga — p.o «... minikangelaseks».

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

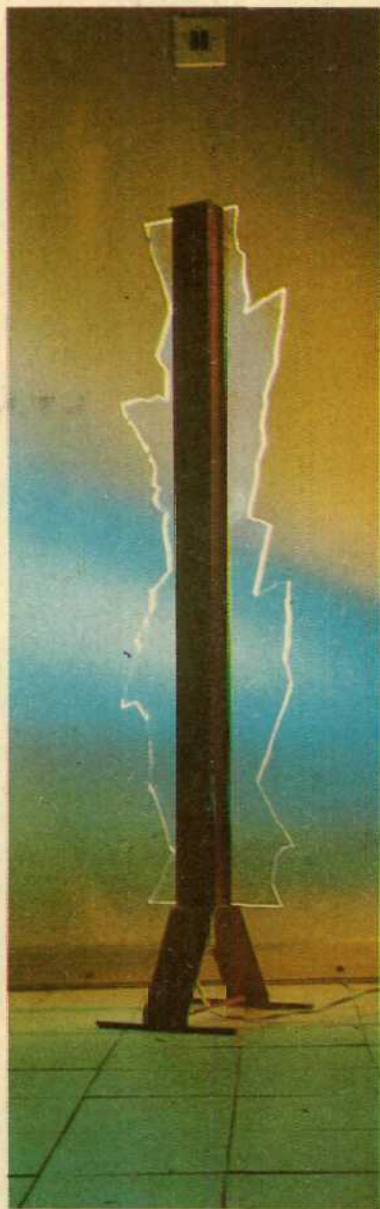
Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Andres Herkel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 14—16 tel 31 117). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Haaring** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200036, Toompuiestee 30. Laduda antud 03. 08. 90. Trükkida antud 10. 09. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 10,24. Trükiarv 45 000. Tellimuse nr. 3469. Hind 45 kop. Таллинн, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Таллинн, Тоомпуйестеэ, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а.
«Vikerkaar» № 10, октябрь 1990. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245